

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**HADİS TENKİDİNDE TARİKLERİN
KARŞILAŞTIRILMASININ KURALLARI**

**Hazırlayan
Ahmet ÖKDEM**

**Danışman
Prof. Dr. Salahattin POLAT**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**HADİS TENKİDİNDE TARİKLERİN
KARŞILAŞTIRILMASININ KURALLARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Ahmet ÖKDEM**

**Danışman
Prof. Dr. Salahattin POLAT**

**Haziran 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmada bana ait olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Ahmet ÖKDEM

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Hadis Tenkidinde Tariklerin Karşılaştırılmasının Kuralları” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Ahmet ÖKDEM

Danışman
Prof. Dr. Salahattin POLAT

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Salahattin POLAT danışmanlığında Ahmet ÖKDEM tarafından hazırlanan “**Hadis Tenkidinde Tariklerin Karşılaştırılmasının Kuralları**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

28/06/2018

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Salahattin Polat

Üye : Doç. Dr. Necmeddin Şeker

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UYAR

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01/07/2018 tarih ve 27 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Muhaddisler hadisleri tenkitte birçok metot kullanmışlardır. Bu metotlardan biri de hadisin kendi tarikleri arasında mukayesesini yapmaktır. Hadisin kendi tarikleri arasında yapılan mukayesesini ile öncelikle bu tariklerde farklılık olup olmadığının tesbit edilmesi ve eğer farklılık varsa bu farklılıkların nasıl değerlendirileceği hadis ilminin en önemli konularındandır. Biz bu çalışmamızda farklı tariklerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesinin problemlerini, çözüm kurallarını ve sonuçlarını inceleyeceğiz.

Çalışmamız, bir giriş bölümü ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezin amacı, önemi, yöntemi ve kaynaklarına kısaca değindik. Birinci bölümde bir problem olarak teferrüd konusunu ele aldık. Teferrüd ettiği düşünülen bir rivâyet ile karşılaştığımızda ne yapılacağını, teferrüdün nasıl giderileceğini ve teferrüd edilen rivâyetin hangi durumlarda problem olacağını ve hangi durumlarda problem olmayacağını inceledik. İkinci bölümde ise ihtilaf konusunu ele aldık. Bu bölümü iki başlık altında inceledik. Birinci başlıkta hadislerin kendi tarikleri arasında yapılan mukayese sonucunda ortaya çıkan ihtilaf çeşitlerini ve çözümleri ile ilgili ortaya konulan görüşleri ele aldık. Bu ihtilafları ele alırken hangi durumda illet kapsamında kabul edileceğini, hangi durumda illet kapsamında kabul edilmeyeceğini, bu ihtilaflarla karşılaştığımızda ihtilafın çözümünde ne gibi ihtimaller vardır, hangi durumda ihtilafta iki vecih tashih/cem edilir, hangi durumlarda vecihlerden biri tercih edilir, sorularına cevap aradık. Bu cevapları verirken muhaddislerin bu konudaki görüşlerine ve ihtilaflarına değinmeye çalıştık. İkinci başlıkta ise ihtilafların gerek cem ile gerekse de tercih ile çözümüne işaret eden karîneleri ele aldık.

İlim yolculuğuma büyük katkısı olan, konumu seçmeme yardımcı olan ve değerli fikirleriyle çalışmam boyunca beni yönlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Salahattin Polat'a ve tezimi inceleyip, tenkitleri ile katkıda bulunan bulunan Arş. Gör. Fatma Betül Altıntaş'a teşekkür ederim.

Ahmet ÖKDEM

Kayseri-2019

HADİS TENKİDİNDE TARİKLERİN KARŞILAŞTIRILMASININ KURALLARI

Ahmet ÖKDEM

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019
Danışman: Prof. Dr. Salahattin POLAT**

KISA ÖZET

Çalışmamızda muhaddislerin hadis tenkidinde kullandıkları bir yöntem olan hadisin kendi tarikleri arasında mukayesesinin yöntemini ve kurallarını, ortaya çıkan problemleri ve bu problemlerin çözümünü inceledik.

Çalışmamız bir giriş, iki ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve önemi, yöntemi ve literatür değerlendirmesi ele alınmaktadır. Birinci bölümde hadisin kendi tarikleri arasında mukayesesinin sonuçlarından biri olan teferrüd durumu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise teferrüd etmeyip tarikleri arasında ihtilafın olması durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mukayese, İhtilaf, Teferrüd, Tarik, Karîne, Tercîh, Cem

THE RULES OF COMPARING TARIQS IN HADITH CRITIQUE

Ahmet ÖKDEM

Erciyes University Institute of Social Sciences

Master Thesis, June 2019

Supervisor: Prof. Salahattin POLAT

ABSTRACT

This study examines the method of comparison between the tariqs of hadith, a method the hadith scholars used in the critique of the hadith, its rules and the problems that arise and the solution of these problems.

It consists of an introduction and two sections. The introduction handles the subject of the thesis, its aim, importance and method as well as literature review. The first chapter discusses tafarrud (singularity) case, of the results of the comparison of hadith between its tariqs while the latter does the ikhtilaf (variance) case between the variants excluding tafarrud.

Key Words: Comparison, Ikhtilaf (variance), Tafarrud (singularity), Tariq (Variant), Qarina (Indication), Tarjih (Preference), Jam' (Compilation)

KISALTMALAR

b.	: İbn
b.y.	: Basım Yeri Yok
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cild
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi Ve Sellem
tahk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarih Yok
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Ve Saire
y.y.	: Yayıncı Bilinmiyor

İÇİNDEKİLER

HADİS TENKİDİNDE TARİKLERİN KARŞILAŞTIRILMASININ KURALLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISA ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFERRÜD PROBLEMİ VE ÇÖZÜMÜ

I. TEFERRÜD VE TEFERRÜDLE ALAKALI KAVRAMLARIN TARİFİ	6
A. TEFERRÜD	6
B. FERD.....	11
C. GARİB	14
Ç. ŞÂZ	16
D. MÜNKER	20
II. TEFERRÜD VE SIHHAT ŞARTLARI.....	22
A. TEFERRÜD VE ŞÂZ	23
B. TEFERRÜD VE İLLET	25
1. Teferrüd Edilen Hadisde İletinin Yokluğunu Kuvvetlendiren Kârineler	30
a. Sahâbenin Teferrüdü	31
b. Teferrüd Edenin Kendisinden Teferrüde Bulunduğu Kişiyle Özel İlişkisi Olması	32
c. Râvinin Hadisi Hem Bir Cemaatin İsnadıyla Rivâyet Etmesi Hem de Onlardan Farklı Bir İsnadla Teferrüd Ederek Rivâyet Etmesi	34
ç. Teferrüd Eden Râvinin Zabıtta Üstün Biri Olması.....	35
d. Teferrüd Edilen Hadisin Sıhhatine Şâhidin Olması.....	36
2. Teferrüd Edilen Hadisde İletinin Varlığını Kuvvetlendiren Karîneler	37
a. Teferrüd Edilen Hadisin Âli İsnadla Olması.....	37
b. Ma'ruf Râvilerden Onların Ashâbının Bilmediği Rivâyetlerde Teferrüd Etmek	38
c. İsnadın Şöhreti	38
ç. Teferrüd Eden Râvinin Müteahhir Tabakalarda Olması.....	39

d. Meşhur Bir İmamdan Mukillun Bir Râvinin Rivâyet Etmesi.....	40
e. Sulûk-ü Câdde ile Teferrüd.....	41
f. Hâfızlar Tarafından Bilinmesi Düşünülen Önemli Bir Senedle Sadece Bir Hadisin Rivâyet Edilmesi.....	43
g. Rivâyetleri Tesbit Edilmiş Râviden Tesbit Edilenin Dışında Rivâyet Edilmesi	44
III. TEFERRÜDÜN İZALESİ: İ'TİBAR, MÜTÂBAAT VE ŞÂHİD	45
A. MÜTÂBAAT VE ŞÂHİDİN ŞARTLARI.....	48
1. Zayıflığın Şiddetli Olmaması.....	48
2. Şâz Olmaması	49
3. Mütâbi'nin Mutâba'dan Daha Aşağı Mertebede Olmaması	50
4. Mütâbi'nin İletli Olmaması	51
B. RÂVİ AÇISINDAN MÜTÂBAATA UYGUNLUK.....	51
C. MERVÎ AÇISINDAN MÜTÂBAATA UYGUNLUK.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS TARİKLERİ ARASI İHTİLAF VE ÇÖZÜMÜ

I. İHTİLAF ÇEŞİTLERİ VE PROBLEMLERİ.....	53
A. SİKANIN ZİYADESİ	53
1. Sahâbînin Başka Bir Sahâbînin Rivâyetine Ziyadesi	56
2. Semâ Meclisinin İhtilaf Ve İttifakı	58
3. Ziyadenin Münafî Olup Olmaması	59
4. Mahrecin İttifak Ve İhtilafı.....	65
5 Sikanın Ziyadesi Ve İhtisar İlişkisi	65
6. Sikanın Ziyadesi ve İdrac	67
a. İdracın Bilinme Yolları	67
7. Sikanın Ziyadesinde Teferrüdü	70
8. Sikanın Ziyadesinin Kabul Ve Reddi ile İlgili Mutlak Görüşler	72
a. Ziyadenin Mutlak Kabulü	74
b. Ziyadenin Mutlak Reddi	77
c. Ekseriyetin Veya Daha Hâfızın Rivâyetinin Mutlak Kabulü.....	79
9. Bazı Şartlarla Kabul Edenler	80
a. Ziyadeli Rivâyet Eden Râvinin Ziyadesiz Rivâyet Edenle Aynı Olması	80
b. Ziyadenin Hüküm İfade Edip-Etmemesi	81
c. Râvinin Farklı Olması.....	82
ç. Mütâbaatın Şart Olması	82

d. Hıfz	82
e. Ziyadesiz Rivâyet Edenlerin Ziyadeden Gafletlerinin Düşünülmemesi	82
f. Muhaddis-Fakih Ayırımı	83
10. Sikanın Ziyadesinde Karînelere Göre Hüküm	83
B. REF'-VAKF İHTİLAFI	86
1. Ref'-Vakf İhtilafının Çözümü Hakkındaki Görüşler	89
a. Ref'in Mutlak Tercîhi	89
b. Vakfın Mutlak Tercîhi	90
c. Ekseriyetin Tercîhi	90
ç. Daha Hâfızın Tercîhi	90
d. Karînelere Göre Hüküm	91
2. Ref'-Vakf İhtilafı ve İdrac	91
3. Ref'-Vakf İhtilafı ve Sikanın Ziyadesi İlişkisi	92
4. Merfûnun Rivâyete Mevkûfun Fetvaya Hamledilmesi	93
5. Mevkûf Rivâyetin Reyle Bilinmesi Mümkün Olmayan Bir Konuda Olup Olmaması	93
6. Merfû' Senedde İhtisar Yapılması	94
C. VASL-İRSAL İHTİLAFI	95
1. Vaslın Mutlak Tercîhi	96
2. Mürselin Mutlak Tercîhi	97
3. Ekseriyetin Tercîhi	98
4. Daha Hâfızın Tercîhi	98
5. Karînelere Göre Hüküm	98
Ç. RAVİNİN HAZF VE ZİKİRİ	99
1. Mezîd Fî Muttasıl-ı'l-Esânîd	100
2. Tedlis	101
D. RAVİ İSMİNDE İHTİLAF	102
1. Râvinin Hadisi İki Vech Üzere Rivâyet Etmesi	103
2. Râvi İsminde Tedlis Yapılması	103
3. Râvi İsminde Kalb Yapılması	104
4. Râvi İsminde Tashifin Meydana Gelmesi	107
5. Râvinin Babasına Ya da Ceddine Nisbeti Ya da Bazen Künyesi Bazen Lakabıyla Anılması	108
6. Bir Tarikte Tesmiye Edilip Diğerinde Mühmel Bırakılması	109
E. METİNDE LAFİZ İBDÂLİ	110
1. Aynı Mânaya Gelen Bir Kelime İle Değişmesi	110

a. Lafzı Müradifiyle değiştirme	110
b. Muhteva değişiklikleri	111
2. Farkı Bir Mânaya Gelen Lafızla Değişmesi	111
II. İHTİLAFIN ÇÖZÜMLENMESİ	114
A. VECİHLERDEN BİRİNİN TERCİHİ	118
1. Sayı Çoğunluğu	118
2. Hıfz Ve İtkanda Üstünlük	124
3. Mülâzemet	127
4. Metinde Ayrıntı	132
5. İhtisas (Râvinin Şeyhin Rivâyetinde Uzmanlığı)	134
6. Râvinin Kuvvet Ve Zayıflık Yönlerinin Bilinmesi	137
7. Sulûku'l-Câdde	138
8. Kitaptan Rivâyet	142
9. Râvinin Rivâyeti Kendi Beldesinde Yapması	145
10. Râvinin Rivâyeti Kendi Beldesinin Şeyhinden Alması	145
11. Râvinin Ailesinden Rivâyeti	146
12. Tahammül ve Eda Vakti	147
13. Râvinin Uzmanlığı	149
14. Râvinin Fakih Olması	150
15. Râvinin Rivâyetinde İstikrar ve İzdırabı	151
16. Şeyhin, Râvilerine Rivâyette Kuvvet Ve Zayıflığı	152
17. Rivâyet Sîgası İle Tercîh	154
B. İKİ VECHİN TASHİHİ	155
1. Râvinin Bilerek Muhtelif Rivâyette Bulunmakla Bilinmesi	155
2. Râvinin Rivâyetinin Çokluğu	158
3. Râvinin İki Veya Daha Fazla Vechi Bir Rivâyette Cem Etmesi	160
4. İhtilafın Tek Bir Mânaya Hamledilmesi	161
5. İki Rivâyetin de Sıhhatine Karînelerin Olması	161
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	165
ÖZ GEÇMİŞ	177

GİRİŞ

TEZİN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

I. TEZİN KONUSU

Muhaddisler, hadislerin metin ve senedlerine dair doğru bilgi elde edebilmek için, rivâyetleri çeşitli şekillerde tenkit etmişlerdir. Bu tenkit yollarından biri mukayesedir. Mukayese metodu birçok şekilde yapılmıştır. Rivâyetler, Kur'an, dindeki küllî kâideler, başka hadisler ve daha başka şeylerle mukayese edilmiştir. Bu mukayese çeşitlerinden biri de hadisin kendi tariklerinin birbiri ile mukayesesidir. Bu yöntemle sonuç olarak şu üç durumdan biri ortaya çıkar:

1. Ya hadisin tek bir tariki vardır. Bu durumda rivâyette teferrüd edilmiş olunur.
2. Ya hadisin birçok tariki olur ve bunlar ihtilaf etmez, ittifak eder.
3. Ya da hadisin tarikleri arasında ihtilaflar ortaya çıkar.

Bu üç sonuçtan biri olan hadisin birçok tariki olup bu tariklerin teâruz etmemesi durumu, tezimizin konusu değildir. Zira bu durumda mukayese ile ortaya çıkan bir problem yoktur. Diğer iki sonuç olan rivâyette teferrüd edilmesi ve tarikler arasında ihtilafın olması durumu ise tezimizin konusudur.

Tezimizde hem bu mukayesenin sonucunda ortaya çıkan problemler ele alınacak hem de bu problemlerin çözümüne dair yaklaşımlar ve kriterlerden bahsedilecektir. Teferrüd konusunda, teferrüdün neden bir problem olduğuna değinilecek, hadisin sıhhat şartları arasındaki yeri ele alınacak ve teferrüd etmiş hadisin hangi durumlarda rivâyete zarar vereceği, hangi durumlarda ise rivâyete zarar vermeyeceği açıklanacaktır. Daha sonra rivâyetteki teferrüdün nasıl giderileceğinden bahsedilecektir.

İhtilaflar kısmında, öncelikle ihtilaf çeşitleri ana başlıklar halinde ele alınacak, her başlık altında bu ihtilafın çözümü ile ilgili alimlerin yaklaşımlarına yer verilecektir. İhtilaf çeşitleri ele alınırken ihtilaflar ile ilgili muhtemel durumlardan bahsedilecektir.

Tezimizin konusu, muhtelifü'l-hadis ilminin konusu içerisine girmez. Çünkü muhtelifü'l-hadis ilmi, iki hadis arasında veya hadisler ile başka bir delil arasında aynı konuda, anlam açısından ortaya çıkan ihtilafı inceler. Muhtelifü'l-hadis ilminin incelediği ihtilafda, ihtilafın tarafları iki farklı hadistir. Ancak bizim tezimizde inceleyeceğimiz ihtilafın tarafları tek bir hadisin tarikleridir. Muhtelifü'l-hadis ilminin incelediği ihtilaf, sadece anlam açısından ve senedde meydana gelen her türlü ihtilaftır. Muhtelifü'l-hadis ilmi, senedler arasındaki ihtilafları incelemeyi. Hadisler arası ihtilaflarda cem, nesh, tercih, tevakkuf ve terk gibi çözümler varken, hadisin tarikleri arasında meydana gelen ihtilafların çözümünde cem, tercih ve tevakkuf söz konusudur.

İhtilaflara dair çözümlerden bahsederken, hangi durumlarda tercih, hangi durumlarda cem/tashihü'l-vecheyn yapılacağının kurallarını inceleyeceğiz. İhtilaf konusu altında açtığımız ikinci bir başlık olan tercih kaideleri kısmında ise vecihlerden birinin tercihi ile ilgili karineleri ve iki vechin tashihi ile ilgili karineleri inceleyeceğiz. Bu karineleri örnekler üzerinden göstereceğiz.

Tezimizde incelenen konular, sadece tarikler arası mukayese sonucu ortaya çıkan problemlerle sınırlıdır. Metin ya da senedle ilgili diğer problemler, tarikler arası mukayese ile ilgili herhangi bir boyutu yoksa tezimizin konusu kapsamı içerisine girmemektedir. Fakat inceleyeceğimiz konuların anlaşılması ya da çözümü ile alakalı olarak bahsetmemiz gerektiğinde bahsedeceğiz.

II. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmamızın amacı, hadisin tarikleri mukayese edildiğinde, bu işlemi yapan kişinin karşılaşacağı problemleri ve bu problemlerin çözümlerini sunmaktır.

Hadis ilimleri ile meşgul olan araştırmacı, bir tenkit metodu olan hadisin tarikleri arasındaki mukayesenin sonucunda ortaya çıkan problemleri ve bu problemlerin çözümünü bilmelidir. Zira doğru bir metin inşası ve doğru bir sened inşası için hadisin

tarikleri birbirleri ile mukayese edilmelidir. Gerek sened gerek metin olsun nelerin ziyade edildiği, nelerin değiştirildiği, takdim-te'hir edildiği bilinmeden ve bu tür ihtilaflara, doğru bir metod ile yaklaşmadan sened ve metinde meydana gelen ziyade-noksanlar ya da diğer değişikliklerden doğru olanlar yanlışlardan ayrılmayacaktır. Meydana gelen bu farklılıklar hadise, anlaşılması, illetli kılınması, nisbet edilmesi ve amel edilmesi gibi birçok noktadan etki etmektedir. Hadisler rivâyet aşamalarında birçok değişikliğe maruz kalmıştır. Bu değişikliklerin bilinmesi rivâyetlerin tesbiti için gereklidir. Hadislerin sıhhatini tesbitte, illetleri bilmek gerekecektir. Çözüm yolları bilinmeden illetler tesbit edilemez. Hadislerin teferrüd etmesi, hadisin güvenilirliği açısından önemli bir problemdir. Bu açıdan teferrüdün hangi durumda rivâyete zarar vereceği, hangi durumda ise zarar vermeyeceği bilinmelidir.

III. TEZİN YÖNTEMİ

Yöntemimiz bu konu ile ilgili bilgilerin değerlendirilmeleri ve tariklerin mukayesesinin kurallarının belirlenmesidir.

İnceleyeceğimiz problemler tanıtılacak ve bu problemlerin çözümü ile ilgili olan yaklaşımlar tesbit edilecektir. Tesbit edilen bu yaklaşımlar değerlendirilecektir. Teorik bilginin yanı sıra muhaddislerin, tarikleri arasında ihtilaf olan hadisler üzerindeki tatbikatı da göz önünde bulundurularak bu tatbikatlarından yola çıkarak da kurallar tesbit edilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde teferrüd ve teferrüdün izalesi, teferrüdün problem olup olmaması ele alınacağı için teferrüd, i'tibar, mütâbaat, şâhid ile ilgili eserlerden yararlanacağız.

İkinci bölümde ihtilaf çeşitlerine dair müstakil çalışmaların yanı sıra klasik eserlere de başvuracağız. Tezimizin özellikle bu kısmı illet konusu ile yakından alakalı olduğundan dolayı illet ile ilgili yazılmış eserlere bakılacaktır. İhtilaflara dair örnekler bu konularla ilgili yazılmış klasik eserlerden gösterilmeye çalışılacaktır.

Karîneler konusu, karîneleri inceleyen müstakil eserlerden yararlanılarak ele alınacaktır.

IV. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Burada tezimizin konusu ile ilgili yapılmış olan çalışmalara değinilecektir. Tezimizin konusu ile alakalı olarak yapılan çalışmalardan biri Nevzat Aydın'ın doktora tezi olarak hazırlamış olduğu *Hadisin Tespit Ve Tenkidinde "Sünnete Arz"ın Fonksiyonu* adlı eseridir. Eserin temel konusu, hadisin sünnete arzı olmakla beraber hadis tariklerinin birbirleri ile mukayesesini konusunu da ele almıştır. Fakat bu eser, meseleyi sadece metin açısından ele almış sened ile ilgili konulara girmemiştir. Metin açısından ise *Metin Tenkidinde Rivâyetlerin Birbirine Arzının Fonksiyonu* başlığı altında, *Rivâyetteki Hataların Tespitindeki Fonksiyonu*, *Hadisleri Anlama Açısından Fonksiyonu*, *Hadislerdeki İhtilafların Çözümündeki Fonksiyonu*, *Hadisteki İletinin Tespiti Açısından Fonksiyonu*, *Hadisin Bağlamını Tespit Açısından Fonksiyonu* alt başlıkları ile incelemiştir. Daha çok rivâyetin tarikleri arasında mukayesenin, anlam üzerinde etkisi üzerinde durmuştur. Bizim tezimiz ise tarikler arası mukayesenin sonucunda ortaya çıkan problemleri ele alacaktır. Metin ile ilgili konular açısından bu iki tezi karşılaştırdığımızda bizim tezimiz metinler arası farklılıklar ile karşılaştığımızda ne yapmalıyız sorusuna cevap verecekken, Aydın'ın tezi ise bu farklılıklara çözümler sunduktan sonraki adım olan, bu farklılıklar metnin anlamını nasıl etkilemiştir sorusuna cevap vermektedir. Biz problemler nasıl çözülür sorusuna cevap verecekken, bu tez problemler çözüldükten sonra metin nasıl şekillenir sorusuna cevap vermektedir.

Tezimizin konusu ile ilgili yapılan çalışmalardan bir diğeri ise İbrahim İbn Abdillâh Lâhim'in *Mukârenetü'l-Mervîyyât* adlı eseridir. Bu eserde hadisin tarikleri arasında mukayesesinin sonuçlarına değinilmiş bu sonuçları teferrüd ve ihtilaf olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Fakat ihtilaf çeşitlerini açıklarken ihtilaf çeşitlerini tanıtır, örnekler vermekle yetinilmiş, bu ihtilaflarla ilgili muhtemel durumlara yer verilmemiştir. Çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan tercîh karînelerinde ise sadece vecihlerden birinin tercîhine dair karîneleri zikretmiş ve bunları da muhtelefun aleyh râvilerdeki karîneler, muhtelefun fihi râvilerdeki karîneler ve mervîdeki karîneler olmak üzere üç başlık altında ele almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFERRÜD PROBLEMİ VE ÇÖZÜMÜ

Bu bölümde öncelikle teferrüdün neden problem olarak ele alındığına değinilecektir. Daha sonra teferrüdün rivâyetin sıhhatine engel olup olmadığı, teferrüdün hadisin sıhhat şartları içerisindeki yeri incelenerek ele alınacaktır. Ardından ise teferrüdün giderilip giderilmeyeceği araştırılacaktır. Bunun için i'tibar, mütâbaat ve şâhid konuları incelenecektir.

Teferrüdü bir problem olarak ele almamızın sebebi, rivâyette tek kalmanın şüphe uyandırmasıdır. Rivâyette tek kalmanın şüphe uyandırma sebeplerini şu maddelerle açıklayabiliriz:

1. Bir hadisin sened ve metnindeki hatalar, o rivâyetin tariklerinin birbirleri ile mukayesesi sonucunda ortaya çıkar. Bu manada Ali bin Medînî (ö. 234/848) “Hadisin tariklerini bir araya getirmedikçe hatası açığa çıkmaz.”¹ demiştir. Her ne kadar tariklerin mukayesesi haricinde, Kur’âna, sahih sünnete ve kavâid-i külliyye arz gibi yöntemlerle de rivâyetlerin hatası ortaya çıksa da merdûd olan her hadis bunlara aykırı değildir. Yani mesela bir rivâyetin Kur’âna aykırı olmaması onun sıhhatine işaret etmez. Bu saydığımız yöntemlere aykırı olmayan mevzu hadisler bile vardır. Bu bağlamda, ferd rivâyetin başka tariki olmadığı için diğer tarikleri ile mukayesesi yapılamayacaktır. Her ne kadar rivâyetteki bir ziyade ile muhalefet ederek teferrüd eden rivâyet, hadisin aslı itibari ile ziyadesiz rivâyetlerle mukâyese edilse bile teferrüd edilen ziyade yine tek kalmıştır ve bu ziyade edilen kısım mukayese edilemez. Ferd rivâyet de başka tarikleri ile mukayese edilemediği için hatası tesbit edilemez. Hatalı olup olmadığı bilinemeyen rivâyet şüphe uyandırır.

¹ **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, I-II, tahk. Mahmûd Tahhân, Mektebetu’l-Meârif, Riyâd ts., c. 2 s. 212.

2. Muhaddisler, ferd hadislerin illet mahalli olduğunu, başka bir ifade ile ferd hadislerin illet karînesi olduğunu ve illetin muhalefet ve teferrüdle bilineceğini söylemişlerdir.²

Bu saydığımız sebeplerden dolayı, rivâyetin gerek metninde gerek senedinde teferrüd edilmesi bir problem olarak ele alınmıştır. Bu problemin de iki boyutu vardır. Bunlardan biri teferrüdün rivâyetin sıhhatine engel olup olmadığı, diğeri ise rivâyetteki teferrüdün giderilip giderilemeyeceğidir.

Bu yüzden bu bölümde teferrüdün rivâyete kabul edilme, amel edilme ya da illetli kılınma gibi herhangi bir açıdan zarar verip vermeyeceğini inceleyeceğiz. Bunu teferrüdün, sıhhat şartları arasındaki yerini inceleyerek ele alacağız. Daha sonrada rivâyetteki teferrüdün giderilmesi konusunu ele alacağız ve bunu incelerken i'tibar konusuna değineceğiz. Zira bir rivâyetin ferdlğine hükmetmeden önce i'tibar araştırması yapmak gerekecektir. Burada i'tibar araştırmasının nasıl yapılacağına, bu kavramla alakalı mütâbaat ve istişhâd kavramlarına ve bunların neden yapıldığına değineceğiz.

Konuyla, öncelikle teferrüd kavramının ve bununla alakalı olan diğer kavramların tanımını yapıp, bu kavramların teferrüd kavramıyla olan ilişkisini zikrederek başlayacağız.

I. TEFERRÜD VE TEFERRÜDLE ALAKALI KAVRAMLARIN TARİFİ

A. TEFERRÜD

Teferrüd kavramının daha iyi anlaşılması için öncelikle bu kavramın ve kökeninin lügatte hangi manaya geldiğini zikredeceğiz. Teferrüd ve teferrade kelimelerinin kökeni, fiil olarak فَرَدَ (feride), masdar olarak ise الْفَرْدُ (ferd) kelimeleridir. Kelimenin masdar kökü olan ferd kelimesi lügatte الْوَتْرُ (vitr) yani tek demektir.³ Yani çiftin yarısı demektir.⁴ Sıfat olarak ثَوْرٌ فَرْدٌ (sevrün ferdun), فَارِدٌ (fâridun), فَرِيدٌ (Feridun), فَرِيدٌ

² “Teferrüd ve İlet” adlı başlık altında teferrüdün illet ile ilişkisi anlatılacaktır.

³ **Cevherî**, İsmâil b. Hammâd (400/1009'dan önce), *Tâcü'l-Luga ve Şihâhu'l-Arabiyye*, I-VI, tahk. Ahmed Abdülğafûr Attar, Dâru'l-İlim Li'l-Melâyîn, Beyrût 1987, c. 2 s. 518.

⁴ **Zebîdî**, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*, tahk. Komisyon, Dâru'l-Hidâye, yy. ty., c. 8 s. 482.

(ferîdun) olarak kullanılmıştır ki bütün bunlar مُنْفَرِدٍ (münferid) yani yalnız başına olan demektir.⁵

السِّدْرَةُ الْفَارِدَةُ (es-sidretü'l-fâridetü) terkihi sürüden ayrı kalmış geyik demektir. طَبِيبَةُ فَارِدٍ (zabyetün fâridün) terkihi ise diğer sedir ağaçlarından ayrı bir yerde tek başına yetişmiş olan, yanında diğer sedir ağaçları olmayan sedir ağacı anlamına gelir. الْفَرِيدُ (el-ferîd) isim olarak, gerdanlığa dizilmiş ve araları başka boncuk vb. şeylerle ayrılmış inciye ifade eder. Ferd kelimesi ile aynı kökten türemiş olan فُرَادَا (furâden) ve فُرَادَى (furâdâ) ise جاءوا فُرَاداً و فرادى (birer birer geldiler) cümlesindeki kullanımında olduğu gibi birer birer anlamına gelmektedir.⁶ Kelimenin bu kullanımlarına baktığımızda ferd ve türevleri olan isimlerle isimlendirilen şeylerin, benzerlerinin olduğunu, fakat onlardan ayrı kaldıklarını anlarız. Aynı kökten türeyen münferid kelimesinin manasında da bu vardır. Bu kökten türeyen münferid kelimesi, benzerlerinden ayrı kalan, تَفَرَّدَ (teferrüd) kelimesi ise benzerlerinden ayrılma manasındadır.⁷

Kelimenin fiil kökü olan فَرَدَ (feride) fiili fâ, râ ve dâl harflerinden oluşan ve وَحْدَةً (vahdet/teklik) manasına delalet eden bir kelimedir.⁸ Bu fiilden türeyen انْفَرَدَ (inferade) ve تَفَرَّدَ (teferrade) fiilleri de aynı manadadır.⁹ Bu fiiller “bi” harf-i cerri ile herhangi bir şey ile veya bir özellik ile tek olmak, ayrı kalmak manalarında kullanılmıştır.¹⁰ Bu fiiller “an” harf-i cerri ile de diğerlerinden ayrı kalmak manasında kullanılmıştır.¹¹ Birini ferd kılmak manasında أَفْرَدَهُ (efradehü) ise onu arkadaşlarından ayırmaktır.¹²

Kelimenin gerek fiil gerekse de isim olarak kullanımlarına baktığımızda, temelde teklik manası olduğunu görürüz. Ancak bu teklik kimi zaman cinslerinden ayrı tek başına olma manasında, kimi zaman da bir özellik sıfat veya başka bir şey sebebiyle benzerlerinden farklı olmak manasında kullanılmıştır. Bir özellikle benzerlerinden farklı olmak ya da bir özellikle benzerlerinden ayrı kalmak manasında daha çok “bi” harf-i

⁵ Cevherî, c. 2 s. 518.

⁶ Cevherî, c. 2 s. 518.

⁷ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *el-Furûku'l-Lugaviyye*, tahk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-İlm Ve's-Sekâfe, Kâhire ts., s. 141.

⁸ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mu'cemü Me'âyisi'l-Luga*, I-VI, tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, by. 1979, c. 4 s. 500.

⁹ Cevherî, c. 2 s. 518.

¹⁰ Zebîdî, c. 8 s. 483.

¹¹ Zebîdî, c. 8 s. 483.

¹² Zebîdî, c. 8 s. 485.

cerri ile kullanılmıştır. Sonuç olarak, gerek sayısal olarak tek kalan gerekse bir özellik ile tek kalan herşey için kullanılmıştır. Bu kelimenin kullanıldığı şeyde teklik söz konusudur.

Teferrüd kelimesinin ıstılâhi manasına gelince, öncelikle bilinmelidir ki muhaddisler teferrüd kavramını hadis usulü, ilel, ricâl, târih, meşîhât ve tahrîc türü eserlerinde kullanmışlar, fakat teferrüd kavramını tarif etmemişlerdir.¹³ Bu yüzden teferrüd kavramının anlamını tesbit etmek için, bu tür eserlerdeki kullanımları araştırılmalı ve tanımı bu kullanımlardan çıkartılmalıdır. Hadis usulü eserlerinde teferrüd kavramının bazı yönlerini ifade eden ferd, garib, şâz ve münker gibi kavramlardan bahsedilmektedir.

Muhaddisler, teferrüdü birçok ibâre ve lafızlarla ta'bir etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı teferrüd kelimesinin kökü olan ferd kelimesinden türetilmişken, bir kısmı farklı ifade kalıpları ile dile getirilmiştir. Teferrüdle aynı kökten türeyen kelimeler, teferrade, inferade, ferd, efrâd, teferrudât, mefârîd, ifrâdât gibi kelimelerdir. Bir kısmı ise “Bunu ancak falanın hadisi olarak biliyoruz.”, “Falanın hadisine mütâbi’ olunmamıştır.”, “Bu babta falanın hadisi dışında başka bir hadis yoktur.”, “Falandan sadece falan rivâyet etti.” gibi aynı kökten türemeyen, fakat teferrüde delalet eden lafızlardır.¹⁴

Abdülcevâd Hemmâm teferrüd kavramını, ilel, ricâl, târih, meşîhât ve tahrîc alanında yazılan eserlerden incelemiş ve teferrüd kavramının şu kullanımlarına ulaşmıştır:¹⁵

1. Hadisin sadece tek bir tarikten gelmesi ve mütâbi’ ve şâhidin olmaması ile rivâyetin aslında mutlak teferrüd edilmesi.
2. Belirli bir şeyhten sadece tek bir râvinin rivâyet etmesi ile hadisin senesinde vâki olan teferrüd. Bu teferrüdde hadis metninde teferrüd edilmemiş, bilakis hadisi rivâyet edenlerin birinden sadece tek bir râvi rivâyet etmiştir.
3. Râvinin, hadisin senedi ya da metnine yapılan bir ziyadede teferrüd etmesi.
4. Râvinin rivâyetinde başkalarına muhalefet etmesi.

¹³ **Hemmâm**, Abdülcevâd, *Teferrüd Fî Rivâyeti'l-Hadis Ve Menhecü'l-Muhaddisîn Fî Kabûlihî Ve Reddihi*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2008, s. 82.

¹⁴ Hemmâm, s. 86.

¹⁵ Hemmâm, s. 89.

5. Bir belde râvilerinin bir rivâyette tek kalmaları.

6. Bir sened zinciri ile tek bir râvinin rivâyet etmesi, bu sened ile başka hiçbir kimsenin rivâyette bulunmaması.

Bu kullanımlara baktığımızda teferrüd kavramının kullanımının, onun lügat manasına yakın olduğunu¹⁶ ve bu kavramın râvi ile ilgili olduğunu¹⁷ görmekteyiz. Çünkü teferrüd kavramı râvinin rivâyeti ile ilgili durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Rivâyeti nitelemek için kullanılmamıştır. İleride açıklayacağımız üzere râvinin tek kalması durumu teferrüd ile, rivâyetin tek kalması durumu da ferd, garib, şâz, münker gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Teferrüdün durumuna göre bu kavramlar kullanılmıştır.

Hemmâm bu kavramın kullanımlarını araştırdıktan sonra teferrüdü şu şekilde tanımlamıştır: “Sika olsun olmasın, hadisin sened veya metinde, hadisin aslında veya hadisin bir kısmında, muhalefet olsun ya da olmasın, ziyade olsun veya olmasın tek bir tarikten gelen rivâyettir.”¹⁸ Biz de tezimizde teferrüd kavramı için kapsayıcı bir tanım olmasından dolayı bu tanımlı benimsedik. Bu tanımdan anlaşılan teferrüd kavramının aslî unsuru tek kalmaktır. Herhangi bir açıdan râvinin rivâyette tek kalması o râvi için teferrüd kavramını kullanmamız için yeterlidir.

Teferrüdü, teferrüdün bir sonucu olan ferd hadisdeki taksimine göre mutlak ve nisbî olarak ikiye ayırabiliriz. Eğer hadis metni sadece tek bir tarik ile geliyor ise ve başka bir tarikden herhangi bir mütâbi’ ve şâhidi bulunmuyorsa mutlak teferrüddür. Eğer hadis birçok tarikten gelmekle beraber râvilerden biri tariklerden birinde herhangi bir şey ile veya bir lafız ile diğerlerinden ayrılıyorsa bu nisbî teferrüddür.¹⁹

Mutlak teferrüdün misali İsmâil İbn Uleyye (ö. 193/809) ← Hâlid el-Hazzâ (ö. 142/759) ← Saîd İbn Amr (ö. 126/743) ← Şa’bî (ö. 104/722) ← Verrâd tarikiyle rivâyet edilen şu hadisdir: “Muâviye İbn Ebî Süfyân (ö. 60/680), Muğîre’ye (ö. 50/670) Rasûlullah’dan duyduğun bir şeyi bana yaz, diyerek bir mektub yolladı. O da şöyle yazdı: ‘Peygamber

¹⁶ **Hamlişî**, Abdülhâdi, “Teferrüdü’s-Sikati Ve Eseruhü Fî Sıhhati’l-Hadîs”, Mecelletü Dâru’l-Hadîsi’l-Hasenî, ts., s. 7; Hemmâm, s. 83.

¹⁷ Hamlişî, s. 7;

¹⁸ Hemmâm, s. 90.

¹⁹ Hemmâm, s. 91.

(s.a.s.) kîl-ü kâl'den, çok soru sormaktan ve malı zâyî etmekten nehyetti.”²⁰ Hâkim bu rivâyetin mutlak ferd olduğunu zikretmiştir. Çünkü bu rivâyeti Saîd İbn Amr'dan Hâlid el-Hazzâ'dan başkası rivâyet etmemiştir.²¹ Herhangi bir mütâbi'i de yoktur.²²

Bir râviden sadece bir râvinin teferrüd etmesi manasında nisbî teferrüdün misâli Ali İbn Ayyâş (ö. 219/834) ← Ebû Ğassân (ö. 219/834) ← Muhammed İbn Münkedir (ö. 131/748) ← Câbir (ö. 78/697) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Her iyilik sadakadır.”²³ hadisidir. Dârekutnî (ö. 385/995) bu rivâyette Ali İbn Ayyâş'ın Ebû Ğassân'dan rivâyette teferrüd ettiğini söylemiştir.²⁴ Halbuki hadis başka râviler tarafından da başka senedlerle rivâyet edilmiştir.²⁵ Fakat Ali İbn Ayyâş (ö. 219/834), Ebû Ğassân'dan (ö. 219/834) kendisinden başka hiçbir râvinin rivâyet etmemesi sebebiyle teferrüd etmiştir.

Bir beldenin teferrüd ettiği ferd-i nisbî hadisin misali Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) ← Hemmâm (ö. 211/826-27) ← Katâde ← Ebû Nadra (ö. 198/813) ← Ebû Saîd tarikiyle rivâyet edilen “Ebu Saîd ‘Biz fâtiha suresi ve Kur’ân’dan kolay geleni okumakla emrolunduk.’ dedi.”²⁶ hadisidir. Basra ehli bu rivâyette “emri” zikretmekle teferrüd etmiştir. Başkaları ise emir lafzını zikretmemişlerdir.²⁷ Basra ehli haricinde hadisi rivâyet edenler “emir” lafzını zikretmeyerek hadisi şu şekilde rivâyet etmişlerdir:

²⁰ **Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Camiu'l-Müsne'di's-Sahîhi'l-Muhtasar Min Umûri Rasûlillahi Sallâllahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, I-VI, tahk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavgu'n-Necât, b.y. h. 1422, “Zekât”, 53; **Müslim**, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Müsne'dü's-Sahîhi'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli Îlâ Rasûlillahi Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts., “Ekziye”, 13.

²¹ **Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü Ulûmu'l-Hadis*, thk. Seyyid Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1977, s. 100.

²² Hemmâm, s. 227.

²³ Buhârî, “Edeb”, 33;

²⁴ **İbnü'l-Kayserânî**, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), *Etrâfü'l Garâib ve'l-Efrâd*, I-V, tahk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Muhammed Nassâr ve Seyyis Yûsuf, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1998, c. 2 s. 398.

²⁵ Müslim, “Zekât”, 52; **Ebû Dâvud**, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-IV, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût ts., “Edeb”, 68.

²⁶ Ebû Dâvud, “Taharet”, 50; **Ahmed İbn Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsne'd*, I-XLV, tahk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001, c. 17 s. 30.

²⁷ **Suyûtî**, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II tahk. Ebû Kuteybe Muhammed Feryâbi, Dârun Tayyibetün, b.y. ts., c. 1 s. 292.

“Farz veya başka bir namazda, hamd suresi (Fâtiha Suresi) ile birlikte bir başka sureyi okumayanın namazı yoktur.”²⁸

Diğer râvilere muhalefet ile nisbî teferrüdün misali Mâlik (ö. 179/795) ← Nâfi’ (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tariki ile rivâyet edilen “Bir adam Peygamber (s.a.s.) zamanında karısı ile lânetleşti ve çocuğun kendisinden olduğunu inkar etti. Peygamber de (s.a.s.) karı ve kocayı ayırdı, çocuğu da kadına verdi.”²⁹ hadisidir. Mâlik bu rivâyette “çocuğu da kadına verdi” kısmını zikrederek teferrüd etmiştir.³⁰

Sikanın rivâyette teferrüdünün misali ise Damra İbn Saîd ← Ubeydullah İbn Abdullah (ö. 98/716) ← Ebû Vâkıd el-Leysî (ö. 68/687-88) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) kurban ve ramazan bayramı namazlarında kâf ve ikterabetü’s-sâatü (Kamer) surelerini okurdu.”³¹ hadisidir. Bu hadisi sikalardan sadece Damra rivâyet etmiştir. Başka rivâyet edenler olsa da sika değildir.³²

Senedinde muhalefetle teferrüd eden hadisin misali Hammâd İbn Zeyd (ö. 179/795) ← Amr İbn Dînâr (ö. 126/744 [?]) ← Avsece tarikiyle rivâyet edilen “Peygamber (s.a.s.) zamanında bir adam vefat etti. Azat ettiği bir köle dışında herhangi bir vâris bırakmadı...” hadisidir. Başkaları bu hadisi İbn Abbas’ı zikrederek mevsûl rivâyet etmiştir. Hammâd ise mürsel rivâyetinde tek kalarak, mevsûl rivâyet edenlere muhalefet etmiştir.³³

B. FERD

Ferd hadis, râvinin teferrüd vecihlerinden (muhalefet, ziyade, metnin ya da senedin tamamı veya metnin veya senedin bir kısmında tek kalmak gibi) herhangi bir vecih ile rivâyette yalnız kaldığı hadistir.³⁴

²⁸ **Tirmizî**, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiü’s-Sahîh (es-Sünen)*, I-VI, tahk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût 1998, “Salât”, 176; **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö.273/887), *es-Sünen*, I-II, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü’l-İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye, Kâhire ts., “İkâmetü’s-Salât Ve’s-Sünnetü Fihâ”, 11.

²⁹ Buhârî, “Ferâiz”, 17; Müslim, “Talâk”, 8; Ebû Dâvud, “Talâk”, 28.

³⁰ Ebû Dâvud, “Talâk”, 28.

³¹ Ebû Dâvud, “Cum’a”, 46; Müslim, “Salâtü’l-İdeyn”, 14.

³² Suyûtî, c. 2 s. 293-294.

³³ **Şehâvî**, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn (ö.902/1497), *Fethü’l-Muğis bi Şerhi Elfiyeti’l-Hadis li’l-İrâkî*, I-IV, tahk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü’s-Sünne, 1. Baskı, Kahire 2003., c. 1 s. 245.

³⁴ **İtr**, Nüreddin, *Menhecü’n-Nakd fî ‘Ulûmi’l-Hadis*, Dârü’l-Fikr, 3. Baskı, Suriye 1988, s. 399.

Ferd hadis ferd-i mutlak ve ferd-i nisbî olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³⁵ Mutlak ferd, bir râvinin herkesten ayrı olarak rivâyet ettiği hadistir.³⁶ Ferd-i mutlakda rivâyet asıl metni itibariyle tek bir senedle gelmiştir. Metnin bu senedden başka bir tariki yoktur.

Mutlak ferdin misali İsmâil İbn Uleyye (ö. 193/809) ← Hâlid el-Hazzâ (ö. 142/759) ← Saîd İbn Amr (ö. 126/743) ← Şa'bî (ö. 104/722) ← Verrâd tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: “Muâviye İbn Ebî Süfyân (ö. 60/680), Muğîre'ye (ö. 50/670) Rasûlullah'dan duyduğun bir şeyi bana yaz, diyerek bir mektub yolladı. O da şöyle yazdı: ‘Peygamber (s.a.s.) kîl-ü kâl'den, çok soru sormakdan ve malı zâyî etmekten nehyetti.’”³⁷ Hâkim bu rivâyetin mutlak ferd olduğunu zikretmiştir. Çünkü Saîd İbn Amr'dan Hâlid el-Hazzâ'dan başkası rivâyet etmemiştir.³⁸ Herhangi bir mütâbî'i de yoktur.³⁹

Ferd-i nisbî ise bir sika, bir belde veya falandan sadece falanın rivâyet etmesi ile kayıtlanan ferddir.⁴⁰ Ferd-i nisbî hadisin birçok tarikten gelmesi ile beraber râvilerden birinin hadisin metninde ya da senedindeki herhangi bir şeyle diğerlerinden ayrı kalıp hadisin metninde ona mütâbaat edenlerin, râvinin teferrüd ettiği bu şeyde ona ortak olmamalarıdır. Yani, hadisin aslında, teferrüd olmasa hatta hadis aslı itibari ile meşhur olsa bile vecihlerden birinde onu diğerlerinden ayrı kılan bir özellik vardır.

Bir beldenin teferrüd ettiği ferd-i nisbî hadisin misali Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) ← Hemmâm (ö. 211/826-27) ← Katâde ← Ebû Nadra (ö. 198/813) ← Ebû Saîd (ö. 74/693-94) tarikiyle rivâyet edilen “Ebu Saîd ‘Biz fâtîha suresi ve Kur’ân’dan kolay geleni okumakla emrolunduk.’ dedi.”⁴¹ hadisidir. Basra ehli bu rivâyette emri zikretmekle teferrüd etmiştir.⁴² Fakat Basra ehli haricinde hadis rivâyet edenler “emir” lafzını zikretmemiş ve hadisi şu şekilde rivâyet etmişlerdir: “Farz veya başka bir namazda, hamd suresi ile bir başka sureyi okumayanın namazı yoktur.”⁴³

³⁵ **İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddin Osman eş-Şehrezûrî (ö.643/1245), *Ma'rifetü Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadîs (el-Ma'rûf bi Mukaddimetü İbnu's-Salâh)*, tahk. Süleyman el-Hüseynî en-Nedvî, Dârü'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 2. Baskı, Beyrut 1986, s. 88.

³⁶ İbnü's-Salah, s. 88; Sehâvî, c. 1 s. 268.

³⁷ Buhârî, “Zekât”, 53; Müslim, “Ekzîye”, 13.

³⁸ Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadis*, s. 100.

³⁹ Hemmâm, s. 227.

⁴⁰ Sehâvî, c. 1 s. 268; İbnü's-Salah, s. 88-89.

⁴¹ Ebû Dâvud, “Taharet”, 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 17 s. 30.

⁴² Suyûtî, c. 1 s. 292.

⁴³ **Tirmizî**, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiü's-Sahîh (es-Sünen)*, I-VI, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslamî, Beyrût 1998, “Salât”, 176; **İbn**

Falanca râvinin falancadan rivâyette teferrüd ettiği rivâyetin misali Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814) ← Vâil İbn Dâvud (ö. 141-150 ?) ← Bekr İbn Vâil (ö. 131-140 ?) ← Zührî (ö. 124/742) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.), Safiyye ile evlendiğinde sevîk ve hurma ile düğün yemeği verdi.” hadisidir.⁴⁴ Vâil, oğlu Bekr İbn Vâil’den rivâyetle teferrüd etmiştir. Çünkü bu hadisi ondan başka Bekr İbn Vâil tarikiyle kimse rivâyet etmemiştir.⁴⁵

Ferd-i nisbîde râvi mutlak olarak teferrüd etmiş değildir. Rivâyetin mütâbi’si olup, bir veya daha çok tarikten rivâyet edilebilir. Hatta belki meşhur bile olabilir. Bununla beraber hadisin tariklerinden veya isnâdlarından birinde belirli bir râviye özel bir durum olur ve bu özel durumunda bir çeşit teferrüd olur.⁴⁶ Mesela hadisi başka şeyhlerden rivâyet etseler bile, bir râvinin bu hadisi şeyhlerden birinden sadece kendisinin rivâyet etmesi ile oluşan teferrüd gibi. Bu durumda hadis başka şeyhler kanalı ile rivâyet edildiği halde bir râvinin bir şeyhten rivâyetinde tek kalmasından dolayı bu tek kalan tarike nisbetle ferd-i nisbîdir. Sadece aynı şehrin râvilerinin rivâyet ettiği hadis, hadisin birçok tariki olmasına rağmen rivâyet edenlerin hepsi aynı şehirden oldukları için, başka şehirlere nisbetle ferd-i nisbî olarak isimlendirilir. Ferd-i nisbîdeki ferdlik ancak diğer rivâyetlerle kıyaslanarak ortaya çıkar.⁴⁷ Ferd-i nisbî olan rivâyet diğer tariklerden meşhur olabilir.⁴⁸ Yani hadis metni birçok tarikle rivâyet edilmesi sebebiyle meşhur olabilir. Fakat tariklerden birinde herhangi bir özellik, muhalefet ve ziyade gibi sebeplerden dolayı ferdlik meydana gelebilir.

Rivâyetin ferd olması bizatihi rivâyetin zayıflığını gerektiren bir durum değildir.⁴⁹ Ancak zayıflığı gerektirecek başka şeyler olduğunda zayıf kabul edilebilir.⁵⁰

Muhaddisler ferd-i mutlak için daha çok ferd kavramını, ferd-i nisbî için de daha çok garib kavramını kullanmışlardır. Bu, isimlendirmede olan bir farktır. Ancak bu

Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö.273/887), *es-Sünen*, I-II, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü’l-İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kâhire ts., “İkâmetü’s-Salât Ve’s-Sünnetü Fihâ”, 11.

⁴⁴ Ebû Dâvud, “Ed’ime”, 2; Tirmizî, “Nikâh”, 10.

⁴⁵ Suyûtî, c. 1 s. 293.

⁴⁶ Hemmâm, s. 233.

⁴⁷ Hemmâm, s. 234.

⁴⁸ **Ali el-Kârî**, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö.1014/1605), *Şerhu Nühbeti’l-Fiker Fî Mustalahâti Ehli’l-Eser*, tahk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût ts., s. 228.

⁴⁹ İbnü’s-Salah, s. 89; Suyûtî, c. 1 s. 291.

⁵⁰ Sehâvî, c. 1 s. 268.

kavramların kökenlerinden türetilmiş fiilleri kullanımda muhaddisler farklı davranmamışlardır.⁵¹ Ferd kavramını, ferd-i nisbî için genellikle mukayyed yani bazı şeylerle kayıtlayarak kullanmışlardır.⁵²

C. GARİB

Garib hadis, hadisin râvilerinden birinin, hadisin metin ya da senedinde, diğerlerinin zikretmediği herhangi bir şeyle tek kaldığı hadisdir.⁵³ Yani râvinin sened ve metinde herhangi bir şekilde teferrüd etmesidir. Muhaddisler garib hadisi mutlak ve nisbî olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁵⁴ Bu manada zikredilen garib ile ferd hadis aynı şeyi ifade etmektedir.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), ferd hadisin bütün çeşitlerinin garib kapsamına girmeyeceğini, söylemiştir. O, beldelere nisbetle ferd olan rivâyeti buna örnek vermiştir. Sehâvî (ö. 902/1497) bundan dolayı garib için mahreci dar olan hadis denebileceğini söyler.⁵⁵ İbnü's-Salâh'ın bu sözüne göre, tek bir râvisi olması sebebiyle ferd olan her hadise garib denebilir.

İbnü's-Salah (ö. 643/1245) garib rivâyeti, senedi ve metni garib ve metni garib olmayıp sadece senedi garib olan rivâyet olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sened ve metni garib olan rivâyeti, metni tek bir râvi kanalıyla rivâyet edilen hadis olarak tanımlamıştır. İsnadı garib olan rivâyeti ise metni birçok sahâbîden gelmekle beraber bu sahâbîlerden birinden rivâyette bir râvinin tek kalması olarak tanımlamıştır.⁵⁶

İbnü's-Salâh'ın sened ve metin olarak garib rivâyeti bu tanıma göre ferdi mutlak kapsamına girmekte iken sadece isnâd açısından garib olan, ama metni açısından garib olmayan rivâyet tanımı ise ferd-i nisbî kapsamına girmektedir. Sehâvî (ö. 902/1497) de garib kavramının ferd kavramı içerisinde incelenmesinin daha uygun olduğunu söylemiştir.⁵⁷

⁵¹ **İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Nüzhetü'n-Nazar Fî Tavdihi Nühbetü'l-Fiker Fî Mustalahı Ehli'l-Eser*, tahk. Nureddin Itr, Matbaatü's-Sabâh, 3. Baskı, Dimeşk 2000, s. 66.

⁵² Hemmâm, s. 229.

⁵³ İbnü's-Salâh, s. 270; Sehâvî, c. 4 s. 3-4.

⁵⁴ Sehâvî, c. 4 s. 3-4.

⁵⁵ Sehâvî, c. 4 s. 6.

⁵⁶ İbnü's-Salâh, s. 271.

⁵⁷ Sehâvî, c. 4 s. 3.

İbnü's-Salah ilk tabakalarda garib olan, ama daha sonra meşhur olan rivâyetlerin de aslında metin ve sened açısından garib olan rivâyetler olduğunu söylemektedir.⁵⁸

Mütekaddim ulemâ ise garib hadisi müteahhir ulemâdan daha özel bir manada kullanmışlardır. Abdülcevâd Hemmâm mütekaddim ve müteahhir ulemânın garib hadisi tariflerini karşılaştırdıktan sonra mütekaddim ulemânın tanımlarını tercîh etmiş ve şu şekilde tanımlamıştır: Râvinin, sadece tek bir metinle bilinen bir sened zinciri ile teferrüd etmesi gibi, hadisleri talep edilen, cem edilen bir şeyhden teferrüd etmesi gibi, rivâyetinde başka hiçbir kimsenin rivâyet etmediği bir ziyadede teferrüd etmesi gibi ve bunların benzerleri gibi bir teferrüde hâfizların garibseddiği/uzak gördüğü teferrüdü özel bir çeşididir.⁵⁹

İbn Mende'nin (ö. 395/1005) de garib hadisi, Zührî (ö. 124/742) gibi hadisleri cem edilen meşhur imamlardan rivâyet edilen bir hadiste râvinin teferrüd etmesi, olarak tanımlaması, Hemmâm'ın yaptığı bu tanıma uymaktadır.⁶⁰

Meselâ Ebû Dâvud (ö. 275/889), Mekke ehline yazdığı risâlesinde, *Sünen* adlı kitabına aldığı hadislerin çoğunun meşhur olduğunu söyledikten sonra garib rivâyetle ihticacda bulunulmayacağını söylemiştir.⁶¹ Halbuki onun kitabındaki hadislerin çoğunluğu ya ferddir ya da meşhur hadis seviyesinde değildir. Ancak onun burada meşhur ile kasdı ıstilahî manada değildir. Ulemâ arasında şöhret kazanması manasındadır. Rivâyet ferd olsa bile muhaddisler arasında şöhret bulabilmektedir. Bu durumda Ebû Davûd'un bu kelimasında garibden kasdı meşhurun zıddıdır.⁶² Râvisinin tek kaldığı hadis manasında değildir.

Mütekaddimun muhaddisler, zahiren senedi sahih olmakla beraber bazı karînelerden dolayı onları şüphelendiren, râvisinin teferrüd ettiği rivâyetler için hadisden olması uzak manasında garib kelimesini kullanmışlardır. Tariflerde zikredilen, hadisleri cem edilen şeyhden tek kalmak, yani şeyhin, râvilerin kendisinden rivâyete gayret ettiği ve çok hadis rivâyet eden böylece rivâyetleri râviler arasında yaygınlaşmış biri olması, ziyade

⁵⁸ İbnü's-Salâh, s. 271.

⁵⁹ Hemmâm, s. 303.

⁶⁰ Sehâvi, c. 4 s. 5.

⁶¹ **Ebû Dâvud**, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) *Risâletü Ebî Dâvud İlä Ehli Mekke Ve Gayrihim Fî Vasfî Sünenihi*, tahk. Muhammed Sabbâğ, Dâru'l- Arabiyye, Beyrût ts., s. 29.

⁶² Hemmâm, s. 251.

ile tek kalmak, sened zincirinin başka hiçbir metinle bilinmemesi gibi kayıtlar göz önüne alınırsa, bu durumda garib kelimesinin tek kalmak yerine, hadis olması uzak görülmek gibi bir manada olması daha uygundur.

Mütekaddim ve müteahhir ulemânın tanımlarına baktığımızda mütekaddim ulemâ, garib ile ferd hadisin kapsamına giren ve bazı karînelerden dolayı şüphe uyandıran veya illetin var olduğu düşünülen ferdleri kasdetmektedir. Müteahhir ulemânın garib tanımı ise sahih ya da zayıf olması, illetin varlığına karîne olup olmaması, sıhhati hakkında şüphe duyulup duyulmaması fark etmeksizin râvinin rivâyetinde tek kalmasıdır.

Müteahhirun tarifine göre garib ile ferdin lügat ve ıstılah manaları aynıdır. Fakat garib ve ferd ıstılahlarını az ya da çok kullanmaları farklı olmuştur. Ferd kavramı ile daha çok ferd-i mutlak; garib kavramı ile de daha çok ferd-i nisbî kasdedilmiştir. Ancak bu kelimelerden türetilmiş kelimeler herbiri için kullanılmıştır.⁶³

Ç. ŞÂZ

Teferrüd kavramı ile ilgili olan bir diğer kavram da şâz kavramıdır. Muhaddislerin şâz terimini tarifleri farklılık arz etmektedir. Şâz ile ilgili yapılan tarifleri incelediğimizde onları dört ana başlık altında ele alabiliriz. Bunlar:

1. Sika râvinin teferrüdü.
2. Teferrüd.
3. Teferrüd + muhalefet.
4. Teferrüd + muhalefet + mercûh olmak.

Yukarıda zikrettiğimiz kriterlere göre şâz hadisin tariflerini ele alacağız.

1. Şâzzın tarifinde sadece sika râvinin teferrüdünü esas alanlara göre şâz hadis, sika râvinin rivâyetinde teferrüd ettiği hadistir.

Hâkim en-Neysâbü'rî'nin (ö.405/1014) şâz hadisi tarifi bu şekildedir. O şöyle demiştir: “Şâz hadis, illetli hadisden başkadır. Çünkü ma'lûl hadisin illeti bilinebilir. İletli hadis,

⁶³ Sehâvî, c. 4 s. 6.

bir hadisin başka bir hadise girdirilmesi, râvinin vehmetmesi, bir râvi hadisi irsâl ederken diğerrinin vasletmesidir. Şâz hadis ise bir sikanın diğerr sikalardan teferrüd ederek rivâyet ettiğı ve mütâbi'i olmayan hadistir.”⁶⁴

Hâkim'in bu kelimasında şâzzı tarifinin zahirinden onun şâz kavramını teferrüd ile aynı manada zikrettiğini görmekteyiz. Ancak zikredeceğimiz üzere bazı alimler onun, şâz tanımından teferrüd eden hadisi kasdetmediğini söylemektedir. İbn Hacer (ö. 852/1449), Hâkim'in şâz hadis hakkında söylediklerinden, onun şâz hadis hakkında, münekkidin nefsinde hadisin hatalı olduğuna dair bir kuşkunun oluştuğı, fakat buna delil getiremediğı manasını kasdettiğini söylemektedir.⁶⁵ Hâkimin bu kelimasına göre şâz hadis muallel hadisten tesbiti daha zor olan bir çeşittir. Çünkü muallelede illet tesbit edilebilir, ama şâzda tesbit edilemez. Şâz hadisde münekkidi kuşkulandıran bir durum vardır, ama münekkid buna vâkıf olamamıştır.⁶⁶ Yani şâz illetli değil, fakat illetin bulunduğu dair zann-ı galibin olduğu ferd hadistir. Bu anlamda red açısından şâz hadis muallel hadisle ortaktır.⁶⁷

Nureddin İtr, Hâkim'in (ö.405/1014) şâz hakkındaki görüşü ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Hâkim, şâzdan muallel hadisin özel bir çeşidi olan ve teferrüddeki bir sebepten/karîneden dolayı illetli kılınan hadisi kasdetmiştir. Onun kasdettiğı, teferrüdün özel bir çeşididir. Fakat onun şâzzı tarifi, meramını anlatmaya kâfi gelmemiştir.”⁶⁸

Bizim kanaatimizce Hâkim şâz ile, her ne kadar tarifi aksini gösterse de, teferrüd edilen her hadisi kasdetmemiştir. Çünkü eğer şâz ile teferrüdü kasdetseydi kendisi ile çelişmiş olurdu. Çünkü o ferd olan sahih hadislerden bahsetmiş ve sahih garibler adı altında bir başlık açmıştır. Eğer şâzdan kasdı, tarifinin zahiri üzere teferrüd ise bu durumda o şâzzı mutlak olarak reddetmemiştir. Çünkü hem garib sahih hadislerin olduğunu söyleyip hem de teferrüd manasındaki şâzzı mutlak olarak reddetmek çelişkidir.

⁶⁴ Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadis*, s. 119

⁶⁵ Suyûtî, c. 1 s. 268.

⁶⁶ Hemmâm, s. 344.

⁶⁷ **Bikâî**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî (ö. 885/1480), *Nüketü'l-Vefiyye Bimâ Fî Şerhi'l-Elfiyye*, I-II, tahk. Mâhir Yâsin Fahl, Mektebetü'r-Rüşd, b.y. 2007, c. 1 s. 455.

⁶⁸ Nureddin İtr bu değerlendirmesini Şerhu İleli't-Tirmizî'ye yazdığı ta'likinde zikretmiştir. Değerlendirmesi için bkz. **İbn Receb el-Hanbelî**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Şerhü 'İleli't-Tirmizî*, I-II, tahk. Nureddin İtr, Dâru'l-Mellâh, b.y. ts., c. 1 s. 458-461.

2. Şâz hadisin tarifinde sadece teferrüdü esas alanlara göre şâz, gerek zayıf olsun gerek sika olsun râvinin rivâyetinde tek kalıp teferrüd ettiği hadisdir. Bu tanıma göre şâz hadis, zayıf ve zayıf olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö.446/1054) şâzzı tarifdeki kriteri budur. O şâz hadisi şöyle tarif etmiştir: “Tek bir isnâddan başka varyantı bulunmayan ve râvisi güvenilir olsun ya da olmasın bu isnâdla tek kalan hadisdir. Halîlî, hâfızların bu şekilde tanımladığını söylemektedir.⁶⁹ Hâlîlî, şâz hadisin râvisi eğer sika değilse rivâyetinin terk edileceğini eğer sika ise bu şâz rivâyetin kabulünde tevakkuf edilip onunla ihticac edilmeyeceğini yani delil olarak kullanılmayacağını söylemektedir.⁷⁰

Bu tarife göre teferrüd ile şâz aynı şeyi ifade eder⁷¹ ve Halîlî'nin (ö.446/1054) şâz kavramı Hâkim'in (ö.405/1014) şâz kavramının zahirinden anlaşılını kapsamaktadır. Hâkim'in tarifi bu tarifden daha hastır.

Abdülcevâd Hemmâm yaptığı araştırma sonucu Halîlî'nin şâz kavramı ile, rivâyeti çok olmayan şeyhlerin teferrüd ettiği rivâyeti kastedtiğini söylemektedir.⁷² Buna göre ise Halîlî'nin şâz kavramı Hâkim'in şâz kavramının tanımını içerisine girer.

3. Şâzın tarifinde teferrüd ve muhalefetin ikisini birlikte esas alanlara göre şâz, râvinin teferrüd ettiği rivâyetinde, başkalarına muhâlif olması demektir. İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) şâz hadisi tanımındaki kriter budur. O şöyle tanımlamıştır: “Şâz, güvenilir bir râvinin rivâyet edip de başkasının rivâyet etmediği hadis değil; güvenilir bir râvinin başka sikaların rivâyetine muhâlif olarak rivâyet ettiği hadisdir”⁷³ İmam Şâfiî'nin tarifinde mercûh olmak kaydı açıkça yoktur. Ancak onun “başka sikalara” demesi teferrüd eden râvinin rivâyetinin mercûh olduğu izlenimini vemektedir. İbnü's-Salâh da bundan dolayı Şâfiî'nin zikrettiği şâzzın makbûl olmayan şâz hadis olduğunu söylemiştir. Şâfiî'nin tarifinden teferrüd ve muhalefet kaydının yanı sıra mercûh olmak kaydı da anlaşıldığında Şâfiî'nin tarifini dördüncü başlıkta zikretmek de uygun olur.

⁶⁹ **Halîlî**, Halîl Bin Abdullah Bin Ahmed Bin İbrahim Bin el-Halîl el-Kazvîni, el-*İrşâd Fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, I-III, tahk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyâd h. 1409., *İrşâd*, c. 1 s. 176.

⁷⁰ Halîlî, c. 1 s. 176.

⁷¹ Suyûtî, c. 1 s. 267.

⁷² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hemmâm a.g.e. s. 374-384.

⁷³ Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadis*, s. 119; Hemmâm, Şâfiî'nin şâz tanımının onun kitaplarından herhangi birinde bulamadığını ve Şâfiî'nin şâz hadis kavramını nakledenlerin de bu tanımlı Şâfiî'nin herhangi bir kitabına nisbet etmediklerini söylemektedir. bkz. age. s. 332

4. Şâzzın tarifinde, teferrüd, muhalefet ve mercûhiyeti esas alanlara göre şâz, râvinin teferrüd ettiği rivâyetinde başkalarına muhalefet edip mercûh olduğu hadisdir.

İbn Hacer de şâz kavramını (ö. 852/1449) şöyle târif etmiştir: “Zabtta fazlalık, sayı çokluğu gibi tercîh vecihlerinden herhangi biri sebebiyle daha râcih olana muhalefet edilirse râcih olana mahfuz, mercûh olana ise şâz denir.”⁷⁴

İbnü’s-Salâh (ö.643/1245) şâz kavramını tarif etmemiştir. Fakat o Şâfiî’nin (ö. 204/820) tarifini şâzın kısımlarından kabul etmiş ve şöyle demiştir: “Şâfiî’nin şâz diye tarif ettiği şeyin makbûl olmayan şâz olduğunda bir problem yoktur.”⁷⁵

İbnü’s-Salâh, sika râvinin teferrüd edip muhalefet etmediği hadisleri şâz kapsamında alanların bu görüşlerinin problemli olduğunu, çünkü sika râviler tarafından rivâyet edilmiş birçok ferd hadisin olduğunu ve bunların makbûl olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Ayrıca sahîhaynda da birçok ferd hadis vardır.⁷⁷ İbnü’s-Salâh (ö.643/1245) burada sıhhat şartları içerisinde zikredilen şâz kavramının, râvinin teferrüd ettiği hadis olarak ele alınmasının yanlış olduğunu söylemektedir.

Bu durumda İbnü’s-Salâh’ın şâz tarifi ferd hadisin kapsamına girmektedir. Aynı zamanda teferrüd eden râvinin muhalefet ettiği hadisi de kapsamaktadır. İbnü’s-Salâh, şâz hadisi makbûl ve merdûd olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra merdûd şâzzı da daha sikalara muhalefet eden ferd-i muhâlif ve sikalardan olmayan râvinin teferrüd ettiği hadis manasında münker şâz olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁷⁸ O, Şâfiî’nin tarifini de ferd-i muhâlif ile aynı kabul etmektedir.

Nevevî (ö. 676/1277) de Hâkim (ö. 405/1014) ve Halîlî’nin (ö.446/1054) tariflerinin problemli olduğunu, çünkü ferd olan birçok sahih hadisin var olduğunu söyler.⁷⁹ Sehâvî

⁷⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 213.

⁷⁵ İbnü’s-Salâh, s. 77.

⁷⁶ İbnü’s-Salâh, s. 77-78.

⁷⁷ İbnü’s-Salâh, s. 78.

⁷⁸ İbnü’s-Salâh, s. 77-79.

⁷⁹ **Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Et-Takrîb Ve’t-Teysîr Li(Fî)-Ma’rifeti Süneni’l-Beşîri’n-Nezîr*, tahk. Muhammed Osman, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût 1985, s. 40.

(ö. 902/1497) de Hâkim'in tarifine karşı çıkmıştır⁸⁰ ve yapılan tarifler arasında Şâfi'nin tarifini tercih etmiştir.⁸¹

Bütün bunlardan sıhhate mâni' olan şâz hadisin ferd hadisin bir kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü's-Salah teferrüd eden rivâyette râvisinin adâlet ve zabtına göre hüküm verileceğini söylemiştir.⁸² Buna göre sadece teferrüd, rivâyetin sıhhati konusunda herhangi bir hüküm vermede etkili değildir.

D. MÜNKER

Teferrüd kavramı ile ilgili olan bir başka kavram da münker kavramıdır. Muhaddisler bu kavramı farklı şekillerde tarif etmişler ve pratikte de farklı özellikteki hadisler için kullanmışlardır.⁸³ Ancak biz münker kavramının tarifini şu dört başlık altında inceleyebiliriz:

1. Zayıf râvinin, güvenilir râvilerin rivâyetine muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis.

Müslim⁸⁴ (ö. 261/875) ve İbn Hacer⁸⁵ (ö. 852/1449) münkeri bu şekilde tarif etmiştir. İbn Hacer'den sonra da bu kavram daha çok bu manada kullanılmaya devam etmiştir.⁸⁶

Bu manada münker, teferrüdün kapsamı altına girse de bir problem oluşturmayacaktır. Zira hem zayıf hem teferrüd hem de muhalefet sebebiyle tenkit edilmiş ve reddedilmiş hadistir.

2. Zayıf râvinin teferrüd ettiği hadis.

Zehebî (ö. 748/1348) münker hadisi bu şekilde tanımlamıştır.⁸⁷ Bu manada münker, ferd hadisin kapsamı altına girer, fakat râvisi zayıf olduğu için makbûl değildir. Ancak zayıflığın şiddetli olup olmamasına göre i'tibar için kullanılabilir.

⁸⁰ Sehâvi, c. 1 s. 246.

⁸¹ Sehâvi, c. 1 s. 249.

⁸² İbnü's-Salâh, c. 1 s. 79.

⁸³ Bu kavramın kullanımı için bakz. Hemmâm, age., s. 415-507.

⁸⁴ **Müslim**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), (ö.261/875), *et-Temyîz*, tahk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebetü'l-Kevser, 3. Baskı, Riyâd h. 1410, s. 209.

⁸⁵ **İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *en-Nüket Alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I-II, tahk. Rebî' İbn Hâdî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Baskı, Medîne 1984, c. 2 s. 674-675.

⁸⁶ Hemmâm, s. 498.

3. Teferrüd edilen hadis

İbnü's-Salah (ö. 643/1245), münkerin teferrüd edilen hadis manasında birçok muhaddis tarafından kullanıldığını söylemektedir.⁸⁸ Bu durumda münker ve ferd hadis aynı anlamdadır.

4. Sikanın daha sikalara muhalefet ederek rivâyet ettiği hadis.

İbnü's-Salah⁸⁹, Nevevî⁹⁰ (ö. 676/1277) ve İbn Kesîr⁹¹ (ö. 774/1373) bu şekilde tanımlamışlardır. Bu manada münker, şâz ile aynı anlamdadır. Bu şekilde tarifine göre münker, ferd hadisin bir kısmıdır. Fakat İbn Hacer (ö. 852/1449) münkerin şâz olarak bu şekilde tarifine karşı çıkmış ve münker ile şâzzın muhalefet konusunda birleştiğini, ancak şâzzın sika râvilerin muhalefeti; münkerin ise zayıf râvilerin muhalefeti olmak ile farklı olduğunu söylemiştir. O bu iki kavramın aynı manada olduğunu söyleyenlerin gaflet ettiğini de söylemiştir.⁹²

Yapılan tanımlara baktığımızda münker kavramının, teferrüd kavramı ile yakın manada bir kavram olduğu açığa çıkar.

Abdülcevâd Hemmâm münker kavramının mütekaddim ve müteahhir alimler tarafından kullanımını inceledikten sonra münker kavramının kullanımının İbn Hacer (ö. 852/1449) öncesi ve İbn Hacer ile birlikte ortaya çıkan kullanımı olmak üzere ikiye ayırabileceğimizi söylemektedir. O, İbn Hacer öncesinde bu kavramın râvisi sika olsun veya olmasın, muhalefet olsun veya olmasın râvinin hata ve vehmettiği her rivâyet için kullanıldığını, İbn Hacer ve sonrakilerin ise münkeri, zayıf râvinin sika râvilere muhalefeti olarak tarif ettiklerini söylemektedir. Ayrıca İbn Hacer'den önceki muhaddislerin, şâz ile münkerin arasını ayırmadıklarını söylemektedir.⁹³

⁸⁷ **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *el-Mükiza Fî İlmi Mustalahı'l-Hadis*, tahk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Halep h. 1412, s. 42.

⁸⁸ İbnü's-Salah, s. 80.

⁸⁹ İbnü's-Salah, s. 80.

⁹⁰ Nevevî, s. 41.

⁹¹ **İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts, s. 58.

⁹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 73.

⁹³ Hemmâm, s. 498-99.

II. TEFERRÜD VE SİHHAT ŞARTLARI

Muhaddisler bir hadisin, sahih olabilmesi için ittisal, adâlet, zabt, şâz olmamak ve illetli olmamak şartlarını taşıması gerektiğini söylemişlerdir.⁹⁴ Teferrüd kavramı bu şartlardan şâz ve illet ile ilgilidir. Zira daha önce geçtiği üzere şâz kavramının tanımlarından biri de sika râvinin teferrüd ettiği hadistir. Bundan dolayı burada önce sıhhat şartları arasında zikredilen rivâyetin şâz olmamasından kasdedilenin ne olduğuna değineceğiz ve bu şartın teferrüd edilen rivâyetin kabulüne mâni’ olup olmadığını inceleyeceğiz. Daha sonra da teferrüd kavramı ile ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer bir sıhhat şartı olan “illetli olmama” şartı ile teferrüdün ilişkisini ele alacağız. Ferd hadisin sıhhati konusu daha önceki bölümlerde yer yer geçmişti. Burada inceleyeceğimiz husus, teferrüdün rivâyetin sıhhatine etkisidir.

Teferrüd kavramının, sıhhat şartları arasında yer alan şâz olmamak ve illetli olmamak şartları ile ilgisine geçmeden önce rivâyetin sahih olabilmesi için onu rivâyet edenlerin herhangi bir sayıya ulaşmasının şart olup olmadığını ve tek bir kişi tarafından rivâyetin sahih kabul edilip edilmediği üzerinde duracağız. Daha sonra bütün bunlardan elde ettiğimiz sonuçlar çerçevesinde teferrüd edilen rivâyet ile ilgili kanaatimizi söyleyeceğiz.

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) sahih hadisin şartlarından bahsederken, hadisin sübutunun kat’î olmasının, sahih hadisin şartı olmadığını söylemektedir. Daha sonra o buna gerekçe olarak şöyle demektedir: “Çünkü tek bir âdil râvinin rivâyette teferrüd ettiği hadisler de sahih hadislerdendir.”⁹⁵ Yine o sahih hadislerin çeşitlerini sayarken garib hadisi de bu çeşitler arasında zikretmiştir.⁹⁶ Buradan anlaşılan sayının rivâyetin sıhhatine değil sıhhatinin kuvvetine etki ettiğidir. Yani tek bir kişinin rivâyeti de sahih olabilir. Fakat rivâyet edenler ne kadar çok olursa rivâyetin bilgi değeri o kadar kuvvetlenir.

Hâkim (ö. 405/1014) “Ma’rifetü’l-Garîb Mine’l-Hadis” adlı başlık altında sâhih garib rivâyetlerin de garib hadisin çeşitlerinden olduğunu söylemiştir.⁹⁷ Hâkim’in bu kelamından onun rivâyetin tek kalmasını rivâyetin sıhhati için engel görmediğini

⁹⁴ İbnü’s-Salâh, s. 12; Sehâvî, c. 1 s. 28-33; Suyûtî, c. 1 s. 61-62.

⁹⁵ İbnü’s-Salâh, s. 14.

⁹⁶ İbnü’s-Salâh, s. 14.

⁹⁷ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmu’l-Hadis*, s. 94.

anlamaktayız. Ayrıca Hâkim “Ma’rifetü’l-Garîb Mine’l-Hadis” adlı bölümünden önce sahih olmayan meşhurlardan bahsediyor.⁹⁸ Buradan Hâkim’in hadisin sâhih olup olmamasında hadisin kaç tarikten rivâyet edildiğinin etkili olmadığı görüşünde olduğunu çıkartabiliriz.

İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), *Muvatta* şerhinde “Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) mezhebi hadisin iki râvi rivâyet etmedikçe sâbit olmamasıdır.” dedikten sonra bu sözün batıl olduğunu ve tek bir kişinin tek bir kişiden rivâyetinin de sâhih olduğunu söylemiştir.⁹⁹ İbnü’r-Reşîd, Buhârî ve Müslim’in bunu şart koşmadıklarını söylemiş ve İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148) onlar hakkında zikrettiği bu şarta karşı çıkmıştır. İbn Hibbân (ö. 354/965) da Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) böyle bir şart koymadıkları zikretmiştir.¹⁰⁰

Zerkeşî (ö. 794/1392), Mu’tezileden olan bazılarının hadisin sıhhatinde sayı şartı koyduklarını söylemiştir. Fakat Ehl-i hadisin haberin sıhhatinde sayıyı şart koşmadıklarını tek kişinin rivâyet ettiği garib rivâyetleri de kabul ettiklerini söyler.¹⁰¹

Muhaddislerin zikrettiğimiz bu görüşlerinden onların hadisin sıhhati için, rivâyet edenlerin herhangi bir sayıya ulaşmalarını şart koşmadıklarını söyleyebiliriz.

A. TEFERRÜD VE ŞÂZ

Sahih hadisin sıhhat şartlarından birinin rivâyetin şâz olmaması olduğunu zikretmiştik. Eğer burada şâz kavramından kasdedilen râvinin teferrüd ettiği hadis yani ferd hadis ise bu durumda teferrüd, hadisin sıhhatine engel bir durumdur. Ancak burada zikredilen şâzdan kasıt ferd hadis değil ise bu durumda rivâyetin şâz olmaması şartına dayanarak ferd hadisin sahih olmadığını söyleyemeyiz.

Sehâvî (ö. 902/1497) illetli hadis ile ferd hadis arasındaki ilişkiyi açıklarken ferd hadisin, şâz kavramını da içerisine alan ve şâzzın, ferdin kısımlarından olan bir çeşit

⁹⁸ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmu’l-Hadis*, s. 92.

⁹⁹ İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Kitâbü’l-Ğabes fî şerhi Muvaṭṭa’i Mâlik b. Enes*, I-III, tahk. Muhammed Abdullah Velid Kerim, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, b.y. 1992, c. 1 s. 547.

¹⁰⁰ Suyûtî, c. 1 s. 71.

¹⁰¹ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *en-Nüket Alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, I-III, tahk. Zeynü’l-Âbidîn B. Muhammed, Advâü’s-Selef, 1. Baskı, Riyâd 1998, c. 1 s. 113-114.

olduğunu söylemektedir.¹⁰² Bu durumda şâz hadisin ferd hadisin aynısı olmadığı, fakat onun bir kısmı olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) sahih hadisi tanımlarken “şâz olmayan” ifadesini kullanmış,¹⁰³ ancak bundan ne kasdettiğini söylememiştir. Suyûtî (ö. 911/1505), İbnü's-Salâh'a “O hadisin şâz olmaması ile neyi kasdettiğini açıklamadı.” şeklinde yapılan itiraza şöyle cevap vermiştir: “İbnü's-Salâh, şâz konusunu anlatırken şâzzın tanımı için, sikanın kendisinden daha râcih olana muhalefet etmesi, sikanın mutlak teferrüd etmesi, râvinin mutlak teferrüd etmesi olmak üzere üç görüş zikretti. Son iki görüşü reddetti. Zahir olan, onun hadisin şâz olmamasından kasdı birincisi yani sikanın kendisinden daha râcih olana muhalefet etmesidir.”¹⁰⁴ diyerek cevap vermiştir.

Sehâvî (ö. 902/1497) de sıhhat şartları arasında zikredilen şâzzın râvinin rivâyetinde daha râcih birine muhalefet etmesi olduğunu söyler.¹⁰⁵ Zerkeşî (ö. 794/1392) de sıhhat şartı olarak zikredilen şâzzın daha hâfız bir râviye muhalefet olduğunu söyler.¹⁰⁶ İbn Hacer de sıhhat şartı içerisinde zikredilen şâzzın râvinin daha râcihe muhalefeti olduğunu, mutlak teferrüd manasında olmadığını söylemiştir.¹⁰⁷

Sıhhat şartları arasında zikredilen şâzzın râvinin muhalefet ettiği rivâyette mercûh olması olduğu anlaşılnca teferrüdün de sıhhate engel şâz hadis olmadığı açığa çıkmıştır. Fakat daha önce ferd hadisin kısımlarından birinin de râvinin, aynı hadisi rivâyet eden râvilerin rivâyetine muhalefet ederek bir ziyade ile teferrüd etmesi olduğunu zikretmiştik. Bu durumda muhalefet eden rivâyet tercîh karînelerine göre diğer râvilerin rivâyetleri karşısında mercûh olması ile bu rivâyet şâz olmuş olacaktır. Sonuç olarak bir ziyade ile teferrüd eden bazı ferdler şâzdır ve bu ferdler sahih değildir diyebiliriz. Ancak görüldüğü üzere burada rivâyetin sıhhatine engel olan sadece teferrüd değil bilakis muhalefet ve muhalefetinde mercûh kalmaktır. Râvinin teferrüd etmesi ise bu durumda tercîh karînesi olarak ele alınır. Çünkü tek kalması aleyhine bir karînedir.

¹⁰² Sehâvî, s. 273.

¹⁰³ İbnü's-Salâh, s. 12

¹⁰⁴ Suyûtî, c. 1 s. 64.

¹⁰⁵ Sehâvî, c. 1 s. 30.

¹⁰⁶ Zerkeşî, *Nüket*, c. 1 s. 102.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Nüket*, c. 1 s. 237.

B. TEFERRÜD VE İLLET

İlletli hadis, illeti tesbit edilen hadisdir. Bir rivâyetin illeti tesbit edildiği zaman muallel hükmü verilir. Teferrüd eden râvinin rivâyetinde de illet tesbit edildiğinde bu rivâyeti muallel hadis kapsamında ele almak gerekir. Biz illeti tesbit edilen teferrüd etmiş bir hadisin durumunu tartışmıyoruz. Çünkü o muallel olduğu için rivâyeti kabul edilmeyecektir. Böyle bir rivâyet asıl olarak muallel hadisin kapsamı içerisine girer. Bizim incelediğimiz mesele, teferrüd eden sika râvinin rivâyetinde bir illet tesbit edilemediğinde bu rivâyetin makbûl olup olmayacağıdır.

Burada öncelikle mücerred teferrüdün illet olup olmadığını ele alacağız. Daha sonra da teferrüdün illet ile ilişkisini açıklayacağız.

Mücerred teferrüd illet değildir. Çünkü daha önce zikrettiğimiz üzere muhaddisler, nice ferd hadisin sıhhatine hükmetmişlerdir. Eğer teferrüd hadd-i zatında bir illet olsaydı muhaddisler ferd rivâyetlerin hiçbirini kabul etmezdi. Ayrıca muhaddisler illeti anlatırken, teferrüdü bir illet olarak ele almamışlardır.¹⁰⁸ Hâkim (ö. 405/1014) de on madde olarak saymış olduğu illet çeşitleri arasında teferrüdü illet olarak ele almamıştır.¹⁰⁹ Daha önce zikrettiğimiz üzere Hâkim sahih garib hadislerden bahsetmiştir. Buradan rivâyetin teferrüd etmesinin onu muallel kabul etmemiz için yeterli olmayacağı anlamı çıkar.

Mücerred teferrüd hadd-i zatında illet olmasa da illet ile yakın ilişkisi vardır. Çünkü teferrüd illetin karînesidir. İletin tesbit yollarından biridir. Muhaddisler illetin bazı karîneler olması durumunda teferrüdle bilineceğini söylemişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁸ İbnü's-Salâh, s. 89-93; Zerkeşi, *Nüket*, c. 2 s. 204-207; Sehâvî, c. 2 s. 273-289; Suyûtî, c. 1 s. 294-307

¹⁰⁹ Hâkim, *Ma'rîfetü Ulumu'l-Hadis*, s. 112-118; Suyûtî bunları şu on madde olarak zikretmiştir 1- Râvinin hocasından semâinin olmaması, 2- Aynı hadisin hem müsned hem de mürsel olarak rivâyet edilmesi, 3- Malum bir sahabinin rivâyetinin başka bir sahabiden adı zikredilmeksizin rivâyet edilmesi, 4- Sahabiye ait olduğu bilinen bir hadisin tabiinden rivâyet edilmesi, 5- Hadisin senedinde kopukluk olması, 6- Müsned olmayan bir hadisin müsned olarak rivâyet edilmesi, 7- Râvinin hadis aldığı şeyhinin isminde yaptığı hatalar, 8- Râvinin işitmemiş olduğu bir hadisi şeyhinden işitmiş gibi rivâyet etmesi, 9- Hadisin bilinen bir varyantı varken râvîlerden birinin bir başka varyantla hadisi rivâyet etmesi ve hadisi ondan alan bir başka râvinin de aynı hadisi bilinen şekliyle rivâyet etmesi, 10- Hadisin bir yönden merfû, bir başka yönden de mevkûf olarak rivâyet edilmesi. bkz. Suyûtî, s. 305-307.

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, s. 89-93; Zerkeşi, *Nüket*, c. 2 s. 204-207; Sehâvî, c. 2 s. 273-289; Suyûtî, c. 1 s. 294-307.

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) illetin rivâyeti kuşatan karînelerle beraber râvinin teferrüdü veya muhalefeti ile bilineceğini, muhaddisin bazen zann-ı galib ile illete hükmedeceğini bazen de terreddüd edip tevakkuf yoluna gideceğini söylemiştir.¹¹¹ İletin muhalefet ve teferrüdle bilinmesi bu iki kavramın illetle yakın bir ilişkisinin olduğunu gösterir. Bu durumda, teferrüd ve muhalefet illetin sebeplerindendir. Hertürlü illet, vehim ve hata hakikatte teferrüd ve muhalefetin altına girer.¹¹²

Melîbârî, İbnü's-Salah'ın yukarıda zikrettiğimiz görüşünü zikrettikten sonra şöyle demiştir: “İbnü's-Salâh'ın sözünün özü şudur: İlet, hata ve vehme delalet eden şeydir. O, sikaların başına da çok kez gelmiştir. İlet sikaların teferrüdü ve başkalarına muhalefet edip, münekkide bu teferrüd ve muhalefetin hata ve vehim sonucu olduğu izlenimini uyandıran karînelerin bulunması ile anlaşılır. Bu durum sikanın teferrüd ettiği veya ziyade ettiği rivâyetin mutlak kabul edilmesine mânidir. Aynı şekilde sikanın muhalefet ettiği rivâyetin mutlak reddedilmesine de mânidir. Kabul ve reddi belirleyen şey, sayılamayacak kadar çok olan ve zeki, uzman münekkidler bileceği karînelerdir. Çünkü muhaddislerin de dediği gibi her hadisin kendine has karînesi vardır.”¹¹³ Melîbârî de birtakım karîneler olduğunda teferrüdün hata sonucu meydana geldiğine hükmedileceğini, bundan dolayı teferrüdün mutlak olarak kabul edilmeyeceğini, söylemektedir. Nasıl ki muhalefette hadisin merdûd olması için mercûh olması gerekiyor ve mercûh olmadığı zaman muhalefet hadise zarar vermiyorsa bunun gibi teferrüd de onun hata sonucu olduğuna dâir karîneler olmadıkça makbûldür. Hata sonucu olduğuna dâir karîneler olduğunda ise teferrüd edilen rivâyet makbûl olmayacaktır. İbnü's-Salah'ın da işaret ettiği gibi ya illetli kabul edilecek ya da tevakkuf edilecektir.¹¹⁴

Ahmet Mahmûd Şâkir de teferrüdün haddi zatında bir illet olmadığını, ancak bazen illetin sebeplerinden bir sebep olabileceğini, illete ışık tuttuğunu ve rivâyetin derinlerindeki illeti açıkladığını söylemektedir.¹¹⁵

¹¹¹ İbnü's-Salâh, s. 90.

¹¹² Hemmâm, s. 144.

¹¹³ **Melîbârî**, Hamza Abdullah, *Nazarâtün Cedîdetün Fî Ulûmi'l-Hadis*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003.

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, s. 90.

¹¹⁵ **Ahmet Mahmûd Şâkir**, “Teferrüdü'r-Ruvât Bi'l-Hadîs Ve Mevkîfû'n-Nükkâd Minh -Dirasetün Nakdiyyetün-”, *Mecelletü Külliyyeti'l-İmâmi'l-A'zam*, s.115-230, b.y. ts., s. 224.

Mücerred teferrüdün, bir illet olmadığını, ancak illetin bulunma yeri ve illetin bilinme yolu olduğunu söyledikten sonra muhaddislerin niçin bazı rivâyetleri teferrüdle illetlendirdiğini açıklamamız gerekecektir. Zira muhaddisler ilel kitaplarında birçok hadisi teferrüdle illetlendirmişlerdir.¹¹⁶ Peki teferrüd hadd-i zatında illet değilse neden bazı rivâyetler teferrüd ile illetlendirilmiştir?

Muhittin Düzenli *Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet Ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu* adıyla hazırlamış olduğu tezinde illet çeşitlerinden bahsettiği “İlet Türleri” başlığı altında teferrüd konusunu da incelemiştir.¹¹⁷ O ferd hadisin tek başına delil olup olmayacağının ve teferrüd eden rivâyetin zayıf kabul edilip edilmeyeceğinin muhaddisler arasında ihtilafa neden olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ Fakat kimlerin, teferrüdü hadise zayıf hükmü vermek için bir sebep olarak zikrettiğine değinmemiştir. Ona göre rivâyetlerin teferrüdle illetlendirilmesinin sebebi râvilerin zayıf olmasıdır. O, bu konuda şunları söylemiştir: “İlel literatüründe râvisi teferrüd ettiği için mualllel sayılan hadislere bakıldığında mutlaka teferrüd eden râvilerle ilgili bir problemin olduğu mülahaza edilmektedir. Aksi halde sırf râvinin tek kalmasından dolayı rivâyetin mualllel kabul edildiği düşünüldüğünde muteber hadis kitaplarında yer alan birçok hadisi şâz olarak değerlendirmek ve reddetmek gerekecektir.”¹¹⁹

Sırf teferrüdden dolayı rivâyetlerin illetli kılınmayacağı konusunda Düzenli’ye katılmaktayız. Teferrüd sebebiyle mualllel kılınan rivâyetlerin, sadece râvilerle ilgili problemin olduğu rivâyetler olması kısmına katılmamaktayız. Zira yeri geldiğinde sika râvilerin de teferrüdları reddedilebilmiştir.¹²⁰ Hemmâm da sika bile olsa teferrüdün rivâyete zarar vermeyeceğini mutlak olarak söylemenin, muhaddislerin ameline aykırı olduğunu ve makbûl bir görüş olmadığını söylemektedir.¹²¹

¹¹⁶ Hemmâm, 145; Teferrüd ile illetlenen hadisler için bkz. **Güler**, Ayşe, “İlet Sebebi Olarak Teferrüd el-İlel’l-Kebîr Özelinde”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

¹¹⁷ **Düzenli**, Muhittin, “Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet Ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu”, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 214-216.

¹¹⁸ Düzenli, s. 214.

¹¹⁹ Düzenli, s. 215.

¹²⁰ **İbn Receb el-Hanbelî**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Şerhü 'İleli't-Tirmizî*, I-II, tahk. Hemmâm Abdurrahim Saîd, Mektebetü'l-Menâr, 1. Baskı, Ürdün 1987, c. 2 s. 582.

¹²¹ Hemmâm, 145.

Düzenli'nin teferrüd eden hadisin muallel kılınmasını incelerken sadece râvi açısından bakması kanaatimizce yetersizdir. Zira hadisin tek unsuru râvi değildir. İlet de sadece râvilerle ilgili değildir. İletin tesbitinde sadece râvilerin özellikleri göz önünde bulundurulmayıp râvi, sened, metin ve rivâyet ile ilgili her durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Daha önce İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245), illetin rivâyeti kuşatan karînelerle beraber, râvinin teferrüdü veya muhalefeti ile bilineceğini, muhaddisin bazen zann-ı gâlib ile illete hükmedeceğini bazen de terreddüd edip tevakkuf yoluna gideceğini, söylediğini¹²² zikretmiştik. İbnü's-Salah burada bazı karîneler sebebi ile, teferrüd edilen rivâyetin illetli kabul edilebileceğini ya da sıhhatine hükmetmekten tevakkuf edileceğini söylemektedir. Sehâvî de ferd hadisin ferd olduğu için zayıf kabul edilmeyeceğini, ancak zayıflığı gerektirecek başka şeyler olduğunda zayıf kabul edilebileceğini¹²³ söylemiştir.

İbn Receb'de (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Mütekaddim hâfızların çoğunluğu, diğer sikalar kendisine muhalefet etmese bile, bir kişinin teferrüd ettiği hadis hakkında mütâbi'si yoktur demişler ve bunu o rivâyet için illet kılmışlardır. Ancak Zührî (ö. 124/742) gibi hıfzı çok, adaleti ve hadisleri meşhur olmuş râvilerin teferrüdü istisnâdır. Bazen sika râvilerin teferrüdları bile reddedilmiştir. Onlar sikaların teferrüd ettiği hadisin kabulü konusunda genel bir hükümle hükmetmemişler bilakis her hadisi kendi özellikleri ile değerlendirip ona göre hüküm vermişlerdir.”¹²⁴ İbn Receb râvi sika olsa bile teferrüdünün reddedileceğini söylemiştir. O râvinin rivâyeti çok olan biri olmasını, başkalarından teferrüd ettiği rivâyetlerde lehde bir karîne olarak zikretmiştir. İbn Receb'in bu kavlından de teferrüdle illetlendirmede bazı karînelere göre hüküm verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Yine teferrüd içerisinde zikredebileceğimiz sikanın ziyadesinde teferrüdü her zaman kabul edilmemiştir. Bu durumda, sika râvi diğer râvilerin rivâyet etmediği bir ziyade ile teferrüd etmiş olmaktadır. Hadd-i zatında reddedilmeyen teferrüd, sikaların hadisin diğer kısmını rivâyet ettiği halde ziyade edilen kısmı rivâyet etmemesi sebebiyle münekkîd için bu ziyadede şüphe oluşturmakta ve bazı karînelerle râvinin teferrüd ettiği

¹²² İbnü's-Salâh, s. 90.

¹²³ Sehâvî, c. 1 s. 268.

¹²⁴ İbn Receb, *Şerhu İlet*, c. 2 s. 582.

ziyadenin reddedilmesine sebep olmaktadır. Ziyade edilen kısımda teferrüdü ileride “Sikanın Ziyadesi” başlığı altında ele alacağız.

Bazı durumlarda adalet ve zabt sahibi sikanın rivâyet ettiği muttasıl bir isnâda sahib olan, illeti tesbit edilemeyen ve şâz da olmayan teferrüd edilen hadis, illete karîne olup bu karînenin varlığını güçlendiren bazı durumlar veya karîneler sebebiyle, illetli kabul edilmiş veya sıhhatine hükmetmekten tevakkuf edilmiştir. Burada “illeti tesbit edilemeyen” dememizin sebebi, muallel olan ferd rivâyetleri konu dışında tutmak içindir. Çünkü illet tesbit edildiğinde teferrüd edilen hadis muallel hadis olacağından reddedilecekti. Muallel hadisin reddi konusunda teferrüd edilen ile teferrüd edilmeyen hadis arasında bir fark yoktur. Burada, teferrüde özel olarak, teferrüd ile beraber bir rivâyette bulunduğunda, onu, illetli kabul etmemize sebep olacak karînelerden bahsetmekteyiz. Başka bir ifade ile, bu karîneler teferrüd etmeyen rivâyetlerde bulunduğunda onları illetli kılmaya sebep olmazken, teferrüd edilen rivâyetle birlikte bulunduğunda teferrüd edilen illetli kabul etmeye sebep olmaktadır. Bu yüzden teferrüd edilen rivâyetin leh ve aleyhindeki karîneleri tesbit etmemiz gerekecektir.

Yukarıda zikrettiğimiz hususlardan, mücerred teferrüdün bir illet olmadığı, ancak illetin bulunma ihtimali olan bir durum olduğu, teferrüd edilen rivâyette, illetin bulunmasını kuvvetlendirecek bir delil olduğunda teferrüd edilen hadisin kabul edilmeyeceği, ancak illetin olmadığını kuvvetlendiren bir karîne olduğunda ise teferrüdün kabul edileceği ortaya çıkar. Hadisin sıhhatinde râvi merkezli bir yaklaşım sonucu teferrüd edilen rivâyetin mutlak kabul edileceği söylenebilmiştir. Ancak râvinin yanı sıra rivâyeti çevreleyen diğer etkenler de dikkate alındığında illetin bulunma ihtimali olan mücerred teferrüd, bazı karînelerin bulunması ile beraber illet olarak da kabul edilmiştir. Mücerred teferrüdden kasdımız illetin varlığına ya da yokluğuna dair herhangi bir karînenin olmadığı teferrüddür.

Sonuç olarak teferrüd eden râvinin rivâyeti hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Eğer râvisi zayıf ise ya da isnâdında inkıta varsa zayıftır.
2. Râvisi sika ve isnâdı muttasıl ise illetin var olup olmadığına bakılır. İlet tesbit edilirse muallel hükmü verilir ve zayıf kabul edilir, amel edilmez. Bu durumda teferrüd eden hadis muallel hadis kapsamına girer.

3. İlet tesbit edilmezse, daha sika râvilerin rivâyetlerine muhalefet edip etmediğine bakılır. Muhalefet eder ve mercûh hükmü verilirse şâz hükmü verilir. Amel edilmez.

4. İlet tesbit edilmez ve muhalefet ettiği halde mercûh olmaz ise illetin varlığına bir karînenin olup olmadığına bakılır. Bu durumda şu dört durumdan biriyle karşılaşma ihtimali vardır:

1. İletin yokluğunu kuvvetlendiren karîneler vardır.

2. İletin varlığını kuvvetlendiren karîneler vardır.

3. Herhangi bir karîne yoktur.

4. Hem illetin varlığını kuvvetlendiren karîne vardır hem de illetin yokluğunu kuvvetlendiren karîne vardır.

Birinci durumda teferrüd eden rivâyet ya illetli kılınır ya da amelden tevakkuf edilir. Bu, münekkidin tercihine bağlı olarak ve karînelerin kuvvetine bağlı olarak değişir. İkinci durumda amel edilir. Üçüncü durumda asla binâen kabul edilir. Yani hadd-i zatında teferrüdün rivâyetin sıhhatine zarar vermemesinden dolayı kabul edilir. Dördüncü durumda ise karîneler arası teâruz söz konusudur. Daha güçlü olan karîneye göre hüküm verilir.

Teferrüdle ilgili bu değerlendirmemizden sonra teferrüd edilen hadisdeki illetin varlığını ya da yokluğunu kuvvetlendiren karîneleri zikredeceğiz:

1. Teferrüd Edilen Hadisde İletin Yokluğunu Kuvvetlendiren Kârineler

Yukarıda açıkladığımız üzere teferrüd edilen hadis, illetin bulunma ihtimali olan hadistir. Bundan dolayı da sika olsalar bile râvilerin teferrüdlere ihtiyatla karşılanmışlardır. Teferrüd edilen rivâyetle ilgili bazı karîneler, rivâyetteki teferrüdün bir illet olmadığına işaret etmektedir. Bu tür karîneler bulunduğu anda, teferrüd, rivâyetin sıhhatine zarar veren, rivâyeti reddettiren veya kabulden tevakkuf ettiren bir durum değildir.

Bu başlık altında, teferrüd edilen rivâyetteki teferrüdden kaynaklanan şüpheyi kaldıracak olan bazı karînelerden bahsedeceğiz. Bu karîneler teferrüdde bulunan râvi, teferrüd edilen rivâyetin konusu ya da rivâyetin isnâdı ile ilgili olabilir.

a. Sahâbenin Teferrüdü

Teferrüd eden râvinin sahâbî olması, teferrüdeki şüpheyi uzaklaştıran bir kârinedir. Ulemânın teferrüd hakkındaki görüşlerinden anlaşılan sahâbenin teferrüdünün herhangi bir problem oluşturmamasıdır. Kâsımî (ö. 1914), sahâbenin teferrüdünün hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini söylemiştir.¹²⁵ İbn Kayyim (ö. 751/1350) şöyle demiştir: “Sahâbenin teferrüd ettiği nice hadis vardır ki, ondan başka hiç kimse o hadisi rivâyet etmemiştir. Muhaddisler, onu kabul etmiş hiç kimse reddetmemiştir. Biz ne şimdi ne de geçmişte “Sahâbe rivâyette teferrüd edince rivâyeti kabul edilmez.” diyen kimseyi biliyoruz.”¹²⁶ Hatta bazı âlimler, onların tek olarak rivâyet ettikleri hadislerin ferd olmayacağını söylemişlerdir.¹²⁷ İbnü'l-Hanbelî'nin (ö. 971/1563) garib hadisi tanımlamasında buna işaret vardır. O, garib hadisi şöyle tanımlamıştır: “Sahâbeden sonra senedde infiradın olduğu herhangi bir yerde, bir kişinin tek kalmasıdır.”¹²⁸ İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563) garâbeti sahâbeden sonra olmakla kayıtlamıştır. Çünkü ashâbdan bir kısmı, hadis rivâyet etmekten uzak durmuşlardır. Bu da bazı hadislerin sadece bir sahâbînin rivâyet etmesine ve o sahâbînin bu rivâyette tek kalmasına sebep olmuştur. Yine sahâbe bazen Rasûlullah'a başkalarının sormadığı soruları soruyorlardı. Böylece başkalarının sorup öğrenmediği konuları öğreniyorlardı. Bunlardan ve başka sebeplerden dolayı da sahâbenin teferrüdü, rivâyette illete sebep olan ya da rivâyeti illetli hale getiren bir durum değildir.¹²⁹

Tâbînin büyük âlimlerinin teferrüdlerinin durumları da sahâbeninki gibidir. Zehebî (ö. 748/1348) hâfızların üçüncü tabakasını anlatırken, tâbînden sika olan hâfız imamların teferrüdlerinin sahih olduğunu, söylemiştir.¹³⁰

Bu tabakalarda vâki olan teferrüd, muhaddislerce bir şüphe oluşturmamıştır. Bu durum, bu tabakalardaki râvilerin rivâyetlerinde başkalarına muhalefet edip de mercûh duruma düşülmediğinde, illeti uzaklaştıran bir karîne olarak ele alınabilir. Teferrüdün diğer

¹²⁵ **Kâsımî**, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed (1866-1914), *Kavâ'idu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts., c. 1 s. 99.

¹²⁶ **İbn Kayyim el-Cevziyye**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (ö.751/1350), *İğâsetü'l-Lehfân Min Masâyidi's-Şeytân*, I-II, tahk. Muhammed Hâmid el-Fakkî, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd ts., c. 1 s. 295.

¹²⁷ **Polat**, Salahattin, "Ferd", DİA, İstanbul 1995, c. 21 s. 369.

¹²⁸ **İbnü'l-Hanbelî**, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), *Kafvü'l-Eser Fî Safveti Ulûmu'l-Eser*, tahk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyyeti, Haleb h.1408, s. 47.

¹²⁹ Ahmed Mahmûd Şakir, s.192.

¹³⁰ Zehebî, *el-Mükiza*, s. 77.

tabakalarda olması ise rivâyetlerin çok yaygınlaşmış olması sebebi ile, onların teferrüdlerini şüpheli hale getirmiş ve teferrüd edilen rivâyetin sıhhatinin aleyhine bir karîne olmuştur.

b. Teferrüd Edenin Kendisinden Teferrüde Bulunduğu Kişiyle Özel İlişkisi Olması

Bir talebenin, şeyhinden bir rivâyetle teferrüd etmesi ve o rivâyeti, şeyhin talebelerinden başka hiçbir kimsenin rivâyet etmemesi, râvinin teferrüdü konusunda şüphe oluşturmuştur. Ancak bazı durumlar vardır ki, talebelerden birinin, şeyhinden teferrüd etmesinden kaynaklanan şüpheyi gidermiştir. Bunların başında talebenin şeyhine olan uzun mülâzemeti¹³¹, talebenin, şeyhinin ailesinden olması¹³², talebenin şeyhinin rivâyetlerinde uzmanlığı¹³³ gibi durumlar gelir. Zira bu durumda olan râvi, şeyhinden diğer talebelerinin bilmediği rivâyetleri bilebilir ve böylece o şeyhten rivâyetle tek kalabilir.

Râviler, şeyhlerinin rivâyetlerinde tek bir mertebeye değillerdir. Her birinin şeyhiyle arasında özel bir durum olabilir. Bu yüzden, muhaddisler râviler hakkında konuşurken, “Falanca falancanın rivâyetlerinde en sağlam olandır.”, “Falanca falancanın rivâyetlerinde insanların en sağlamıdır.” gibi ibareler kullanmışlar ve râvilerin en sağlam talebelerini, tesbite gayret etmişlerdir. Yine şeyhlerine uzun mülâzemeti olan râviler, tesbit edilmiştir. Bu durum, şeyhin rivâyetinde talebeleri arasında çıkan ihtilaf durumunda tercihde etkili olduğu gibi, râvilerin şeyhlerinden teferrüdlerinin kabul ve reddedilmesinde de etkili olmuştur.¹³⁴

Bütün bunlardan dolayı bir talebenin falanca şeyhten teferrüd etmesi, talebenin rivâyetinin kabulüne engel olurken, başka bir talebenin aynı şeyhten teferrüd etmesi kabulüne mâni’ olmayabilir.

Râvi, hıfz açısından üstün derecelerde olmayabilir. Ancak ihtisas sebebiyle belirli şeyhlerden rivâyetindeki teferrüdü kabul edilebilir. İsa İbn Yunus (ö. 187-87/802-3)

¹³¹ Tezimizin “İhtilafın Çözümlemesi” bölümünde “Mülâzemet” başlığı altında bu konu geniş olarak ele alınacaktır.

¹³² Tezimizin “İhtilafın Çözümlemesi” bölümünde “Râvinin Ailesinden Rivâyeti” başlığı altında bu konu geniş olarak ele alınacaktır.

¹³³ Tezimizin “İhtilafın Çözümlemesi” bölümünde “İhtisas” başlığı altında bu konu geniş olarak ele alınacaktır.

¹³⁴ Geniş bilgi için tezimizin “İhtilafın Çözümlemesi” bölümünde “İhtisas” başlığı altına bkz.

şöyle demiştir: “Çok kez Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) A’miş’in (ö. 148/765) yanına gelip, ‘selamun aleyküm’ dediğini gördüm. A’miş ona, elimi tut, der ve evine götürür, ona hadis rivâyet ederdi ve böylece bizi de terk ederdi.”¹³⁵ Bu durumda Süfyân’ın A’miş’den diğer talebelerinin bilmediği rivâyeti bilmesi normal bir durumdur.

Osman İbn Cebele’ye (ö. 200/ 815) “Şu’be’den (ö. 160/776) kimsenin rivâyet etmediği garip rivâyetleri sen nereden rivâyet ediyorsun” denildiğinde o şöyle cevap vermiştir: “Ben Şu’be’nin üvey oğluyum. Başkalarına rivâyet etmediği hadisleri bana has kılardı.”¹³⁶

Bunun bir başka örneği şu rivâyettir: Abdullah İbnü’l-Müsennâ el-Ensârî (ö. 215/830) ← dayısı Sümâme İbn Enes ← Enes tariki ile şöyle rivâyet edilmiştir: Enes (ö. 93/711-12) şöyle demiştir: “Kays İbn Sa’d’ın (ö. 60/680) Peygamber’in (s.a.s.) yanındaki konumu, eşraftan birinin emîr yanındaki konumu gibiydi.”¹³⁷

Ukaylî (ö. 322/934), Sâcî (ö. 307/920) ve el-Ezdî (ö. 334/945-46) bu hadisi Abdullah İbnü’l-Müsennâ’nın münkerlerinden saymıştır.¹³⁸ Fakat Buhârî (ö. 256/870) onlara muhalefet etmiş ve bu rivâyeti sahihinde tahrir etmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) bu rivâyet hakkında şunları demiştir: “Buhârî, Ensârî’nin rivâyetiyle dayısı Sümâme’den rivâyeti dışında ihticâc etmedi.” Burada kişinin aile fertlerinin rivâyetlerini, diğerlerinden daha iyi bilmesinden dolayı, Buhârî ihticac etmediği bir zatın dayısından rivâyetiyle ihticac etmiştir.¹³⁹

Bu tür örnekler, çoktur. Râvinin şeyhinin rivâyetleri konusundaki ihtisasından dolayı muhaddisler, şeyhleriyle aralarında kan ya da evlilik bağı olanların o şeyhlerden teferrüdlerini kabul etmişlerdir.¹⁴⁰

¹³⁵ Hatîb, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî*, c. 1 s. 306.

¹³⁶ **Mizzî**, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbü’l-Kemâl fi Esmâi’r-Rical*, I-XXXV, tahk. Beşşar Avvad Maruf, Müessesetü’r-Risâleti, 1. Baskı, Beyrut 1980, c. 19 s. 345; **İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzibu’t-Tehzib*, I-XII, Matbaati Dâireti’l-Meârifî’n-Nizâmîyyeti, 1. Baskı, Hindistan h. 1326, c. 7 s. 108.

¹³⁷ Buhârî, “Ahkâm” 12; Tirmizî, “Menâkıb”, 52.

¹³⁸ **Müt’ab İbn Halef**, “Efrâdü’s-Sikât Beyne’l-Kabûl Ve’r-Red”, Câmiatü Ümmi’l-Kur’â, Mekke h. 1427. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 204.

¹³⁹ Müt’ab, s. 204.

¹⁴⁰ Ahmed Mahmûd Şakir, s. 200.

c. Râvinin Hadisi Hem Bir Cemaatin İsnadıyla Rivâyet Etmesi Hem de Onlardan Farklı Bir İsnadla Teferrüd Ederek Rivâyet Etmesi

Râvi, hadisi bazen başkalarının rivâyet ettiği gibi herhangi bir değişiklik ya da muhalefet olmaksızın rivâyet eder, sonra da diğerlerinin rivâyet etmediği bir isnâdla rivâyet eder. Bu, çoğu zaman onun teferrüdünde hata etmediğine delalet eder. Çünkü bu durumda, hem onların bildiğini bilmiştir hem de onların bilmediği bir isnâdı bilmiştir.¹⁴¹ Bu durumda, teferrüdün kabul edileceğini İbn Receb de zikretmiştir.¹⁴²

Bu durumun misâli olarak İbn Receb (ö. 795/1393), İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) rivâyet etmiş olduğu hadisi gösterir.¹⁴³ İbn Mes'ûd şöyle demiştir: “Ben Rasûlullah (s.a.s.) ile beraber Medîne'nin sokaklarında yürüyordum. Yahudilerden bir grup çıkageldi. Birbirlerine, ona ruh hakkında sor, dediler. Bazısı ise sormayın, ruh hakkında hoşunuza gitmeyen bir şeyler söyler, dedi. Biri, soracağız, dedi. Onlardan biri, ey Ebe'l-Kasım ruh nedir, diye sordu. Nebî (s.a.s.) sustu. Ben Nebî'ye (s.a.s.) vahyediliyor dedim. Vahiy bitince ‘Sana ruhtan soruyorlar, de ki, o Rabbimin emrindendir. Size ilimden ancak azı verildi.’¹⁴⁴ ayetini okudu.”¹⁴⁵

Bu hadis A'meş (ö. 148/765) ← İbrahim en-Nehâi (ö. 96/714) ← Alkame Bin tKays (ö. 62/682) ← İbn Me'sûd (ö. 32/652-53) tarikiyle rivâyet edilmiştir. A'meş'in ashâbı, bu şekilde rivâyet etmiştir. Abdullah İbn İdris (ö. 192/807) bu hadisi, A'meş'in diğer ashâbı ile aynı isnâdla rivâyet etmiştir. Fakat Abdullah İbn İdris bu hadisi, teferrüd ederek A'meş ← Abdullah İbn Mürre (ö. 100/ 718-9) ← Mesrûk (ö. 63/683 [?]) ← İbn Mes'ûd tarikiyle de rivâyet etmiştir. Hiç kimse bu senedde Abdullah bin İdris'e mütâbaat etmemiştir.¹⁴⁶

İbn Receb (ö. 795/1393), bu iki sened hakkında şunları demiştir: “Bir grup muhaddis A'meş'ten gelen bu iki rivâyeti de sahih kabul etmiştir. Müslim (ö. 261/875) bu iki vechi de tahric etmiş, Dârekutnî (ö. 385/995) ise iki vechin de mahfuz olduğunu ve İbn İdris'e herhangi bir mütâbî'in olmadığını söylemiştir. Burada, İbn İdris'in teferrüd ettiği

¹⁴¹ Hemmâm, s. 582.

¹⁴² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. 2 s. 838.

¹⁴³ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. 2 s. 838.

¹⁴⁴ İsrâ 17/85.

¹⁴⁵ Buhâri, “İlim”, 47; Müslim, “Sıfatü'l-Kıyâmeti Ve'l-Cenneti Ve'n-Nâr”, 15; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 18.

¹⁴⁶ Hemmâm, s. 583.

hadisin sıhhatine delil olan, onun bu hadisi, diğerlerinin isnâdıyla da rivâyet etmiş olmasıdır. Muhaddisler teferrüd eden râvi diğerlerinin, isnâdla da hadisi rivâyet ettiğinde teferrüdün sıhhatine istidlal etmişlerdir.”¹⁴⁷ Yani bunu, teferrüd edilen rivâyette illetin olmadığına bir karîne saymışlardır.

ç. Teferüd Eden Râvinin Zabıtta Üstün Biri Olması

Burada zabtı üstün râviden kasdedilen, her makbûl râvi değildir. Bilakis adâlet ve zabt konusunda üstün mertebelerde olan, çok rivâyet sahibi olan râvilerdir. Başka bir ifade ile başkalarının bilmeyeceği rivâyetleri, hıfzının üstün olması ve rivâyetlerinin çokluğu gibi sebeplerden dolayı bilmesi düşünülen râvilerdir. Muhaddisler, zabt konusunda üstün olan râvilerin teferrüd etmesini, teferrüde illetin yokluğuna delâlet eden bir karîne olarak kabul etmişlerdir.

Bu konuda, İbn Receb (ö. 795/1393), bazen sika râvilerin teferrüdları reddedilse bile, Zührî (ö. 124/742) gibi hıfzı çok, adaleti ve hadisleri meşhur olmuş râvilerin teferrüdünün istisna olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ İbn Receb (ö. 795/1393), râvinin Zührî (ö. 124/742) gibi adalet ve zabıtta üstün ve çok rivâyeti olmasını, rivâyette illet olmadığına dair karîne kabul etmiştir.

Hâlîlî (ö. 446/1055) şöyle demiştir: “Hâfız, meşhur, sika veya hâfız imam olanların teferrüdü ittifakla makbûldür.”¹⁴⁹

Birçok münekkîd alim, sika olan bazı kişilerin teferrüdlarının zarar vermeyeceğini açıkça söylemiştir. Mesela, Müslim (ö. 261/875), Zührî’nin teferrüdü hakkında şöyle demiştir: “Bunları Zührî’den başka kimse rivâyet etmemiştir. Zührî’nin doksan civarında teferrüd ettiği, ceyyid isnâdlarla rivâyet ettiği hadisi vardır.”¹⁵⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449) de birçok sikanın teferrüd ettiğini söyledikten sonra kişi eğer hâfız ve sika biri ise teferrüdünün zarar vermeyeceğini söylemiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ İbni Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 838.

¹⁴⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 582.

¹⁴⁹ Hâlîlî, c. 1 s. 166.

¹⁵⁰ Müslim, “İman”, 5.

¹⁵¹ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, I-XIII, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût h. 1379, c. 5 s. 11.

Muhaddislerin sikanın teferrüdünün zarar vermeyeceğini söylemesinden, sikanın teferrüdünde aslolanın kabul olduğunu anlamalıyız. Ancak bu, reddine dair bir karîne olmadığı zamandır. Zira, sika olanlar da hata edebilir.

d. Teferrüd Edilen Hadisin Sıhhatine Şâhidin Olması

Teferrüd edilen rivâyetin Peygamber'e (s.a.s.) ait olmasının sıhhatine dair şâhid olduğunda, teferrüd kabul edilmiştir. Bu şâhid, hadisin mânasının doğruluğunu gösteren başka hadisler olabileceği gibi bu hadisin mûcebince amelin varlığı, hadisin metnini destekleyen ayet, sahâbe kavli ve kavâidi külliye de olur. Bunlar metni destekleyip tek kalmaktan dolayı oluşan şüpheyi giderir.

Abdullah İbn İdrîs (ö. 192/807) ← Ubeydullah (ö. 98/716) ← Nâfi (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle şöyle rivâyet edilmiştir: “Nebî (s.a.s.) celde cezası uyguladı ve sürgün etti. Ebû Bekir celde cezası uyguladı ve sürgün etti. Ömer celde cezası uyguladı ve sürgün etti.”¹⁵² Tirmizî (ö. 279/892), Abdullah İbn İdrîs'in bu rivâyette teferrüd ettiğini ve Ubeydullah'ın ashâbının çoğunluğunun bu hadisi ref' etmediğini zikrettikten sonra bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Nebî'nin (s.a.s.) sürgün ettiği sabittir. Sürgün ettiğine dair hadisi Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Zeyd İbn Hâlid (ö. 78/697), Ubâde İbn Sâmit (ö. 34/654) ve başkaları rivâyet etmiştir. Nebî'nin (s.a.s.) ashâbından ilim ehli indinde amel buna göredir.”¹⁵³ Tirmizî, Abdullah İbn İdrîs'in hadisin ref'i konusunda teferrüd ettiği rivâyete, hadisdeki amelin Rasulullah'dan (s.a.s.) sâbit olmasını şâhid olarak zikretmiştir.

Buradaki şâhid, hadisin ihtiva ettiği mânanın bir kısmıyla alakalı da olabilir. Müslim, “Muhaddisin teferrüd ettiği hadisi kabulde onların yolu, teferrüd eden râvinin, hadisin bir kısmında sikaların rivâyetine iştirak etmesidir.” demektedir.¹⁵⁴ O, rivâyetin bir kısmına yapılan mütâbaatı, teferrüdün üzerindeki şüpheyi kaldıran bir karîne olarak ele almıştır.

¹⁵² Tirmizî, “Hudûd”, 11.

¹⁵³ Tirmizî, “Hudûd”, 11.

¹⁵⁴ Müslim, “Mukaddime”, c. 1 s. 6.

2. Teferrüd Edilen Hadisde İletin Varlığını Kuvvetlendiren Karîneler

Hadd-i zatında illet olmayan, fakat illete karîne olan teferrüd, teferrüd edilen rivâyette illetin varlığını kuvvetlendiren bir durum olduğunda, rivâyetin sıhhatine engel olmuş; bu yüzden ya rivâyet illetli kılınmış ya da sıhhatine hükmetmekten tevakkuf edilmiştir.

Burada söz konusu olan durum, teferrüd edilen rivâyette illetin tespit edildiği durum değil illetin tespit edilmediği durumdur. Teferrüd edilen rivâyette herhangi bir illet tespit edilmez, fakat bazı kârineler illetin var olma ihtimalini güçlendirirse bu durumda, o rivâyet, münekkidler tarafından ya illetli kabul edilmiş ya da kabulden tevakkuf edilmiştir. Bu konuyu, daha önce teferrüdün sıhhat şartları arasındaki yerini anlatırken zikrettik. Burada ise bu karîneleri ele alacağız.

a. Teferrüd Edilen Hadisin Âli İsnadla Olması

Ehl-i hadis nâzil isnâdlara meyilememiştir. Âli isnâdları, talep etmişler bunun için hadis yolculukları yapmışlardır. Durum böyle olunca, râvinin âli isnâdla teferrüdü, nâzil isnâdla teferrüdünün aksine illet şüphesini kuvvetlendiren bir durumdur. Zira, kimsenin istemediği nâzil isnâdla teferrüd normal bir durum iken, herkesin istediği ve talep ettiği âli isnâdla teferrüd garipsenecek bir durumdur. Rivâyet ne kadar âli ise onun talep edeni ve rivâyet edeni o kadar artacağı için teferrüdün olması zorlaşır. İsnad ne kadar nâzil olursa teferrüdün imkânı o kadar artar. Çünkü o isnâdı talep eden ve rivâyet eden râvi sayısı, râviler âli isnâda yöneldiği için azalır. Bir râviden muayyen isnâdla bir hadis meşhur olsa, fakat başka bir râvi bu isnâddan daha âli bir isnâdla rivâyette teferrüt etse bu durumda münekkidler âli isnâdı nâzil isnâdla illetlendirmişlerdir. Çünkü eğer âli isnâd bu râviden sahih olsaydı nâzil isnâd değil de bu âli isnâd şöhrete ulaşır.¹⁵⁵

Bunun misâli, Abdurrezzak (ö. 211/826-27), Ebu Ahmed ez-Zübeyri (ö. 236/851), İbn Mehdî (ö. 198/813-14) ve İbn Mübârek'in (ö. 181/797), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ← Ma'mer İbni Raşid (ö. 153/770) ← Katâde (ö. 117/735) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet ettiği şu hadistir: Enes şöyle dedi: "Nebî (s.a.s.) tek bir gusülde bütün eşlerini dolaşır."¹⁵⁶

¹⁵⁵ Ahmed Mahmûd Şâkir, s. 206.

¹⁵⁶ Tirmizî, "Tahâret", 106; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *es-Sünen (el-Müctebâ)*, I-IX, tahk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, 2. Baskı, Halep

Bu hadis, Damra İbn Rebîa (ö.202/817), tarafından Süfyân ← Humeyd (ö. 143/760) ← Enes tarikiyle de rivâyet edilmiştir. Ebu Zûr'a (ö. 264/878) bu isnâdı münker görmüş ve bunun sebebi olarak da eğer bu (âli) isnâd Süfyân (ö. 161/778) da bulunsaydı, Süfyân bu hadisi Ma'mer ← Katâde ← Enes tarikiyle nâzil olarak rivâyet etmezdi, demiştir.¹⁵⁷

b. Ma'ruf Râvilerden Onların Ashâbının Bilmediği Rivâyetlerde Teferrüd Etmek

Meşhur imamlardan çokça teferrüdde bulunmak, bu teferrüd sahiplerinin ferd rivâyetlerinin reddine sebeptir.¹⁵⁸ Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813-14) şöyle demiştir: “Şu'be'ye (ö. 160/776) kişinin rivâyeti ne zaman terk edilir denildi. O, “Ma'ruf olan râvilerden, ma'ruf râvilerin bilmediği şeyi rivâyet edince terk edilir.” dedi.”¹⁵⁹

İmam Müslim (ö. 261/875) de Zührî (ö. 124/742) ya da Hişâm İbn Urve (ö. 146/763) gibi hadis ilminde ileri gelen, ashâbı çok olan râvilerin rivâyetlerinin yaygın ve birçok kişi tarafından nakledildiğini, bundan dolayı eğer birileri bu zatlardan onların ashâbının bilmediği hadisler rivâyet ederse bu tür rivâyetlerin kabul edilmesinin uygun olmayacağını, söylemiştir.¹⁶⁰

c. İsnadın Şöhreti

İsnadları, şöhret derecesine göre üç kısma ayırmak mümkündür: Şöhret derecesine ulaşan meşhur isnâdlar, ma'ruf olsa da şöhret derecesine ulaşmayan isnâdlar ve kendisiyle ancak birkaç hadisin rivâyet edildiği nadir isnâdlar.¹⁶¹ Münekkidler meşhur isnâdlarla yapılan teferüdlere karşı müteşeddid davranmışlardır. Şöhret bulması düşünülen bir ferd hadis muhaddislerce makbûl sayılmamıştır.¹⁶² Onlar, meşhur isnâdlarla yapılan vehimlere şu vb. sözlerle işaret etmişlerdir, “Zayıf metinleri meşhur

1986, “Tahâret”, 176; **Ahmed b. Hanbel**, *el-Müsne'd*, I-XLV, tahk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001, c. 20 s. 85; İbn Mâce, “Tahâret”, 101.

¹⁵⁷ **İbn Ebî Hâtim**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), *el-İlel*, I-VII, tahk. Komisyon, Matâbiu'l-Humeydî, 1. Baskı, b.y. 2006, c. 1 s. 422-424.

¹⁵⁸ Ahmed Mahmûd Şakir, s. 201.

¹⁵⁹ **İbn Ebî Hâtim**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), *el-Cerh Ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût 1952, c. 2 s. 32.

¹⁶⁰ Müslim, “Mukaddime”, s. 6.

¹⁶¹ Ahmed Mahmûd Şakir, s. 207-208.

¹⁶² Hemmâm, s. 407.

isnâdlara eklerdi.”¹⁶³, “Hadislerinde meşhur isnâdlarla rivâyet edilmiş münkerler vardır.”¹⁶⁴

Bu tür isnâdların şöhretlerinden ve insanların bu isnâdlara olan taleplerinden dolayı bu isnâdlarla teferrüd nadir olur. Münekkidin bu isnâdlarla yapılan teferrüdlere şüpheyile yaklaşmasına sebep olur.¹⁶⁵ Yani bu tür isnâdlarla rivâyet edilen bir hadisin birçok kişi tarafından bilinmesi beklenir. Çünkü bu tür isnâdlar, talep edilen isnâdlardır. Birçok kişi tarafından bilinmesi düşünülen bir isnâdın tek bir kişi tarafından rivâyeti ise şüphe uyandırabilir.

ç. Teferrüd Eden Râvinin Muteahhir Tabakalarda Olması

Teferrüd eden râvinin tabakasının geç dönemlerde olması, illetin varlığını kuvvetlendiren karînelerdendir. Çünkü tâbiîn döneminden itibaren hadisler yayılmıştır. Rivâyetler zabt edilmiş, ezberlenmiş ve tedvin edilmiştir. Bundan sonra tabakası ya da asrı teahhür etmiş bir râvi teferrüd etse, bu durum, zihinlerde büyük bir soru işareti oluşturur. Rivâyette bir illetin varlığına işaret edebilir. Çünkü teferrüd edilen rivâyetin tâbiîn dönemine uğraması, sonra etba-i tâbiîn dönemine uğraması, ama onlar arasında bu rivâyetin bilinmeme ihtimali uzaktır. Hatta bu teferrüd bunlardan sonra bir ya da daha fazla tabaka devam ettiği halde. Şu’be (ö. 160/776), Sevrî (ö. 161/778), Vekî’ (ö. 197/812), İbn Mübârek (ö. 181/797), Mâlik (ö. 179/795), İbn Uyeyne (ö. 198/814), İbn Mehdî (ö. 198/813-14), İbnü’l-Medînî (ö. 234/848-49), Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) gibiler varken böyle olması çok uzaktır.¹⁶⁶

Zehebî (ö. 748/1348) hâfız, sika ve sadûk râvilerin tabakaları ile ilgili bilgi verirken tabakalardaki sikaların teferrüdü hakkında şöyle demiştir: “Tâbiînden biri teferrüd etse o hadis sahihtir. Eğer etbâ-i tâbiînden biri teferrüd ederse o hadis, sahih gariptir. Eğer etbâ-i etbâ-i tâbiînden biri teferrüd ederse o hadis garip ferddir. Onların teferrüdü nadirdir. Sen onlardan birinin iki bin tane hadisinin olduğunu görürsün. Ancak neredeyse sadece iki, üç tanesinde teferrüd etmişlerdir. Onlardan sonrakilere gelince,

¹⁶³ **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Mizânü’l-İ’tidâl Fî Nakdi’r-Ricâl*, I-IV, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ma’rife, 1. Baskı, Beyrût 1963, c. 1 s. 633

¹⁶⁴ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, c. 4 s. 42.

¹⁶⁵ Ahmed Mahmûd Şakir, s. 209.

¹⁶⁶ Hemmâm, s. 586.

onların teferrüdü nerede! Belki vardır, ama ben onların teferrüdünü görmedim.”¹⁶⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1348) belirttiği bu geç tabakadaki râvilerin teferrüdü, kendisinde illetin olması kuvvetli görülen ve sıhhatine hükmetmenin uzak olduğu teferrüdlerdir.¹⁶⁸

Beyhâkî (ö. 458/1066) de bu konuda şöyle demiştir: “Kim ki bugün muhaddis âlimlerin hiçbirinde bulunmayan bir şey rivâyet ederse o kabul edilmez. Onların yanında ma'ruf olan bir hadisi rivâyet eden ise zaten teferrüd etmez.”¹⁶⁹

d. Meşhur Bir İmamdan Mukıllun¹⁷⁰ Bir Râvinin Rivâyet Etmesi

Çok hadis rivâyet etmeyen ya da hıfz ve adâleti ile meşhur olmayan bir râvinin isnâdların medârı olan, isnâdların kendisine dayandığı ve çok râvisi olan muhaddisden teferrüdü münekkid alimlerin garipsediği ve şüpheyne düştüğü bir durumdur. Çünkü bu muhaddisin hadisleri meşhurdur ve talebeleri arasında yayılmıştır. Özellikle de mülâzemeti ve uzun beraberliği olan talebeleri tarafından bilinmektedir. Mertebesi ve şeyhten rivâyetteki şöreti bu şekilde olmayan, şeyhin rivâyetlerini zabteden ve ezberleyen râvileri gibi mülâzemeti ve uzun beraberliği olmayan râvilerin teferrüd etmesi, rivâyetinde vehmin varlığına işaretir ve reddedilmesi için bir karînedir. En azından garipsenecek bir durumdur.¹⁷¹

Müslim (ö. 261/875), bununla alakalı olarak şöyle demiştir: “Zührî (ö. 124/742) ve Hişâm (ö. 146/763) gibi hadisleri yayılmış ve birçok râvi tarafından rivâyet edilmiş, ashâbı kendilerinden ittifakla rivâyetlerini nakletmiş muhaddislerden, kim onların ashâbının nakletmediği şeyi rivâyet ederse ve bu kişiler onların ashâbının naklettiği rivâyetlere iştirak etmeyen kişilerden ise bu durumda, bu şekildeki teferrüdleri kabul etmek caiz değildir.”¹⁷²

Bunun misâli Kurrân İbn Temmam (ö. 181/ 797) ← Eymen İbn Nâbil ← Kudâme el-Âmiri ← tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Kudâme şöyle dedi: “Nebî'yi (s.a.s.) Kabe'yi tavaf ederken gördüm. Hacer-i Esved'i âsasıyla istilâm etti.” Ebû Hâtim (ö. 277/890), bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu hadisi Eymen'den Kurrân İbn

¹⁶⁷ Zehebî, *Mûkiza*, s. 77.

¹⁶⁸ Hemmâm, s. 587.

¹⁶⁹ İbnü's-Salâh, s. 121

¹⁷⁰ Mukıllun kavramı burada, râvinin şeyhten rivâyetinin az olması manasında kullanılmıştır.

¹⁷¹ Hemmâm, s. 588.

¹⁷² Müslim, “Mukaddime”, s. 6.

Temmam dışında kimse rivâyet etmedi. Bu hadisin mahfuz olmadığını düşünüyorum. Eymen’in ashâbı neden rivâyet etmedi ki?”¹⁷³

Ebu Hâtîm, Kurrân’ın Eymen’den teferrüdüne razı olmadı. Halbuki Kurrân sadûktur. Ancak Eymen meşhur bir imamdır. Onun hâfız olan çok ashâbı vardır.¹⁷⁴ Eymen’in hafız ashâbından hiçkimsenin bu hadisi kendisinden rivayet etmemesi Kurrân’ın ondan teferrüdünün reddi için karîne kılınmıştır.

Başka bir misal de Hassan İbn Hassan (ö. 213/ 228) ← Şu’ be (ö. 160/776) ← Adî Bin Sâbit (ö. 116/734) ← Zer İbn Hubeyş (ö. 81/700) ← Ali (ö. 40/661) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: “Nebî (s.a.s.) bana şöyle dedi: “Seni ancak mümin sever. Sana ancak münafık buğz eder.” Ebû Hâtîm şöyle demiştir: Bu hadis A’miş ← Adî ← Zer ← Ali tarikiyle de rivâyet edilmiştir. A’miş’ten (ö. 148/765) de büyük bir grup rivâyet etmiştir. Hadis, A’miş’in rivâyetiyle ma’ruftur. Şu’be (ö. 160/776) rivâyeti ise hatadır. Eğer bu hadis Şu’be’de olsaydı, bu hadis ilk kendisinden talep edilirdi.¹⁷⁵ Şu’be büyük bir imamdır. Birçok hâfız ashâbı vardır. Eğer bu hadis Şu’be’den sahih olsaydı, hâfız ashâbı ondan rivâyet ederdi.

e. Sulûk-ü Câdde¹⁷⁶ ile Teferrüd

Sulûk-ü câdde, râvinin sıfatta kendisi gibi bir râviye ya da daha üstün olan bir râviye muhalif olarak hadisi meşhur kolay bir senedle rivâyet etmesidir.¹⁷⁷ Başka râvilere muhalif olan meşhur senedlerle teferrüd edilmesi râvinin teferrüdünün reddine karînedir. Râvilerin meşhur tarikleri vardır. O tariklerle çok hadis rivâyet edilmiştir. Bu tarikler herkes tarafından bilinir. Mesela, Hişâm İbn Urve (ö. 146/763) ← Urve bin Zübeyr (ö. 94/713) ← Âişe (ö. 58/678) tariki, meşhur bir tarikdir. Bir râvi hadisi meşhur olmayan, muayyen bir senedle rivâyet ederse ve başka bir râvi aynı hadisi meşhur senedle rivâyette teferrüd ederse bu onun hata ve vehmine bir karîne olur.¹⁷⁸

¹⁷³ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c.3 s. 302-303.

¹⁷⁴ Hemmâm, s. 589.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 6 s. 509-510.

¹⁷⁶ Bu konu ileride tezimizin “İhtilâfın Çözümlemesi” kısmında “Sulûku’l-Câdde” başlığı altında incelenecektir. Kavramın tanımı için bkz. a.g.y.

¹⁷⁷ **Düveys**, Halid İbn Mansur, “Sulûku’l-Câdde ve Eserühü Fi İ’lalü’l-Ehadis”, *Mecelletü Câmiati Melik Suûd*, cilt 17, 2003, s. 897.

¹⁷⁸ Hemmâm, s. 591.

Râviler hata edip, rivâyetin senedini karıştırdıklarında hata ile zihin meşhur senedlere kayabilmektedir. Daha sonra zihni meşhur senede kayan râvi, rivâyet bu senedle rivâyet edilmediği için, bu meşhur senedle teferrüd etmiş olabilmektedir. Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), şöyle demiştir: “Medîne ehli, hadisde hata ettiklerinde, onu İbnü’l-Münkedir (ö. 131/748) ← Câbir (ö. 78/697) tarikiyle; Basra ehli de Sâbit (ö. 127/744) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet edip senedi bu şekilde değiştirirlerdi.”¹⁷⁹

Saîd el-Makberî ← Ebû Hüreyre tariki de meşhur bir senedir. İbn Hacer (ö. 852/1449), bu sened hakkında şöyle demiştir: “Bu alışılmış bir yoldur. Bu senedden ancak hâfız ve mutkin olanlar udûl eder.”¹⁸⁰

Bunun misâli Mâlik ← Safvân İbn Süleym tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Safvan İbn Süleym’e (ö. 132/749) şu ulaşmıştır: “Peygamber, (s.a.s.) ben ve yetime bakan, eğer haramlardan kaçınırsa cennette şöyleyiz, dedi ve orta parmağı ve işaret parmağıyla işaret etti.”¹⁸¹ Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814), İmam Mâlik’e (ö. 93/711-12) muhalefet etti ve hadisi Safvan İbn Süleym (ö. 132/149) ← Üneyse ← Ümmü Saîd ← babası ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet etti. Ebû Zür’a (ö. 264/878) ve Ebû Hâtim (ö. 277/890) İbn Uyeyne’nin rivâyetini Mâlik’in rivâyetine tercîh etmiştir.¹⁸²

Humeydî (ö. 488/1095) şöyle demiştir: “Süfyân’a (ö. 161/778), Abdurrahman İbn Mehdî’nin (ö. 198/813-14) Süfyân İbn Uyeyne’nin (ö. 198/814) rivâyeti Mâlik’in (ö. 179/795) rivâyetinden daha doğrudur dediği, denildi. Süfyân da İbn Mehdî bunu nereden biliyor Safvân ile mi görüştü, dedi. Bunun üzerine Süfyân’a “Hayır, fakat İbn Mehdî şöyle dedi: Mâlik, Safvân ← Atâ İbn Yesâr (ö. 103/721) tarikiyle rivâyet etti. Süfyân İbn Uyeyne ise Üneyse ← Ümmü Saîd ← babası tarikiyle rivâyet etti. Bu isnâdı nereden getirecek!” denildi. Süfyân da bunun üzerine şöyle dedi: “Ne güzel demiştir. Eğer İbn Mehdî, Safvan ← Atâ İbn Yesâr tariki, bu zor isnâdı getirmekten daha kolaydır deseydi, daha iyi olurdu.”¹⁸³

¹⁷⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 693.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, c. 1 s. 150.

¹⁸¹ **Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh (ö.179/795) *el-Muvatta*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Müessesetü Zâyd b. Sultân, Beyrût 1985, “Şa’r”, 6.

¹⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 5 s. 337.

¹⁸³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 842.

f. Hâfızlar Tarafından Bilinmesi Düşünülen Önemli Bir Senedle Sadece Bir Hadisin Rivâyet Edilmesi

Bazı senedler vardır ki bu senedler, ricâlinin sika olması gibi bazı sebeplerden dolayı hâfızlar tarafından bilinir. Bir hadis, hâfızlar tarafından bilinmesi düşünülen sika râvilerden oluşan bir sened zinciri ile rivâyet edilirse ve bu sened zinciri ile başka bir hadis rivâyet edilmemiş ve bu sened zinciri hâfızlar tarafından bilinmiyorsa münekkîd, râvinin bu sened zincirinde teferrüd etmesinin hata olduğunu düşünebilir. Çünkü hâfızlar böyle önemli senedleri araştırmış, onları kayıt altına almışlardır. Eğer böyle bir sened olsaydı, bu sened hâfızlar tarafından bilinirdi. Bu durum illetin varlığına işaret edebilir.¹⁸⁴

Aralarında semâ bilinmeyen iki râvi için senette aralarında semâ'nın nisbet edilmesi de bu durumun içine girer. Bu iki râvi birbiri ile muasır olsa da bu durum red karînelerindendir.¹⁸⁵ Yani iki râvi arasında semâ bilinmiyor, fakat biri bu iki râvinin birbirinden semâ'nın olduğu bir rivâyette teferrüd ediyor. Bu iki râvi arasında semâ'nın olmaması, bu teferrüdün reddine karînedir.

Suyûtî (ö. 911/1505), bu duruma Musa İbn Ukbe (ö. 141/758) ← Süheyl İbn Ebî Sâlih (ö.138/755), tarikini örnek vermiştir. Rivâyet edildiğine göre Müslim (ö. 261/875), Buhârî'ye (ö. 256/870), bu rivâyet hakkında sormuş Buhârî rivâyetin ma'lûl olduğunu doğrusunun Musa İbn İsmail (ö. 223/837) ← Vüheyb ← Süheyl ← Avn İbn Abdullah (ö. 110/728 [?]) tariki olduğunu söylemiştir. İletinin sebebi olarak da Musa İbn Ukbe'nin Süheyl'den semâ'nın olmadığını gerekçe göstermiştir.¹⁸⁶

Buhârî, Musa İbn Ukbe'nin Süheyl'den bu hadisin dışında semâ'nın olmamasını bu rivâyette illet ya da illetin varlığına karîne kılmıştır. Çünkü Musa İbn Ukbe hâfız imamdır. Süheyl'in babasından rivâyeti ise meşhur ve ma'ruftur. Eğer Musa'nın Süheyl'den rivâyeti olmuş olsaydı, ezberlenir ve meşhur olurdu.¹⁸⁷

Râvilerinin meşhur ve sika olması gibi sebeplerden dolayı muhaddisler tarafından bilinmesi düşünülen senet zincirlerindeki teferrüd illet şüphesidir. Çünkü bu tür sened

¹⁸⁴ İtr, s. 451.

¹⁸⁵ Hemmâm, s. 594.

¹⁸⁶ Suyûtî, c. 1 s. 304

¹⁸⁷ Hemmâm, s. 595.

zincirlerinin tek kalmaması beklenir. Muhaddisler bu tür sened zincirlerini talep etmişlerdir. Halbuki böyle bir sened zinciri muhaddisler tarafından bilinmiyor ve tek kalıyorsa bu şüpheli bir durumdur. İki râvi arasında semâ'ın zikredilmesi de böyledir. Aralarında semâ'ın olmasının meşhur olması düşünülen ama bu semâ'ın zikrinde teferrüd edilen rivâyetler de şüphelidir. Çünkü bazı râviler arasındaki semâ'lar râvilerinin meşhur olması gibi sebeplerden dolayı bilinir. Bu yüzden münekkit muhaddisler arasında meşhur olması düşünülen ama teferrüd edilen hususlarda şüphelenmeli ve bunu illetin varlığını kuvvetlendiren bir karîne olarak görmelidir.

g. Rivâyetleri Tesbit Edilmiş Râviden Tesbit Edilenin Dışında Rivâyet Edilmesi

Râvinin şeyhinden semâ' ettiği rivâyetlerin biliniyor ve zabt altına alınmış olması durumunda, eğer herhangi bir râvi ondan teferrüd eder ve bu ferd hadisi, bilinen rivâyetlerinin dışında ise bu durum ferd rivâyetin illetine karînedir.

Bazı râviler, bir şeyhle likâ etmiş olur, fakat o şeyhten ancak sadece belli bazı hadisleri rivâyet etmiştir. Bir râvi, bu râvi vasıtasıyla o şeyhten bu bilinen belirli hadislerin dışında rivâyette teferrüd etse bu onun hata ettiğine karînedir. Muhaddisler râvilerin rivâyetlerini zapt etmiş ve semâ ile olan rivâyeti vasıta ile olan rivâyetlerden ayırmışlardır.

Bunun misali, Dâlânî ← Katâde ← Ebû'l-Âliye ← İbn Abbas tarikiyle rivâyet edilen ve Dâlânî'nin rivâyette teferrüd ettiği şu hadistir: “Abdest ancak yaslanarak uyuyan için gereklidir.” Bu hadisi Ebû Dâvud (ö. 275/889) *Sünen* adlı eserinde rivâyet etmiş ve Dâlânî'den başkasının rivâyet etmediği münker bir hadis, olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸ Daha sonra Ebû Dâvud, Şu'be'nin (ö. 160/776) şu sözünü nakletmiştir: Şu'be şöyle demiştir: “Katâde (ö. 117/735), Ebû'l-Âliye'den (ö. 90/709) sadece üç hadis rivâyet etmiştir. Birincisi, Nebî (s.a.s.) ikindiden sonra güneş batana kadar, sabahtan sonra güneş doğana kadar namaz kılmayı yasakladı hadisi. İkincisi, Nebî (s.a.s.), hiç kimseye benim Yunus Bin Mettâ'dan daha hayırlı olduğumu söylemek uygun olmaz hadisi. Üçüncüsü, hakimler üç kısımdır ... hadisi.¹⁸⁹ Bu rivâyet ise Katâde'nin Ebû'l-Âliye'den rivâyet ettiği hadisler tesbit edilmiş olduğu için, bunların dışında Katâde'nin Ebû'l-Âliye'den rivâyeti şeklinde

¹⁸⁸ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 80

¹⁸⁹ İbn Receb, *Şerhu İleli*, c. 2 s. 850-851; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 80.

gelen ferd rivâyet reddedilmiştir. Çünkü illete kârîne olan ferdlik için, bu durumda, illetin varlığını güçlendiren bir karîne bulunmuştur. Yani hadd-i zatında illet olmayan teferrüd, rivâyette illetin varlığını kuvvetlendiren bir karîne sebebiyle rivâyetin illetlendirilmesine sebep olmuştur.

III. TEFERRÜDÜN İZALESI: İ'TİBAR, MÜTÂBAAT VE ŞÂHİD

Gerek mücerred teferrüdün illete karîne olması ve bu sebepten dolayı şüphe uyandırıp muhaddislerin ihtiyatla davranması olsun, gerekse de illetin varlığını kuvvetlendiren herhangi bir karîne dolayısı ile ferd rivâyetin kabulünden tevakkuf edilmesi olsun, muhaddisler, bu sebeplerden dolayı rivâyetteki teferrüdü gidermeye gayret göstermişlerdir.

Muhaddis, râvinin teferrüd ettiği hadise karşı şüphe duyar, ancak onun başka rivâyetlere muvâfakat etmesi ile bu şüphesi gider. Bundan dolayı muhaddisler mütâbi' ve şâhidin var olup olmamasına önem vermişler, bunların var olması ile hadisi desteklemişler ve hadisdeki teferrüdden kaynaklanan şüpheyi gidermişlerdir. Bunun için mütâbaat ve istişhâda uygun olan ve olmayan râvi ve rivâyetleri belirlemişlerdir.

Rivâyetin mütâbi' ve şâhidin araştırılması, i'tibar kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁹⁰ İ'tibar kavramı amacına, yapılışına sonucuna göre birkaç şekilde tanımlanmıştır. Yapılış şekline göre hadisin râvisine mütâbaatın olup olmadığının bilinmesi için cevâmi, mesânîd, eczâ ve fevâidlerden hadisin tariklerinin araştırılmasıdır,¹⁹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Yapılış amacına göre, şâhid ve mütâbi' için tarik araştırmasıdır,¹⁹² şeklinde ve neye yapıldığına göre, ferd veya garîb olduğu düşünülen bir hadisin başka bir isnâdla rivâyet edilip edilmediğinin araştırılmasıdır, şeklinde tanımlanmıştır. Bu araştırmaya sebr adı da verilir. İ'tibar ile eş anlamlı olarak istişhâd da kullanılmıştır.¹⁹³

Mütâbaat ise bir râvinin başka bir râviye, sahâbe râvisi aynı olmak şartıyla, şeyhinden ya da daha üstündeki bir râviden hadis rivâyetinde ortak olmasıdır.¹⁹⁴ Ferd veya garîb olduğu sanılan bir hadisin râvisine, hadisi tahrîc edilmeye elverişli başka bir râvi

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Nüket*, c.2 s. 681; Sehâvî, c.1 s. 256.

¹⁹¹ **Mahmud, Muhammed Mahmud**, *es-Simâru'l-Yâniû Fî Ahkâmi's-Şâhidi Ve'l-Mütâbaati*, Câmiati Cünûbi Afrika, ys. 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 18.

¹⁹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 276.

¹⁹³ **Polat**, Salahattin, "İ'tibar", DİA, İstanbul 2001, c. 23 s. 455.

¹⁹⁴ Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 20

tarafından muvâfakat edilmesi ve hadisin aynı şeyhten yahut senedin daha üst kısmında yer alan başka bir râvisinden benzer ifadelerle nakledilmesi demektir.¹⁹⁵ Mütâbaat olan râvi ya da rivâyet ise mütâbi' olarak adlandırılmıştır.

Mütâbaat iki kısımdır. Birincisi tam mütâbaattır. Başka bir râvinin, râviye, şeyhinden rivâyette ortak olmasıdır. Bunun tam mütâbaat olarak isimlendirilmesinin sebebi, râvinin isnâd ve metnin tamamında rivâyete mutabakat etmesidir. Sehâvî (ö. 902/1497) de eğer mutâbi' mutâba'ya isnâdın tamamında ortak olursa tam mütâbaattır, diyerek buna işaret etmiştir.¹⁹⁶ Diğer bir mütâbaat da kâsır mütâbaattır. Bu râvinin şeyhinin şeyhinden ya da daha üstünden yapılan mütâbaattır. Böyle isimlendirilmesinin sebebi isnâdın tamamında mutabakat etmemesidir.¹⁹⁷

Tam mütâbaatın misali Şâfiî (ö. 204/820) ← Mâlik ← Abdullah İbn Dînâr ← İbn Ömer tarihiyle merfû olarak rivâyet edilen “Ay yirmi dokuz gün olduğunda hilâli görene kadar oruç tutmayın ve hilâli görmeden de orucunuzu açmayın. Eğer hava bulutlu olurda hilâli göremezseniz orucu otuza tamamlayın.”¹⁹⁸ hadisine yapılan mütâbaattır. Bazıları Şâfiî'nin (ö. 204/820) bu rivâyette Mâlik'den (ö. 179/795) teferrüd ettiğini zannetmiştir.¹⁹⁹ Fakat bu hadiste Abdullah İbn Mesleme el-Ka'nebî (ö. 220/835), Şâfiî'ye (ö. 204/820) mütâbi' oldu.²⁰⁰ Şâfiî'nin şeyhinden rivâyet ederek mütâbi' olduğu için tam mütâbaattır.

Kâsır mütâbaatın misali: Müslim'in (ö. 261/875) bu hadisi, Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ← Ebû Üsâme (ö. 282/895) ← Ubeydullah (ö. 98/716) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarihiyle²⁰¹ rivâyet ederek Şâfiî'nin rivâyetine yaptığı mütâbaattır. Fakat bu kâsır mütâbaattır.²⁰² Çünkü burada yapılan mütâbaat Şâfiî'nin şeyhine değil bilakis sahâbe râvisinedir.

¹⁹⁵ Polat, Salahattin, "Mütâbaat", DİA, İstanbul 2006, c. 32 s. 180.

¹⁹⁶ Sehâvî, c.1 s. 256.

¹⁹⁷ Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 26-27.

¹⁹⁸ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), *el-Üm*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1990, b.y. ts., c. 2 s. 103.

¹⁹⁹ Suyûtî, c. 1 s. 284.

²⁰⁰ Buhârî, "Savm", 11.

²⁰¹ Müslim, "Sıyâm", 4.

²⁰² Suyûtî, c. 1 s. 284.

Teferrüdün giderilmesi için gerekli olan mütâbaat tam mütâbaattır. Eğer böyle bir mütâbaat olmazsa, kâsır mütâbaat varsa teferrüd giderilmez.²⁰³

Mütâbaatin mutâba' olan râviye olan yakınlığı ve uzaklığına göre kuvvet ve zayıflığı vardır. Mutâba' râviye yakınlaştıkça kuvvetlenir ondan uzaklaştıkça zayıflar. Sehâvî (ö. 902/1497) mutâba' olunan râviden uzaklaştıkça daha noksan olur demiştir.²⁰⁴

Nevevî (ö. 676/1277) de gerek kâsır olsun gerek tam olsun hepsinin mütâbaat olduğunu, ama râvinin şeyhinden uzaklığına göre noksanlığının artacağını söylemiştir.²⁰⁵

Şâhid ise hadisin farklı bir sahâbî râvisinden rivâyet edilmesidir.²⁰⁶ Şâhid de lafız ve mâna ile olmak üzere ikiye ayrılır. Lafız ile şâhid iki hadisin, sahâbe râvisinin farklı olmasıyla beraber lafızlarının ittifak etmesidir. Mâna ile şâhid ise lafızları farklı olsa bile aynı mânada olmasıdır.²⁰⁷

Şâhidin misâli Nesâî'nin, yukarıda zikrettiğimiz hadisi Muhammed İbn Abdullah İbn Yezîd ← Süfyân ← Amr İbn Dînâr (ö. 126/744 [?]) ← Muhammed İbn Huneyn ← İbn Abbâs (ö. 68/687-88), tarikiyle²⁰⁸ rivâyet ederek Şâfî'nin hadisine yapmış olduğu istişhâddir.²⁰⁹

Mütâbaat ve şâhid terimleri birbirlerinin yerine kullanıldığı gibi aralarında umum-husus ilişkisi olacak şekilde de kullanılmışlardır. Biz yukarıdaki tanımlarımızda mütâbaat ve şâhidi birbirinden ayıran temel esası sahâbe râvisinin farklı olması olarak zikrettik. Ancak bazı âlimler şâhidin mâna açısından mütâbaatin da lafız açısından aynı olması olarak tarif etmişler ve sahâbenin aynı ya da farklı olmasını tarifteki bir unsur olarak saymamışlardır.²¹⁰

Bir râvinin hadiste teferrüd ettiği düşünüldüğünde, ilk olarak onun mütâbi' ve şâhidinin olup olmadığına bakmak gerekir. Bunların var olup olmasına göre hüküm verilmelidir. Öncelikle, mütâbi'leri daha sonra da şâhidleri araştırılmalıdır.

²⁰³ Müt'ab, s. 43.

²⁰⁴ Sehâvî, c. 1 s. 256.

²⁰⁵ Nevevî, s. 41.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 682.

²⁰⁷ Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 28-29.

²⁰⁸ Nesâî, "Sıyâm", 12.

²⁰⁹ Suyûtî, c. 1 s. 284.

²¹⁰ Suyûtî, c. 1 s. 283; Sehâvî, c. 1 s. 256-257; Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 21; **Polat**, Salahattin, "Mütâbaat", DİA, İstanbul 2006, c. 32 s. 180.

Bu işlem için, teferrüd, râvilerden hangisinin tabakasinda meydana geldi ise o tabakada hadisi rivâyet eden başka bir râvinin bulunup bulunmadığına bakılır; o tabakadan bir râvinin rivâyeti bulunamazsa sırasıyla hadisin ilk kaynağına doğru her tabakada bu işlem sürdürülür. Herhangi bir tabakada hadisi rivâyet eden başka bir râvi tesbit edilirse, hadisin mütâbi' ve şâhidi bulunmuş olur.²¹¹

Gerek ferd hadis gerekse de mütâbi' veya şâhid olan rivâyet, zayıf olması sebebiyle terkedilmemelidir. İkisinden biri sika olup zayıf olanı takviye edeceği gibi zayıf olan da sika râviyi takviye edebilir onu ferdlikten kurtarabilir. Veya her iki rivâyet de zayıf olabilir. Sehâvî (ö. 902/1497), mütâbi' ve mutâba' olan râvinin her birinin rivâyetlerine itimadın olmayabileceğini, ancak bunlara bir arada itimad edilebileceğini söylemiştir.²¹²

İtibar işlemi yapan kişi, hadisi, bütün hadis kitaplarından araştırmalıdır. Fakat herkes için bütün hadis kitaplarına ulaşmak mümkün değildir. Hiç kimse bütün hadisleri bilmeyebilir. Bundan dolayı herhangi bir hadis hakkında ferd hükmü vermek izâfî olacaktır. Bu yüzden araştırmacı mütâbi' veya şâhid bulamadığı rivâyetler hakkında kesin bir ifade ile ferddir ya da gariptir dememelidir. Bu durumun farkında olan muhaddisler çok defa, "Hadisi bu vecih dışında başka bir vecihten bilmiyoruz." gibi ifadeler kullanmışlardır.²¹³

A. MÜTÂBAAT VE ŞÂHİDİN ŞARTLARI

1. Zayıflığın Şiddetli Olmaması

Hadisin garîb veya ferd olmaktan kurtulabilmesi için mütâbi' olan rivâyetin sahih olması şart değildir. Bazı râviler vardır ki zayıf olsalar bile mütâbaata uygundurlar. Örneğin, Zâide İbn Ebî'r-Rakkâd meşhur râvilerden münker rivâyetlerde bulunması ile cerh edilmiş, fakat hadisin i'tibâr için yazılacağı söylenmiştir.²¹⁴ Muhammed İbn İshâk el-Belhî sikalarından onların rivâyeti olmayan şeyler rivâyet etmekle cerh edilmiş, ancak hadisinin i'tibar için yazılacağı söylenmiştir.²¹⁵ Harâş İbn Abdillâh meçhul olmakla

²¹¹ Polat, Salahattin, "İ'tibar", DİA, İstanbul 2001, c. 23 s. 455.

²¹² Sehâvî, c.1 s. 257

²¹³ Polat, Salahattin, "İ'tibar", DİA, İstanbul 2001, c. 23 s. 455.

²¹⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'l-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, tahk. Muhammed İbrahim Zeyd, Dâru'l-Va'y, Halep h. 1396, c. 1 s. 308.

²¹⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, c. 2 s. 307.

cerhedilmiş, ama hadsinin i'tibar için yazılacağı söylenmiştir.²¹⁶ Half İbn Muhammed'in de zayıf olduğu söylenmiş, fakat i'tibâr için rivâyetleri yazılmıştır.²¹⁷ Ahmed İbn Hanbel, İbn Lehîa'nın hadisini sadece i'tibar ve istidlal için yazacağını söylemiştir.²¹⁸ Amr İbn Şuayb hakkında da onun bir çok münker rivâyeti olduğu, hadisinin ancak i'tibar için yazılacağını söylemiştir.²¹⁹

Bu râvilerin rivâyetleri delil olarak kullanılmasa da i'tibar olarak kullanılmışlardır. Bu onların zayıflığının şiddetli²²⁰ olmaması sebebiyledir. Çünkü i'tibardan maksat ferd hadisin zayıflığını gidermek değil, onu ferd olmaktan (teferrüd) kurtarmaktır.²²¹ İbn Hacer (ö. 852/1449) bu konuda şöyle demiştir: “Mütâbaat ve şevâhid babına tek başına hadisi ile ihticac edilmeyen bilakis zayıflardan sayılan râviler de girebilir. Sahihaynda mütâbaat ve şevâhid babından zikredilen bu şekilde bir grup râvi vardır.”²²²

Mütâbaat ve şâhiddden maksat rivâyeti takviyedir. Bundan dolayı muhaddisler, zayıflığı şiddetli olmayan râvilerin rivâyetlerini bu babta kabul etmişlerdir. Fakat her zayıf râvinin rivâyeti, mütâbaata uygun bulunmamıştır.

Şiddetli zayıflık râvinin adâleti ile ilgili olan kusurlardır. Râvinin yalanla ithamı gibi. Ayrıca zabt açısından da gafletinin çok olmaması gerekir. Böyle olanlara i'tibar edilmez.²²³

2. Şâz Olmaması

Mutâbi' veya şâhid olacak rivâyetin, sikanın daha sikaların rivâyetine muhalefet etmesi mânasında, şâz²²⁴ olmaması gerekir. Zira daha sika râvilere muhalefet eden râvinin

²¹⁶ **İbnü'l-Cevzi**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Duaîfâ Ve'l-Metrûkin*, I-VI, Abdullah EL-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût h. 1406, c. 1 s. 253.

²¹⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. 1 s. 662.

²¹⁸ İbn Receb, *Şerhü İlel*, c. 1 s. 385.

²¹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, c. 8 s. 49.

²²⁰ “Şiddetli Zayıflık” kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Altıntaş**, Fatma Betül, “Hanefî Ve Şafîî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fî Şiddetli Rivayetler (El-Hidâye Ve Eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği)”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

²²¹ **Polat**, Salahattin, “İ'tibar”, DİA, İstanbul 2010, c. 38 s. 273.

²²² İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 170.

²²³ Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 35, 39; Muhaddislerin bu konudaki tasarrufları için bkz. a.g.e. s. 33.

²²⁴ Şâz kavramının tanımları daha önce “Şâz” başlığı altında anlatıldı.

rivâyetinin hatalı olduğu kuvvetlenir.²²⁵ Tabi ki bu durumda muhâlif olduğu rivâyetler karşısında mercûh olması gerekecektir.²²⁶

3. Mütâbi'nin Mutâba'dan Daha Aşağı Mertebede Olmaması

Mütâbi' olacak râvi, mütâbaat olunacak râviden (mütâba') mertebe olarak ya üstündür ya ondan aşağıda bir mertebededir ya da onunla aynı seviyededir. Bazı muhaddisler mütâbaat için râvinin aynı seviyede ya da üstün olması gerektiği görüşündedirler. Aşağı mertebede olan râvinin mütâbaatını kabul etmezler:

Ebû'l-Feth Ya'merî (ö. 734/1334) de mütâbi' olan râvinin derecesi düşük olduğunda mütâbaatın fayda vermeyeceğini söylemiştir.²²⁷

Bu, üzerinde muhaddislerin ihtilaf ettiği bir şarttır. İbn Hacer (ö. 852/1449), bu durumda mütâbaatın olmayacağını söyler. O, şöyle demiştir: “Mütâbi' mutâba'nın derece olarak ya altındadır ya ondan üstündür ya da eşittirler. Eğer derece olarak ondan aşağıda ise bu durumda onun derecesini yükseltmez.”²²⁸

Alâî (ö. 761/1359) ise, mütâbi'nin mutâba'dan daha aşağı mertebede olması durumunda mütâbaatın kabul edileceğini ve onunla haberin derecesinin yükseltileceğini söylemiştir. O, şöyle demiştir: Rivâyet hasen derecesinde olmayabilir. Bu durumda mürsel rivâyetin, hasen derecesinde olmayan rivâyeti takviyesi ile herbiri diğerini kuvvetlendirir. Böylece sıhhat derecesine ulaşır.”²²⁹ Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) de mütâbi'nin mertebede asılla eşit olması gerekmediğini mutâba'dan aşağıda olsa bile mütâbaat için uygun olacağını söylemiştir.²³⁰

Kanâatimizce rivâyet mütâbi' veya şâhid olamayacak kadar zayıf değilse mutâba'dan daha aşağıda olsa bile rivâyeti takviye eder ve rivâyeti teferrüdden kurtarır. Burada rivâyetteki zayıflık değil ferdlik giderilmeye çalışılmaktadır.

²²⁵ Mahmûd Muhammed Mahmûd, s. 36.

²²⁶ Tezimizin İhtilaf bölümünde bu meseleye detaylıca değinilecektir.

²²⁷ İbn Hacer, *Nüket*, c. 1 s. 322.

²²⁸ İbn Hacer, *Nüket*, c. 1 s. 420.

²²⁹ **Alâî**, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî (ö. 761/1359), *Câmiu't-Tahsîl Fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, tahk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Âlemü'l-Kütüb, 2. Baskı, Beyrût 1986, s. 41.

²³⁰ **Dihlevî**, Ebû'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), *Mukaddime Fî Usuli'l-Hadîs*, tahk. Süleyman en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1986, s. 56.

4. Mütâbi'nin İletli Olmaması

Bu durumda, illetin çeşidi ve rivâyetin sıhhatini zedeleyip zedelemeyeceği önemlidir. Bu durumlar, illetli rivâyetin mütâbaata uygun olup olmayacağını etkiler. Sıhhati zedelemeyen hafif illetler, rivâyetin i'tibara uygun olmasına zarar vermez.²³¹

B. RÂVİ AÇISINDAN MÜTÂBAATA UYGUNLUK

Bazı zayıf hadislerin de mütâbi' veya şâhid olarak değerlendirilmesi mümkündür.²³²

a. Mütâbaata uygun olan zayıf râviler.

a. 1. Meçhul râviler: meçhulü'l-hal, meçhulü'l-ayn ve mübhem râviler.

a. 2. Zabtında eksiklik olmakla beraber terkedilmeyen râviler: seyyiü'l-hıfz, muhtelid ve telkini kabul eden râviler.

b. Mütâbaata uygunluğunda ihtilaf olan râviler.

Bu râviler çok hatası aşırı gafleti ve vehmi olan râvilerdir.

c. Mütâbaata uygun olmayan râviler.

c. 1. Doğruluk açısından adâleti ta'n edilen râviler: yalancı ve yalanla ittiham edilmesi sebebiyle cerh edilmiş râvilerdir.

c. 2. Vâcibâtı terk edip haramları işlemeleri suretiyle ta'n edilen râviler: fasık râvi.²³³

C. MERVÎ AÇISINDAN MÜTÂBAATA UYGUNLUK

Mütâbaat ve şâhid olmaya uygunluk sadece râviler açısından değil, rivâyet açısından da ele alınabilir. Mürsel, munkatı' gibi inkıta'sı açık olan rivâyetler ve irsâli hafî ve müdelles gibi inkıtası gizli rivâyetler, i'tibara uygundur. Muallel, şâz, muzdarib, müdrec ve musahhaf ise uygun değildir.²³⁴

²³¹ Mahmud Muhammed Mahmûd, s. 38.

²³² Polat, Salahattin, "İ'tibar", DİA, İstanbul 2010, c. 38 s. 273.

²³³ Mahmud, s. 44-85; detaylı bilgi için bkz. a.g.e.

²³⁴ Mahmud, s. 86-117; detaylı bilgi için bkz. a.g.e.

Tezimizin konusunun dışına çıkması sebebiyle, burada zayıf hadis çeşitlerini tek tek ele alıp mütâbaata uygunluk açısından değerlendirmeyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS TARİKLERİ ARASI İHTİLAF VE ÇÖZÜMÜ

Bu bölümde her ihtilaf çeşidi ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu ihtilafların çözümü ile ilgili ulemânın yaklaşımları, bu ihtilafların çözümünde etki eden unsurlar, ihtilaflarda iki taraf için ortaya çıkan ihtimaller değerlendirilecektir. Her ihtilafta iki vechin tashih edilip edilmeyeceği, sadece vecihlerden birinin tercihine ne zaman hükmedileceği incelenecektir. Fakat ulemâ mücerred ihtimallerle hükmetmemiş, karînelere göre hükmetmiş oldukları için, gerek vecihlerden birinin tercihi konusundaki karîneler gerekse de iki vechin tashih edileceği durumlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

I. İHTİLAF ÇEŞİTLERİ VE PROBLEMLERİ

Bir hadisin tariklerini karşılaştırdığımızda, ortaya çıkacak sonuçlardan biri de bu tarikler arasında görülen bazı ihtilaflardır. Bu bölümde, hadisin tarikleri arasında mukayese yaptığımızda ortaya çıkan ihtilaf çeşitleri ve bu ihtilaflarda ulemânın çözüm olarak ortaya koyduğu yaklaşımları ve kriterleri ele alacağız.

A. SİKANIN ZİYADESİ

Bazı muhaddisler sikanın ziyadesi kavramını müstakil başlık altında incelemesine rağmen tarif etmemiş bazıları ise bu kavramı tarif etmiştir.

Hâkim (ö. 405/1014), sikanın ziyadesini “Hadislerde Tek Bir Kişinin Ziyade Etmekle Teferrüd Ettiği Fıkhî Ziyadeleri Bilmek” başlığı altında ele almıştır.²³⁵ Onun bu başlığında sikanın ziyadesi fıkhî hüküm ifade eden lafızlarla sınırlıdır. Fıkhî hüküm bildirmeyen ziyadeleri bu kapsama almamıştır. Ayrıca o senedlerdeki ziyadelere değinmemiş, ziyadeyi metin ile sınırlamıştır. Yine o, bu ziyadede râvisinin tek kaldığını zikretmiş ancak râvisinin sika olması gerektiğinden bahsetmemiştir.

²³⁵ Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadis*, s. 130.

Hatîb (ö. 463/1071) de sikanın ziyadesini “Başkalarının Rivâyet Etmediği Bir Ziyadeyi Rivâyette Teferrüd Eden Âdil Râvinin Haberinin Hükümü” başlığı altında ele almıştır.²³⁶ Hatîb bu başlıklandırmasında sikanın ziyadesini, râvinin teferrüd etmesiyle kayıtlamıştır.

İbn Kesir (ö. 774/1373) ise sikanın ziyadesini râvilerden birinin bir şeyhden, diğerlerinin o şeyhden rivâyet etmediği bir ziyade ile tek kalmasıdır, şeklinde tanımlamıştır.²³⁷

Sikanın ziyadesi kavramının bu tanımlarında bazı meselelere değinmek gerekir. Bu meselelerden birincisi, ziyade edilen kısımda teferrüd edilmemişse bu tür ziyadeler sikanın ziyadesi kapsamına girer mi?

İkincisi, bir ziyadenin sikanın ziyadesi kavramı altına girmesi için, fikhî hüküm ifade etmesi gerekir mi?

Üçüncüsü, sikanın ziyadesi sadece metindeki ziyadeleri mi içine alır?

Öncelikle sikanın ziyadesi tarifine teferrüd kaydının konulmasını ele alalım. Yukarıda zikrettiğimiz alimler, bu kavramın tarifine teferrüd kaydını koymuşlarsa da bu kavramı tanımlayan İbn Receb (ö. 795/1393), bu kayıt olmaksızın şöyle tanımlamıştır: “Râvilerden bir grubun tek bir sened ve tek bir metinle bir hadis rivâyet edip onlardan bazılarının, diğerlerinin rivâyet etmediği bir ziyade ile hadisi rivâyet etmesidir.”²³⁸ İbn Receb bu tarifinde ziyadeyi rivâyet eden râvinin teferrüd etmesini şart koşmamıştır. Hâkim (ö. 405/1014) ise konuyu incelediği yerde ziyadeli kısımda teferrüd edilmeyen ziyadeleri de zikretmiştir.²³⁹ Bunun misali İbn Mes’ûd’dan (ö. 32/652-53) rivâyet edilen “Bir adam Peygamber’e (s.a.s.) hangi amel en faziletlidir diye sordu. Peygamber de (s.a.s.) ilk vaktinde kılınan namaz, diye cevap verdi. Sonra hangisidir, diye sordu. Allah yolunda cihat, dedi. Sonra hangisidir diye, sordu. Ana-babaya iyiliktir, diye cevap verdi”²⁴⁰ hadisidir. Hâkim, bu hadisin birçok kişi tarafından rivâyet edildiğini, ancak

²³⁶ **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *el-Kifâye Fî İlmi’r-Rivâye*, tahk. Ebû Abdullah Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medîne ts., s. 424.

²³⁷ **İbn Kesîr**, *İhtisâru Ulûmi’l-Hadis*, s. 61.

²³⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 213.

²³⁹ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmu’l-Hadis*, s. 130-134.

²⁴⁰ Buhârî, “Mevâkitu’s-Salât”, 5, “Cihâd ve Siyer”, 1, “Edeb”, 1; Müslim, “İmân”, 137, 139; Tirmizî, “Salât”, 15; Nesâî, “Mevâkit”, 49; **İbn Huzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), *Sahîhü İbn Huzeyme*, I-IV, tahk. Muhammed Mstafa el-A’zamî, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrût ts., c. 1 s. 169; Hâkim, *Müstedrek*, c. 1 s. 300.

Bündâr İbn Beşşâr (ö. 252/866) ve Hasen İbn Mükrim (ö. 274/887) dışında hiç kimsenin “vaktin evvelinde” lafzını ziyade etmediğini söylemektedir.²⁴¹ Bu ziyadeyi yapan tek kişi değil, iki kişidir. Ve iki kişi olması sikanın ziyadesi kapsamına alınmasına mâni’ olmamıştır. Suiçmez de sikanın ziyadesi tanımında teferrüd kavramının hata olduğunu, çünkü birçok râvi tarafından rivâyet edilen birçok ziyadenin oluşunu söylemektedir.²⁴² Bize göre de teferrüd edilen ziyadeleri kapsamaması açısından sikanın ziyadesini teferrüdle kayıtlamak, doğru değildir. Bu yüzden, tezimizde ziyadeyi nakledenler teferrüd etsin ya da etmesin sikalar tarafından yapılan her ziyadeyi ele alacağız. Ayrıca, sikanın herhangi bir ziyade ile teferrüd ettiği hadisi daha önce tezimizin birinci bölümünde nisbî teferrüd ve nisbî ferd ile bunlarla alakalı kavramları açıklarken ele aldık. Çünkü ziyade edilen kısımda teferrüd etmek nisbî teferrüd kapsamına girmektedir.

Teferrüd kaydının konulmasının sebebi, özellikle ziyadede teferrüd edildiğinde, bu ziyadelerin diğerlerine göre daha fazla şüphe uyandırmasından dolayı muhaddislerin bu şüpheyi dikkat çekmek istemiş olması veya ziyadelerde genelde teferrüd edilmesi olabilir.

İkinci problem olan fikhî hüküm ifade etmeyen ziyadelerin bu kısma girip girmeyeceği konusuna gelince, kanaatimizce fikhî hüküm ifade etsin veya etmesin her türlü ziyade bu kavramın kapsamına girer. Zira muhaddisler, ziyadenin kabul edilmesinde hüküm ifade edip etmemesini tartışmışlar bazıları hüküm ifade etmeyenler kabul edilmez demişken, bazıları ise hüküm ifade eden kabul edilirse ifade etmeyen öncelikli kabul edilir demişlerdir.²⁴³ Eğer sikanın ziyadesi sadece hüküm ifade eden rivâyetlerle alakalı olsaydı hüküm ifade etmeyen ziyadenin kabul ve reddi bu kavram altında tartışılmaz ve kabul edileceği söylenmezdi.

Sikanın ziyadesi kapsamına sadece metindeki ziyadeler girmez. Zira, seneddeki râvi ziyadesi de bu kapsama girmektedir. Bir teâruz çeşidi oluşturmasından dolayı isnâdla ilgili ziyadeler, ref’-vakf, vasl-irsal, râvinin hazfî ve zikri, mezîd fî muttasılî’l-esânîd gibi konular kapsamında ele alınır. Biz de bu konularını ayrı başlıklar altında ele almakla berâber bu konuları işlerken sikanın ziyadesi ile ilişkisine işaret edeceğiz.

²⁴¹ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmu’l-Hadis*, s. 130.

²⁴² Suiçmez, Yusuf, *Sikanın Ziyâdesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 26.

²⁴³ Hatîb, *Kifâye*, s. 425-27.

Bu durumda, bu kavram, bir hadisin tarikleri arasında sened veya metinde bazı râviler tarafından yapılan her türlü ziyadeyi ifade eder. Biz de tezimizde sikanın ziyadesi kavramını, bu manada kullandık.

Peki sikanın ziyadesi neden problemdir? Daha önce zikrettiğimiz üzere rivâyetlerdeki illetler muhalefet ile ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile illetin tesbit yollarından en önemlilerinden biri muhalefettir.²⁴⁴ Râvilerin bir hadiste herhangi bir kelime ya da cümle ziyadeleri de muhalefet kapsamına girmektedir. Bu durumda, ziyadenin olduğu yerde muhalefet vardır; muhalefetin olduğu yerde ise illetin varlığından şüphe edilir. İletin varlığından şüphe edilmesi sebebiyle sikaların ziyadeleri bir problem olarak ele alınmıştır. Muhaddisler sikaların ziyadelerini, kabul ve red açısından incelemiş, bu ziyadelerin rivâyetlerde nasıl oluştuklarını tesbit etmeye çalışmışlardır. Bu bölümde öncelikle sikanın ziyadesinin çözümündeki bazı kriterleri ele alacağız, daha sonra ise sikanın ziyadesini kabul ve reddetmekte muhaddislerin yaklaşımlarını zikredeceğiz.

1. Sahâbînin Başka Bir Sahâbînin Rivâyetine Ziyadesi

Sahâbenin başka bir sahâbenin rivâyetine ziyadesi, problem oluşturmamakta ve sikanın ziyadesi kapsamına girmemektedir. Eğer râvisi adâlet ve zabt sahibi ise bu tür ziyadelerin kabulünde herhangi bir sakınca yoktur. Sehâvî (ö. 902/1497) de eğer sened sahih olursa sahâbenin başka bir sahâbenin rivâyetine ziyadesinin ittifakla kabul edileceğini söylemiştir.²⁴⁵ İbn Hacer (ö. 852/1449) bu konuda şöyle demiştir: “Ehl-i hadis’in bu meselede araştırdığı şey tâbiîn ve sonraki râvilerden bazısının ziyadesidir. Sahâbenin başka bir sahâbeye ziyadesine gelince o ziyadenin kabulünde bir problem yoktur.”²⁴⁶

Bütün bunlardan sikanın ziyadesinde teâruz mahallinin tabiîn ve daha altındaki tabakalar olduğu anlaşılmaktadır.

Sahâbenin ziyadesinin makbûl olmasında öne sürülen gerekçelerinden biri, bütün sahâbenin adil kabul edilmesidir. Çünkü onlar, hadise aslından olmayan şeyleri eklemezler. Suiçmez, sahâbenin hepsini adil kabul edip, ziyadelerini kabul etmenin

²⁴⁴ İbnü’s-Salâh, s. 90.

²⁴⁵ Sehâvî, c.1 s. 268.

²⁴⁶ İbni Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 691; **Sanâ’nî**, Muhammed b. İsmâil el-Emîr Sanâ’nî, *Tavdîhu’l-Efkar Li-Meânî Tankîhu’l-Enzâr* I-II, tahk. Ebû Abdurrahman Salâh Bin Muhammed Bin Uveyda, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1997, c. 2 s. 14.

sosyal ve hukukî gerçeklere uygun düşeceğini söylemektedir.²⁴⁷ Suiçmez, sahâbe, adil olduğu için onların ziyadesini kabul etmenin genel bir kural olduğunu aksini gösteren bir karîne olduğunda kabul edilmeyeceğini söylemektedir.²⁴⁸ Sahâbenin adâletinden dolayı sikanın ziyadesinin kabul edileceğini söylemek bütün sikaların ziyadesinin kabulünü gerektirir. Zira, sika râviler adâlet sahibidir. Fakat râvi ile ilgili tek durum adâlet değildir, zapt da söz konusudur. Sahâbe, her ne kadar adâlet sahibi olsa da hâfızadaki zayıflık ya da diğer sebeplerden kaynaklanan doğru zabt edememe durumu söz konusudur.

Bu ifadeler kabul için karîneye ihtiyaç olmadığı, reddi için karîneye ihtiyaç olduğu anlamına gelir.

İleri sürülen bir başka sebep de sahâbenin ziyadelerinin Peygamber'den (s.a.s.) kaynaklanma ihtimalidir.²⁴⁹ Çünkü Peygamber (s.a.s.), durum ve şartlara göre sözünü uzatıp kısaltırdı. Ancak mesela, bu iki sahâbenin hadisi aynı mecliste duyduğuna dair karîne varsa, bu durumda, ortada problem olacaktır.

İleri sürülen bir başka sebep de onların yapacakları ziyade ve eksikliklerin düzeltilebilmesidir.²⁵⁰ Kanaatimizce ileri sürülen bu gerekçe sahâbenin ziyadesinin kabul edilmesini gerektirecek bir durum değildir. Zira sahâbeden sonraki tabakalardaki râvilerinin ziyadeleri ve noksanları içinde düzeltme imkânı vardır.

Nadir İbn es-Senûsî, sahâbînin başka bir sahâbîye ziyadesinin ulemâ tarafından kabul edilmesinin sebebinin muhaddislerin onların hatadan korunmuş olduğuna inanmalarının olmadığını söylemektedir. O, bunun için şu sebepleri saymaktadır:

1. Şâri, bir vakitte bir hüküm bildirir, başka bir vakitte bu hükme ziyade eder, bazı sahâbe birinci vakittekini semâ' eder, başkası da ikinci vakittekini semâ' eder. Herkes semâ' ettiğini rivâyet eder. Bu durumun sadece sahâbe için geçerli bir durum olduğu açıktır. Zira ancak onların zamanında iken teşri' devam ediyordu.

2. Peygamber (s.a.s.), bazı münasebetlere göre konuşurdu. Duruma göre bir meselede uzatır ya da kısaltırdı. Bazısı onu duyar, bazısı diğerini duyardı.

²⁴⁷ Suiçmez, "Sikanın Ziyâdesi", s. 87.

²⁴⁸ Suiçmez, "Sikanın Ziyadesi", s. 87.

²⁴⁹ Suiçmez, "Sikanın Ziyadesi", s. 87.

²⁵⁰ Suiçmez, "Sikanın Ziyadesi", s. 87.

3. Sahâbenin sahâbeye ziyadesindeki bu ihtilaf olayların çok olmasına hamledilebilir. Bu, sahâbeden başkası için geçerli değildir. Sahâbeden başkasının birbirinin rivâyetlerine ziyadeleri ancak açık bir delil ile olayın çok olmasına hamledilir.²⁵¹ Yani, sahâbîlerin rivâyet ettiği hadis bir olayı anlatıyorsa ve iki rivâyet arasında ziyade-noksan ihtilafı varsa bu durumda hadisi rivâyet eden râvilerden herbirinin, birbirine benzeyen farklı zamanlarda meydana gelmiş olayları anlatmış olma ihtimalleri vardır. Eğer ortada tek bir olayın var olduğunu düşünürsek ihtilaf olur. Ancak tek bir olay değil de birbirine benzeyen farklı olaylar olduğu düşünülürse ihtilaf olmayacaktır.

İbn Hacer (ö.852/1449), sikanın ziyadesinde problem mahallinin tâbiîn ve altındakiler olduğunu ve sahâbenin başka sahâbenin rivâyetine ziyadesinde herhangi bir problem olmadığını söyledikten sonra, sahâbînin başka sahâbînin rivâyetine yaptığı ziyadesinin kabul edileceğine şu rivâyeti örnek vermektedir:²⁵² İbn Ömer (ö.73/692) merfû' olarak "Huma cehennem ateşindendir. Onu su ile soğutunuz."²⁵³ hadisini rivâyet etmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687-88), rivâyetinde ise "Onu zezem suyu ile soğutunuz." denilmekte ve zezem suyu ziyade edilmektedir.²⁵⁴

2. Semâ Meclisinin İhtilaf Ve İttifakı

Ziyadeli rivâyet eden râvî ile diğer râvinin ya da râvilerin ziyadenin söz konusu olduğu rivâyeti aldıkları meclisin aynı ya da farklı olması, ziyadenin kabul edilip reddedilmesinde bir kriter olarak kaşımıza çıkar.

Semâ' meclisi farklı olduğunda bu ziyade bazı alimlerce kabul edilmiştir. Çünkü birinci mecliste rivâyet edenlerin ikinci mecliste olmamaları ihtimali vardır.²⁵⁵

²⁵¹ **Senûsî**, Nâdir İbn es-Senûsî el-Umrânî, *Karâinü't-Tercih Fi'l-Mahfuz Ve's-Şâz Ve Fî Ziyâdetü's-Sika İnde'l-Hâfiz İbn Hacer Fî Kitâbihi Fethi'l-Bârî*, Mektebetü'r-Rüşd , 1. Baskı, Riyâd 2010, s. 102-104.

²⁵² İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 691-692.

²⁵³ Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 10; Müslim, "Selâm", 78.

²⁵⁴ Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 10.

²⁵⁵ **Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), I-VIII, *el-Bahru'l-Muhît fî Usuli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi, ys. 1994, c. 6 s. 232; Fahl, *Câmi'*, c. 3 s.108; **Madîrî**, Mesture Racâ Madîrî, "Ziyâdetü's-Sika ve Eseru'l-Karâin Fi Kabulihê Ve Reddihê İnde'l-Muhaddisîn", *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İctimâiyye*, Sayı 31, Temmuz-Aralık 2010, s. 311.

Enbârî (ö.577/1181), İbnü'l-Hâcib (ö.646/1249), el-Hindi (ö.715/1315) ve daha başkaları semâ meclisi ihtilaf ettiğinde ziyadenin kabul edileceğinde ittifak etmişlerdir. Fakat Zerkeşî (ö.794/1392) bunun ittifak edilen bir husus olmadığını söylemiştir.²⁵⁶

Semâ' meclisi farklı olduğunda ziyadenin kabul edilmesinin sebebi, hadisin kaynağı olan râvinin farklı meclislerde hadisi ziyadeli ve noksan olmak üzere farklı şekillerde rivâyet etmesi ihtimali sebebiyle, ondan hadisi alan râvilerin bu şekilde alması ve böylece herbirinin rivâyeti aldığı şekliyle nakletmesidir. Bu durumda iki taraftan hiçbirisi hata etmiş değildir. Ancak burada şu ihtimal göz önünde bulundurulmalıdır. Bu râvinin farklı meclislerde hadisi aynı şekilde rivâyet etmesi de mümkündür. Bu durumda ondan hadisi rivâyet edenler ihtilaf ederse rivâyetlerden biri tercih edilmelidir. Bundan dolayı meclis farklılığı olduğunda öncelikle râvinin hadisi aynı ya da farklı rivâyet ettiğine dair araştırma yapmalıyız.

Semâ meclisinin farklı olması durumunda, gerek isnâdda gerek metinde meydana gelen ziyadeler olsun, ihtilafın kaynağı hadisin medârı olabileceği gibi ondan hadisi rivâyet eden râviler de olabilir.

Semâ' meclisinin aynı olması durumuna gelince, bu üzerinde birçok farklı görüşün olduğu bir meseledir. Ancak semâ' meclisi aynı olduğunda hadisi şeyhten alan râvilerin ihtilafları ya bu râvilerin tasarrufundan ya da hatalarından dolayı olduğu açığa çıkar. Bu durumda ihtilaf hadisin medârından değildir. Râvinin iki farklı yerde ziyadeli ve noksan olarak rivâyet etmesi ihtimali de ortadan kalkar.

İbnü's-Sabbağ (477/1084) sikanın ziyadesinin kabulünü tahammül meclisinin teaddüd etmesiyle kayıtlamış, bu durumda kabul edileceğini söylemiştir.²⁵⁷

3. Ziyadenin Münafi Olup Olmaması

Muhaddisler kitaplarında sikanın ziyadesi konusunu işlerken, sikanın ziyadesini, ziyadeli rivâyetin ziyadesiz rivâyete anlam açısından münafi olup olmamasına göre üç kısma ayırmışlar ve bu üç kısım üzerinden sikanın ziyadesinin kabul edilip edilmeyeceğini söylemişlerdir. Muhaddislerin burada bahsettikleri münafilik, anlam

²⁵⁶ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 6 s. 232.

²⁵⁷ Sehâvî, c. 1 s. 262.

açısından. Ziyadeli rivâyet ziyadesiz rivâyet ile anlam açısından çelişiyorsa bu münafilik/aykırılık oluşturur.

Birincisi ziyadenin ziyadesiz rivâyete münafî olmamasıdır.²⁵⁸ Bu durumda ziyadenin mutlak olarak kabul edileceği söylenmiştir. Bunun gerekçesi ise bu durumda ziyadeyi rivayet etmeyen tarafın bu ziyadeyi lafız ya da mana olarak reddetmemesidir. Çünkü o bu ziyadeden sükût etmiştir. Sükûtta ise reddetme manası yoktur.²⁵⁹

Ziyade edilen kısmın ziyadesiz rivâyete münafî olmadığıнын misali, Suheyb’den rivâyet edilen şu hadistir. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Cennet ehli cennete girdiklerinde bir münadi, Allah, isteyiniz artırıyım buyuruyor, diye seslenir. Bunun üzerine insanlar (şaşıarak), Allah bizim yüzlerimizi aydınlatmadı mı, cennetine girdirmedi mi, cehenneminden kurtarmadı mı! derler. Münadi, evet, der. Daha sonra perdeler/engeller kalkar ve insanlar Rablerini görür. (Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi) İnsanlara Rablerine bakmaktan daha hoş hiçbir şey verilmemiştir.”²⁶⁰ Bu hadisin bazı vecihlerinde “sonra Peygamber (s.a.s.) ‘iyilik edenlere daha iyisi ve de ziyadesi vardır...’ ayetini okudu.” ziyadesi ile rivâyet edilmiştir.²⁶¹ Ziyade edilen kısım, anlam açısından kendisine ziyade edilen kısma münafî olmamaktadır.

İkincisi ise birinin kabulünün diğerinin reddini gerektirmesi açısından münafî olması durumudur.²⁶² Bu durumda tercîh karînelerine başvurulacaktır. Böyle bir durumda iki vecih tashih edilemez. Çünkü bu durumda, bir rivâyet hakkında iki zıt hüküm verilmiş olunur.

Üçüncü durum ise bir açıdan münafî iken diğer açıdan münafî olmamasıdır.²⁶³ Ziyadesiz rivâyetin âm olup, ziyadeli rivâyetin, bu âm hükmü tahsis etmesi veya ziyadesiz rivâyetin mutlak olup, ziyadeli rivâyeti takyîd etmesi şeklinde ortaya çıkan durumdur. Âm hükmü tahsis etmesi ve mutlak hükmü takyîd etmesi açısından münafî

²⁵⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 82.

²⁵⁹ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 687.

²⁶⁰ Müslim, “İman”, 297; Tirmizî, “Sıfatü’l-Cenneti”, 16

²⁶¹ Müslim, “İman”, 297; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kurân, 5; İbn Mâce, “İftitâhu’l-Kitâb”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 31 s. 265, c. 39 s. 347.

²⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 82.

²⁶³ Suyûtî, c. 1 s. 288.

olan rivâyete benzemekte, ancak ziyadesiz rivâyetin hükmünü tamamıyla iptal etmemesi sadece tahsis veya takyîd etmesi sebebiyle de münafi olamayan kısma benzemektedir.²⁶⁴

Bunun misali Mâlik (ö. 179/795) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.s.) müslümanlardan her hür ve köle, kadın ve erkek üzerine Ramazan fıtır sadakasını farz kıldı.”²⁶⁵ hadisidir. Tirmizî (ö. 279/892), Mâlik'in (ö. 179/795) sikalar arasında “müslümanlardan” mânasını zikretmekle teferrüd ettiğini söylemektedir. Başkaları ise bu mânayı zikretmemişlerdir. Şâfi (ö. 204/820), Ahmed (ö. 241/855) gibi imamlar bu ziyade ile ihticac etmişlerdir.²⁶⁶

Sikanın ziyadesini bu şekilde üçe ayıranlar ziyadeli kısmın ziyadesiz kısma anlam açısından münafi olmaması durumunda sikanın ziyadesinin müstakil bir hadis gibi olacağını ve bu yüzden kabul edilmesi gerektiğini, anlam açısından çelişki olduğunda ise tercîh karînelerine başvurulması gerektiğini, üçüncü durumda ise bir açıdan makbûl diğer açıdan ise merdûd olduğunu söylemişlerdir. Nevevî (ö. 676/1277) de üçüncü durumda kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁶⁷ Böyle bir durum, münafi olmayan ziyadeden farklılık arz eder. Zira birbirine münafi olan rivâyetlerden birinin kabulü diğerinin reddini gerektirecektir.²⁶⁸ Üçüncü durumun bir açıdan makbûl, diğer açıdan merdûd olmasından kasdedilen, bir açıdan başka rivâyetlerle anlam açısından çelişirken; başka açılardan anlam açısından çelişmeyip âm lafzı tahsis etmesi, mutlak lafzı ise takyîd etmesidir.

Bu konuyu incelediğimizde bu taksimin İbnü's-Salah'a (ö. 643/1245) dayandırıldığını görmekteyiz. Ancak İbnü's-Salah'ın, bu taksimi sikanın ziyadesi konusunda yapmadığını bilakis teferrüd konusu ile ilgili bir taksim olduğu, fakat sonraki alimler tarafından bunun sikanın ziyadesi ile ilgili zannedildiği ve böylece teferrüd konusu hakkında verilen hükmün sikanın ziyadesi konusunda verildiği ortaya çıkmaktadır.

Burada öncelikle İbnü's-Salah'ın (ö. 643/1245) metnini zikretmemiz gerekecektir. O şöyle demiştir:

²⁶⁴ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 687.

²⁶⁵ Buhârî, “Zekât”, 71; Müslim, “Zekât”, 12; Muvatta', “Zekât”, 51; Ebû Dâvud, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Zekât”, 35; Nesâî, “Zekât”, 33; İbn Mâce, “Zekât”, 21.

²⁶⁶ Müslim, “Zekât”, 13, 14, 16; Tirmizî, “Zekât”, 35.

²⁶⁷ Suyûtî, c. 1 s. 288-289.

²⁶⁸ Suyûtî, c. 1 s. 287.

Sikanın teferrüd ettiği hadisın üç kısma ayrıldığını gördüm:

1. Teferrüd eden hadisın diğer sikaların rivâyet ettiği hadise muhalif ve münafi olması. Bunun hükmü şâz meselesinde geçtiği üzere reddir.
2. Teferrüd eden hadisın başkalarının rivâyetine asla muhalif ve münafi olmaması. Bu durumda başkasının rivâyet ettiğine herhangi bir teâruz yoktur. Bu makbûldür. Hatîb (ö. 463/1071) bunun kabulünde ulemânın ittifakını nakletmiştir. Misali şâz konusunda geçti.
3. Diğer râvilerin zikretmediği bir fazlalığın ziyade edilmesi ile teferrüd eden hadisın bu iki mertebe arasında olması durumu. Bunun misali Mâlik (ö. 179/795) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.s.) müslümanlardan her hür ve köle, kadın ve erkek üzerine Ramazan fıtır sadakasını farz kıldı.”²⁶⁹ hadisidir. Tirmizî (ö. 279/892), Mâlik’in (ö. 179/795) sikalar arasında “müslümanlardan” mânasını zikretmekle teferrüd ettiğini söylemektedir. Başkaları ise bu mânayı zikretmemişlerdir. Şâfi (ö. 204/820), Ahmed (ö. 241/855) gibi imamlar bu ziyade ile ihticac etmişlerdir.²⁷⁰ Diğer bir misal ise “Yeryüzü bize mescid, toprağı bize temizleyici kılındı.”²⁷¹ hadisidir. Bu hadiste “toprağı” ziyadesiyle Ebû Mâlik teferrüd etmiştir. Diğer râviler bu rivâyeti “Yeryüzü bize mescid ve temizleyici kılındı.” şeklinde rivâyet etmişlerdir.²⁷² Bu ve benzeri durumlar, cemaatin rivâyetinin âm olması, teferrüd edilenin hâs olması açısından birinci kısma benzemektedirler. Bunda sıfatta değişiklik ve hükmü değiştiren bir çeşit ihtilaf vardır. Aralarında bir münafilik olmaması açısından da ikinci kısma benzemektedir.²⁷³

İbnü’s-Salah’ın (ö. 643/1245) taksim ettiği konunun sikanın ziyadesi değil de teferrüd konusu olduğunun birinci delili, İbnü’s-Salah’ın “Sikanın teferrüd ettiği hadisın üç

²⁶⁹ Buhârî, “Zekât”, 71; Müslim, “Zekât”, 12; Muvatta’, “Zekât”, 51; Ebû Dâvud, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Zekât”, 35; Nesâî, “Zekât”, 33; İbn Mâce, “Zekât”, 21.

²⁷⁰ Müslim, “Zekât”, 13, 14, 16; Tirmizî, “Zekât”, 35.

²⁷¹ Müslim, “Mesâcîd ve Mevâziu’s-Salât”, 4; **Dârekutnî**, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Sünen*, I-V, tahk. Komisyon, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2004, c. 1 s. 323.

²⁷² Buhârî, “Salât”, 55; Müslim, “Mesâcîd ve Mevâziu’s-Salât”, 3; Tirmizî, “Ebvâbü’s-Siyer”, 5; Nesâî, “Gusul ve Teyemmüm”, 26; İbn Mâce, “Tahâret ve Sünenühâ” 90.

²⁷³ İbnü’s-Salah, s. 86-87.

kısma ayrıldığı gördüm.” demesidir. O sikanın ziyadesinin taksimi dememektedir. Bu da onun bu kelamının teferrüd hakkında olduğunu göstermektedir.²⁷⁴

İkinci delil ise, İbnü’s-Salah’ın (ö. 643/1245) ikinci kısım hakkında “Bu makbûldür. Hatîb (ö. 463/1071) bunda ulemânın ittifak ettiğini iddia etmiştir.”²⁷⁵ demesidir. Ancak Hatîb bu ittifakı râvinin teferrüdü hakkında zikretmiştir.²⁷⁶

Hatîb’in bu ittifakını İbnü’s-Salah’ın zikretmesi ve Hatîb’in de bu ittifakı teferrüd bahsinde zikretmiş olması İbnü’s-Salah’ın (ö. 643/1245) bu taksiminin teferrüd ile alakalı olduğunu gösterir.

Bundan dolayı Sehâvî (ö. 902/1497), İbnü’s-Salah’ın kelamının sikanın ziyadesi hakkında olduğunu zannedince, İbnü’s-Salah’ın sikanın ziyadesinin kabulü konusunda Hatîb’in, ittifak iddiasını zikretmesinin doğru olmadığını, ittifakla kabul edilenin teferrüd olduğunu, sikanın ziyadesi olmadığını bildiğinden²⁷⁷ İbnü’s-Salah’a itiraz olarak şöyle demiştir: “Hatîb’in, sikanın ziyadesinin ittifakla yani muhaddislerin hepsi tarafından kabul edildiğini söylemesi Hatîb’in kelamında açık değildir.”²⁷⁸

Üçüncü delil ise, İbnü’s-Salah’ın üçüncü kısmı bildirirken, “Râvinin, hadisi rivâyet eden diğer râvilerin rivâyet etmediği bir lafzı ziyade etmesidir.” demesidir. İbnü’s-Salah’ın zikrettiği bu şey zaten sikanın ziyadesidir. Bunu teferrüdün bir kısmı olarak ele almıştır. Eğer sikanın ziyadesini üçe ayırmış olsaydı bu durumda sikanın ziyadesini bu üç kısımdan biri olarak zikretmezdi.²⁷⁹

Zerkeşî (ö. 794/1392) de İbnü’s-Salah’ın bu taksiminin ziyade konusunda olamayacağını söylemiştir.²⁸⁰

İbnü’s-Salah’ın bu taksiminin ziyade konusunda anlaşılmasının sebeplerinden biri onun bu taksimi sikanın ziyadesi babı altında yapması olabilir.²⁸¹

²⁷⁴ Senûsi, s. 109.

²⁷⁵ İbnü’s-Salah, s. 86-87.

²⁷⁶ Hatîb, *Kifâye*, 425.

²⁷⁷ Senûsi, s. 109.

²⁷⁸ Sehâvî, c. 1 s. 265.

²⁷⁹ Senûsi, s. 109.

²⁸⁰ Zerkeşî, *Nüket*, c. 2 s. 189.

²⁸¹ İbnü’s-Salah, s. 85-88.

Diğer bir sebep de bu taksimde bahsedilen muhalefetin mânada muhalefet olduğuna hamledilmesidir. Her teferrüdde mâna açısından münafilek yoktur. O yüzden teferrüdü bu şekilde taksim etmek mümkündür. Ancak sikanın ziyadesinde zaten muhalefet vardır. Fakat her muhalefet anlam açısından bir çelişki doğurmayabilir. İbnü's-Salah'ın bu taksimi sikanın ziyadesi hakkında yapıldığı zannedilince ve sikanın ziyadesinde zaten muhalefetin var olduğu bilinince, bu durumda ortaya çıkabilecek çelişkiyi ortadan kaldırmak ve doğru bir anlam oluşturmak için muhalefeti mânada çelişkiye hamletmişlerdir. Bu durumda münafilek açıışından sikanın ziyadesi şu şekilde üç kısma ayrılmıştır:

1. Ziyade edilen kısmın ziyadesiz kısımla anlam açıışından çelişmesi
2. Ziyade edilen kısmın ziyadesiz rivâyetle anlam açıışından çelişmemesi
3. Bir açıdan birincisine diğer açıdan ikincisine benzemesi. Ziyadeli kısım ziyadesiz kısmın hükmünü iptal etmez, ama onun mutlak hükmünü takyid eder, âm hükmünü tahsis eder.²⁸²

Kanaatimizce ziyadenin kabul ve reddinde bu üçlü yaklaşım uygun değildir. Zira önemli olan anlam açıışından çelişki olsun ya da olmasın rivayetin doğru şeklini belirlemektir. Anlam açıışından çelişki oluşturması ziyadeli rivayetin hata olmasını gerektirmez. Belki ziyadesiz rivayet hatadır. Ziyadeli kısmın, ziyadesiz kısım ile anlam açıışından çelişmediğinde mutlak olarak kabul edilmesi problemidir. Zira idrac olma ihtimali gibi ziyadenin hadisten olamayabileceği ihtimaller söz konusudur. Bunun yanı sıra muhaddis bir mecliste birden çok hadis rivâyet eder, râvilerden biri farklı bir senedle zikredilen metni başka senedle zikredilen metne ekler ve ziyade edilen bu kısım anlam açıışından münafi olmayabilir. Anlam açıışından münafi olduğunda her zaman reddedilmesi de doğru değildir.

Anlam açıışından münafi olup olmama metindeki ziyadelere ait bir taksimdir. Seneddeki ziyadeler için böyle bir taksim söz konusu değildir.

²⁸² Senûsi, s. 110-112.

4. Mahrecin İttifak Ve İhtilafı

Muhaddisler mahrecin bir olmasını teâruz için şart koşmuşlardır.²⁸³ Mahrecin bir olmasından kasdedilen, ziyadeli ve noksan rivâyet edilen hadislerin ortak bir râviden rivâyet edilmesidir. Başka bir ifade ile ihtilafın tarafı olan râviler ile Rasûlullah (s.a.s.) arasındaki senedin aynı olmasıdır. Çünkü mahreç farklı olduğunda bu ikisinin farklı iki hadis olduğuna hükmedilecektir. Bundan dolayı iki rivâyetin farklı hadisler olduğu ortaya çıkarsa bunlar arasında ziyade noksan ihtilafı olmayacaktır. Sikanın ziyadesi konusunda, ziyade ve noksan rivâyet edilen rivâyetlerin mahreçleri bir olduğu zaman problem oluşturmuştur. Ziyade noksan ilişkisi olan iki rivâyet arasında mahreç ittifak etmezse bu durumda onun kabulü konusunda bir problem oluşmayacaktır.

İbn Receb (ö. 795/1393) ziyadetü's sikayı şöyle tanımlamıştır: “Bir grup râvinin bir hadisi tek bir sened ve tek bir metin ile rivâyet edip râvilerden bazısının diğer râvilerin rivâyet etmediği bir ziyadeyi eklemesidir.”²⁸⁴ Bu tarifle de anlaşılacağı gibi tek bir sened ve tek bir metin ile rivâyet edilen hadislerde ziyadetü's-sika konu olabilir. Yani problem hadisin mahreçleri bir olduğundadır. Farklı olduğunda bir problem olmayacaktır. Alâî (ö. 761/1359), iki sened birbirinden farklı olduğunda ihtilaflarının birbirlerine zararı olmayacağını söylemiştir.²⁸⁵ İbn Dakîku'l-îd (ö. 702/1302) de bu konu bağlamında şöyle demiştir: “Bu durum, iki farklı tarikin olmaması şartıyladır. Bilakis tek bir râviden kaynaklanmalıdır.”²⁸⁶ Aynı anlamda bir sözü İbnü Abdü'l-Hâdi (ö. 744/1343) de söylemiştir.²⁸⁷

5 Sikanın Ziyadesi Ve İhtisar İlişkisi

Râvi bazı sebeplerden dolayı hadisi muhtasar olarak rivâyet edebilir. Daha sonraki zamanlarda hadisin bu muhtasar hali ile ziyadeli rivâyeti arasında bir ihtilaf ortaya çıkar. Eğer noksan rivâyetin muhtasar olduğu açığa çıkarsa bu durumda ziyade kabul edilmelidir.

²⁸³ **Bâzmûl**, Ahmet İbn Ömer İbn Sâlim Bâzmûl, *el-Muktareb Fî Beyâni'l-Muzdarib*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001, s. 133.

²⁸⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 213.

²⁸⁵ Bâzmûl, s. 115.

²⁸⁶ **İbn Dakîku'l-îd**, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî İbn Dakîku'l-îd (ö. 702/1302) (ö.702/1302), *el-İktirâh Fî Beyâni'l-Istılâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., c. 1 s. 23.

²⁸⁷ Sehâvî, c. 1 s. 220.

İhtisar iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi hadisin bir kısmının zikri, diğeri ise hadisin mânasının özet olarak verilmesidir. Mânası özet olarak verildiğinde râvi, anlayışına göre bazen ziyadeli rivâyetteki mânanın bir kısmına delâlet edecek lafızları zikretmeyebilir ya da hadisi farklı anlar ve farklı hatta münafî bir anlama gelecek şekilde zikredebilir. Böylece anlam da bozulabilir.²⁸⁸

Bunun misali, Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) ← Muhammed İbn Münkedir (ö. 131/748) ← Câbir (ö. 78/697) tarikiyle rivâyet edilen şu hadisdir: Câbir şöyle dedi: “Peygamber’e (s.a.s.) ekmek ve et getirdim. O da yedi. Sonra abdest suyu istedi ve abdest aldı. Sonra öğlen namazını kıldı. Sonra yemeğinin geri kalanını istedi ve onu yedi. Sonra tekrar abdest almadan namaz kıldı.”²⁸⁹

Bu hadis Şuayb İbn Ebî Hamza (ö. 162/779) ← Muhammed İbn Münkedir (ö. 131/748) ← Câbir (ö. 78/697) tarikiyle şöyle rivâyet edilmiştir: Câbir şöyle dedi: “Rasûlullah’ın (s.a.s.) iki hükmünün sonuncusu ateşin değdiği şeyi yemekten dolayı abdest alınmamasıdır.”²⁹⁰ Ebû Davûd (ö. 275/889) bu hadisin önceki hadisden ihtisar edildiğini söylemektedir.²⁹¹ İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) de Şuayb İbn Ebî Hamza’nın hâfızasından rivâyet etmesi sebebiyle bu rivâyette hata ettiğini söylemiştir.²⁹² Bu hadisin doğru olan vechi birincisidir. İkinci vechin râvilerinden olan Şuayb İbn Ebî Hamza hadisi muhtasar olarak rivâyet etmiştir. Fakat asıl rivâyetin anlamını olduğu gibi yansıtamamış, anlamda bozulmaya sebep olmuştur.

Bu durumun başka bir misali de İbn Ömer’den (ö. 73/692) merfû’ olarak nakledilen “Uğursuzluk kadın ev ve attadır.”²⁹³ hadisidir. Rivâyet bu hali ile uğursuzluğun var olduğuna delâlet etmektedir. Ancak hadisin başka tariklerine baktığımızda bu rivâyet şöyledir: “Eğer uğursuzluk olsaydı evde, kadında ve atta olurdu.”²⁹⁴ Bu şekilde ise hadis uğursuzluğun olmadığına delâlet etmektedir. Fakat ilk hadisin muhtasar olarak rivâyet edilmesinden hata ortaya çıkmıştır. Ve bunun sonucunda muhtasar rivâyet ziyadeli rivâyet ile mana açısından çelişmiştir.

²⁸⁸ Sehâvî, c. 3 s. 150.

²⁸⁹ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74; Tirmizî, “Tahâret”, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22 s. 345.

²⁹⁰ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74;

²⁹¹ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74;

²⁹² İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 2 s. 7.

²⁹³ Buhârî, “Nikâh”, 18; Müslim, “Selâm”, 115; Ebû Dâvud, “Tıb”, 24; Nesâî, “Hayl”, 4.

²⁹⁴ Buhârî, “Nikâh”, 18; Tirmizî, “Edeb”, 58; Nesâî, “Hayl”, 4.

İhtisar sadece metinde olmamıştır. Hadisin senedinde de ihtisar yapılmıştır.²⁹⁵

6. Sikanın Ziyadesi ve İdrac

İdrac da hadise yapılan bir tür ziyade olduğundan dolayı sikanın ziyadesi konusunda ele almayı uygun bulduk.

İbnü's-Salah (ö. 643/1245) müdrec hadisi, râvilerden bazısının sözünün Peygamber'in (s.a.s.) sözüne idraç edilmesi yani katılması, şeklinde tanımlamıştır.²⁹⁶ Ancak bu tarif seneddeki müdrecin tarifini içerisine almaması sebebiyle eksik bir tanımdır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar, hadis usulü alanındaki klasik eserlerde müdrec hadisin, metin ve seneddeki idracı içine alabilecek şekilde tanımlanmadığını bildirmektedir.²⁹⁷ Metin ve seneddeki idracı içine alacak şekilde idrac, râvilerden biri tarafından hadisten olmadığı belirtilmeksizin hadisin metnine ya da senedine ondan olmayan bir şeyin ziyade edilmesi şeklinde tarif edilebilir.²⁹⁸ İbnü's-Salah'ın (ö. 643/1245) da yukarıdaki tarifde belirttiği gibi idraç edilen metin, râvilerden birine aittir. Râvi hadisi rivâyet ederken kendi sözünü hadisten ayırmadığı için hadisten gibi anlaşılmıştır.

İdrac merfû, mevkûf, maktu her türlü rivâyette gerek metin gerekse de senedde vâki olabilir. Bu açıdan idracın hem metindeki hem de seneddeki ziyade ile ilgisi vardır.

Burada idracın bilinme yollarını zikretmek uygun olacaktır.

a. İdracın Bilinme Yolları

Usul alimleri idracın şu üç yoldan biriyle bilineceğini söylemişlerdir:²⁹⁹

1. Müdrec kısmın başka bir rivâyette munfasıl olarak gelmesi.

²⁹⁵ Tezimizde karîneler bölümündeki râvilerin bilerek muhtelif rivâyetlerde bulunması bölümüne bkz.

²⁹⁶ İbnü's-Salah, s. 95

²⁹⁷ Bkz. **Ergin**, Zeynep, "Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Fasl Li'l-Vasl El-Müdrec Fî'n-Nakl Adlı Eserindeki Müdrec Hadislerin Kütüb-ü Tis'a Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) s. 11-27; **Aydın**, Mustafa, Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Fasl Li'l-Vasl El-Müdrec Fî'n-Nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdrec Hadisler Ve Değeri, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 9

²⁹⁸ **Fahl**, Mahir Yasin, *el-Câmi' Fi'l-İlâle Ve'l-Fevâid*, I-V, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı, Kâhire h. 1431, c. 5 s. 5.

²⁹⁹ Suyûtî, c. 1 s. 315; Sehâvî, c. 1 s. 301-302.

Bunun misali Şu'be (ö. 160/776) ← Muhammed İbn Ziyâd (ö. 120 ?/) ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Abdesti tam alınız. Ateşte yanacak ökçelerin vay haline!” hadisidir. Hadisi Şu'be'den rivâyet eden Ebû Katn (ö. 198/813-814) ve Şebâbe (ö. 204-5/219-20) “Abdesti tam alınız.” kısmını merfû' rivâyete idrac etmişlerdir. Ancak hadisi Şu'be'den (ö. 160/776) rivâyet eden diğer râviler ise “Abdesti tam alınız.” kısmını merfû rivâyetten ayırmışlar ve Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) sözü olarak rivâyet etmişlerdir. Onların, bu lafzı mefsûl/ayrılmış olarak rivâyet etmeleri sebebiyle bu Ebû Katn ve Şebâbe'nin bu kısmı merfû' rivâyete idrac ettiklerine hükmedilmiştir.³⁰⁰

2. Râvilerden birinin, müdrec kısmın hadisten olmadığını beyan etmesi.

Sehâvî (ö. 902/1497) bu maddeyi sahâbenin, hadisi Rasûlullah'tan (s.a.s.) duymadığını söylemesini olarak, zikretmiştir.³⁰¹

Bunun misali Zirr (ö. 82/701) ← İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Kim Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer ve kim de Allah'a ortak koşmadan ölürse cennete girer.”³⁰² hadisidir. Ancak bu hadisin Ömer b. Hafs ← babası ← Â'meş (ö. 148/765) ← Şerîk ← Abdullâh b. Mes'ud tarihinde Abdullâh b. Mes'ud şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Kim Allah'a şirk koşarak ölürse cehenneme girer,’ ve ben (Abdullah b. Mes'ud) şöyle dedim, ‘Kim de Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girer.’”³⁰³ Bu tarihte İbn Mes'ud'un müdrec kısmı kendi sözü olarak zikretmesi ile idrac tesbit edilmiştir.

3. Söylenen sözün Rasûlullah'a (s.a.s.) aidiyetinin imkânsız olması.

Söylenen sözün Rasûlullah'a (s.a.s.) aidiyetinin imkânsızlığı sebebiyle müdrec kabul edilen rivâyete misal, Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) merfû' olarak rivâyet ettiği “Köle için iki ecir vardır. Eğer Allah yolunda cihat olmasaydı ve anne babama iyilik etmem olmasaydı köle olarak ölmeyi isterdim.” hadisinde zikrettiği “Eğer Allah yolunda cihat

³⁰⁰ **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdrec Fi'n-Nakl*, tahk. Muhammed İbn Matar ez-Zehrâni, Dâru'l-Hicret, b.y. 1997, s. 158-162; Buhârî, “Gaslû'l-A'kâb”, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 12 s. 18-19, c. 15 s. 341.

³⁰¹ Sehâvî, c. 1 s. 302.

³⁰² Hatîb, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec*, s. 218

³⁰³ Buhârî, “Cenâiz”, 1; Müslim, “İman”, 150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 7 s. 136.

olmasaydı ve anne babama iyilik etmem olmasaydı köle olarak ölmeyi isterdim.”³⁰⁴ cümlesidir. Muhaddisler bunu Rasûlullah’ın (s.a.s.) anne babası hayatta olmadığı için söylemesinin mümkün olmadığını söyleyerek Ebû Hüreyre’nin kavli olduğunu ve hadise idrac edildiğini söylemişlerdir.³⁰⁵

Ancak idracın bilinme yolları olarak zikredilen yollar bunlarla sınırlı değildir. Müdrec kısmın kaynağı/söyleyeni olan râvi her zaman tesbit edilmeyebilir. Mesela başka bir rivâyette tafsil ile gelmesi durumunda bu kısmın söyleyenini tesbit ederiz. Ziyadenin hadisten olmadığına ve ziyade edilen lafzın da vehmen söylenmediğine bilakis bilinçli söylenen bir söz olduğuna dair zann-ı galip oluşturacak her karîne ile idraca hükmedilebilir. Vehmen söylenen söz ile kasdımız râvi hadisi rivâyet ederken herhangi bir kimseden duymaksızın hadisten olduğunu zannederek mesele mâna ile rivâyetin bir sonucu olarak ya da hadisin o şekilde olduğunu zannederek bir söz ziyade etmesidir. İdracda ise birine ait bir söz vardır, fakat bu söz çeşitli sebeplerle hadistenmiş gibi nakledilir.

Senede yanlışlıkla bir râvi ziyadesi ile bir hadise ait olan senedin başka bir senede karışması arasında da böyle bir fark vardır.

Bunun misâli Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813-14) ve Muhammed İbn Kesîr (ö. 129/747) ← Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ← Mansur (ö. 132/750) ve A’miş (ö. 148/765) ve Vâsıl Ahdab ← Ebû Vâil (ö. 82/701) ← Amr İbn Şurahbil (ö. 63/683) ← İbn Mes’ud (ö. 32/652-53) tarikiyle Abdullah İbn Mes’ud’dan rivâyet edilen şu hadistir: “Peygamber’e (s.a.s.) Allah katında en büyük günahı sordum. Seni yaratan Allah’a ortak koşmandır, dedi. Sonra hangisidir, dedim. Açlık korkusuyla çocuğunu öldürmendir, dedi. Sonra hangisi, diye sordum. Komşunun karısıyla zina etmendir, dedi.”³⁰⁶

Abdurrahman İbn Mehdi ve Muhammed İbn Kesîr hadisin senedine Amr İbn Şurahbil’i idrac etmişlerdir. Çünkü A’miş ve Mansûr bu hadisi Ebû Vail ← Amr İbn Şurahbil ← İbn Mes’ud tarikiyle rivâyet ederken³⁰⁷, Vâsıl, Ebû Vail ← İbni Mes’ud tarikiyle rivâyet

³⁰⁴ Buhârî, “İtk”, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14 s. 107.

³⁰⁵ Suyûtî, c. 1 s. 316-317.

³⁰⁶ Nesâî, “Tahrîmü’l-Dem” 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 7 s. 200.

³⁰⁷ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 5; Müslim, “İmân”, 141; Ebû Dâvud, “Talâk”, 51.

etmiştir. Vâsıl'dan Saîd İbn Mesrûk, Şu'be İbn Haccac, Mâlik İbn Miğvel ve Mehdi İbn Meymûn, Amr İbn Şurahbil olmaksızın rivâyet etmişlerdir.³⁰⁸

Ayrıca Yahyâ İbn Maîn (ö. 233/848) iki senedi birbirinden ayırarak ve beyan ederek rivâyet etmiştir. Dârekutnî (ö. 385/995) şöyle demiştir: “Bize Ebu Bekir en-Nisâburî söyle dedi: ‘Yahyâ böyle rivâyet etti ve Vâsıl rivâyetinde Amr İbn Şurahbil’i zikretmedi. Onu Abdurrahman İbn Mehdi ve Muhammed İbn Kesîr zikretti. Onlar A’mes, Mansûr ve Vâsıl’ı cem edip onlar vasıtasıyla Ebu Vail ← Amr İbn Şurahbil ← İbn Mes’ûd tarikiyle hadisi zikrettiler. Vâsıl’ın isnâdını diğer ikisinin isnâdına hamlettiler. Yahyâ İbn Saîd iki isnâdın arasını ayırdı. Vâsıl’ın isnâdını Vâsıl ← Ebû Vâil ← İbn Mes’ûd şeklinde zikretti.”³⁰⁹

7. Sikanın Ziyadesinde Teferrüdü

Bu konu hem sikanın ziyadesi hem de teferrüd konusu içerisine girmektedir. Bu yüzden eğer ziyadeyi yapan râvi bu ziyadede teferrüd etmişse daha önce teferrüd konusunu anlattığımız yerde zikredilen teferrüd edilen rivâyetten tevakkuf edilmesine ya da illetli sayılmasına sebep olacak olan karîneleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Sikanın ziyadedeki teferrüdü, bu ziyadenin kabulü konusundaki şüpheyi arttırmıştır. Bunun gerekçesi bu ziyadeyi sadece bir râvinin duyup başkalarının duymamasının âdeten mümkün olmamasıdır.³¹⁰

Râvisinin ziyadede teferrüd etmesinden dolayı Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), İmam Mâlik’in (ö. 179/795) “müslümanlardan olan”³¹¹ ziyadesini kabulde tevakkuf etmiştir. O daha sonra bu rivâyete mutâbî’ bulunca ziyadeyi kabul etmiştir. İbn Receb’in (ö. 795/1393) naklettiğine göre Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), Mâlik’in (ö. 179/795) ziyadesini kabul etmekten uzak duruyorum, demiştir. Ancak o, iki Ömer’in rivâyetlerini bulunca bunu kabul etmiştir. Kendisine bu ziyadenin mahfuz olup olmadığı sorulduğunda mahfuz olduğunu belirtmiştir.³¹²

³⁰⁸ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 23; Nesâî, “Tahrîmü’d-Dem” 3.

³⁰⁹ **Dârekutnî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *el-İlelü'l-Vâride Fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, I-XI, tahk. Mahfûzurrahman Zeynüddin es-Selefi, Dârun Tayyibetün, Riyâd 1985, XII-XV, Dâru İbni'l-Cevzi, Tammâm, b.y. h.142, c. 5 s. 223.

³¹⁰ Sehâvî, c. 2 s. 263.

³¹¹ Hadisin tam metni daha önce “Ziyadenin Münafî Olup Olmaması” konusunda zikredildi. Hadisin kaynakları için adı geçen yere bkz.

³¹² İbn Receb, *Şerhu İlâl*, c. 1 s. 211.

Burada Ahmed İbni Hanbel'in (ö. 241/855) ferd rivâyet Mâlik (ö. 179/795) gibi sika, hâfız, mutkin birinden gelse bile kabul etmediğini görüyoruz. Ancak meseleyi sadece teferrüde bağlamamak lazımdır. Zira teferrüd edilen rivâyetin hangi konuda olduğuna da dikkat etmek gerekir. Bu mesele hem teferrüd hem de ziyadetü's-sika konularının ortak meselesidir. Aslında bu meseleye iki açıdan bakılabilir. Birinci açı başka râviler bu ziyadeyi rivâyet etmeden bir râvinin ziyadede teferrüd etmesi. Meseleye bu açıdan bakıldığında rivâyete kuşkuyla bakılacaktır. İkinci açı ise râvi bir rivâyette teferrüd etmiştir, fakat bu rivâyetin bir kısmında yani ziyadenin haricindeki kısmında bu rivâyete mütâbi' bulunmuştur. Rivâyetin bir kısmında mütâbi'in olması rivâyeti destekleyecektir. Ama burada önemli olan bir soru vardır. Rivâyetin bir kısmına yapılan mutabaat rivâyetin diğer kısmını kuvvetlendirir mi? Zira hadisin mahreci kuvvet bulmuştur. Diğer bir soru da neden sadece bir kısmına mütâbaat oldu da diğer kısma mütâbaat olmadı?

Bazı muhaddisler sikanın teferrüd ettiği hadiste bir mütâbi' bulunana kadar tevakkuf ederdi. Özellikle de bu râvi hıfz ve itkanda meşhur değilse. Mütâbi' olan rivâyet bulunduğu ise nekâret zâil olurdu. Bu Yahyâ İbn Sâid el-Kattan (ö. 198/813), İbnü'l-Medînî (ö. 234/848-49) ve başkalarının kaidesidir.³¹³

Hatîb (ö. 463/1071) râvinin ziyadede teferrüd etmesini râvinin müstakil rivâyetine kıyaslamış ve nasıl ki müstakil rivâyette teferrüd edildiğinde kabul ediliyorsa, bu durumda da kabul edileceğini söylemiştir.³¹⁴

Hatîb'in (ö. 463/1071) bu görüşüne "Râvinin rivâyetinde teferrüd etmesi, başkalarının onu bilmemesi mümkündür, ama âdeten bir grup râvinin bir hadisi işitmeleri, ancak ziyadeyi biri haricinde diğerlerinin unutulması mümkün değildir." denilerek cevap verilmiştir. Hatîb bu cevabın, şu açılardan batıl olduğunu söylemiştir:

a. Râvi hadisi iki vakitte rivâyet eder, ziyade bunlardan birinde olabilir. Veya râvi hadisi defalarca rivâyet eder, birincisinde tamamıyla rivâyet eder ve bir kişi ondan semâ eder.

³¹³ **Bâcû**, Ebû Süfyan Mustafa, *el-İllet Ve Ecnâsühâ İnde'l-Muhaddisîn*, Dâru'l-Ziyâ, 1. Baskı, Tantâ 2005, s. 62.

³¹⁴ **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *el-Kifâye Fî İlmi'r-Rivâye, tahk. Ebû Abdullah Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne ts.*, s. 425.

Diğer seferde ise daha önce tamamıyla rivâyet ettiği için ihtisar ederek rivâyet eder. Bu mümkün bir durumdur.

b. Râvi hadisi rivâyet eder, daha sonra meclise başkası girer, bu durumda meclise sonradan giren hadisin tamamını duymayabilir. Böylece mecliste önceden bulunan hadisi ziyadeli rivâyet etmiş olabilir.

c. Hadisi râviden iki ya da üç kişi duymuş ve onlardan ikisi hadisin bir kısmını unutmuş olabilir.

ç. Cemaat hadis meclisinde hazır bulunur. Hadis meclisi uzayınca onlardan bazısının üzerine uyku çökebilir veya bazısını bazı düşünceler alıkoyabilir. Böylece başkalarının semâ ettiğini semâ etmemiş olurlar.

d. Kişinin semâ meclisinden kalkıp gitmesine sebep olacak bazı durumlar olabilir ve böylece hadis tamamlanmadan kalkar.³¹⁵

8. Sikanın Ziyadesinin Kabul Ve Reddi ile İlgili Mutlak Görüşler

Mütekaddimun ulemâ sikanın ziyadesinin kabulü konusunda mutlak yaklaşımlardan kaçınmışlardır. Onlar her hadisi kendi şartları içerisinde incelemişlerdir. Genel kurallardan sakınmışlar, ziyade hakkında hüküm verirken sened ve metinle alakalı her durumu göz önünde bulundurmaya gayret etmişlerdir. Bir râvinin hadisini kabulde dahi her zaman aynı tavrı göstermemişler râvinin rivâyetini kabul ya da reddetmekte hadise göre hüküm vermişlerdir.³¹⁶

Ancak müteahhirun ulemâyâ baktığımızda onların sikanın ziyadesini kabul ve reddetmekte mutlak hükümlerde bulunduklarını görmekteyiz.³¹⁷ Ve bu mutlak yaklaşımlar hem mütekaddimun hem de muteahhirun alimlerinden bazıları tarafından tenkit edilmiş ve doğru bulunmamıştır.³¹⁸

Mustafa Bâcu ziyadetü's-sikada bazı görüşlerin ehli hadis tarafından ma'ruf karşılanmayan, bilakis bazı fukahâ ve mütekelimundan alındığını söylemektedir. O,

³¹⁵ Hatîb, *Kifaye*, s. 425-426.

³¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 82-83.

³¹⁷ “Ziyadenin Mutlak Kabulü” ve “Ziyadenin Mutlak Reddi” başlıkları altında bu görüş sahiplerini zikredeceğiz.

³¹⁸ “Sikanın Ziyadesinde Karînelere Göre Hüküm” başlığı altında bu tenkitleri zikredeceğiz.

“Râzi, Âmidî gibi hadis konusunda dirayeti olmayan bazı usulcülerden nakiller yapmak müteahhir muhaddislere galib gelen bir tutumdur.”³¹⁹ diyerek bu konudaki bazı görüşlerin usulcülerden geldiğine ya da bu görüşlerde usulcülerin etkisi altında kalındığına işaret etmektedir. Hatta Hatîb el-Bağdâdî bile mütekellim ve usulcülerden ehli hadisce ma’ruf olmayan birçok kavil nakletmiştir.³²⁰ Sikanın ziyadesinin kabulünün mutlaklaştırılmasından dolayı, sonraki dönem kitaplarına baktığımızda, o eserlerde “Sikanın ziyadesi makbûldür.”³²¹ şeklindeki ibareye birçok yerde rastlanır. Halbuki durum böyle değildir.

Bâzmûl da sikanın ziyadesi konusunda genel hüküm vermenin hata olduğunu, sikanın ziyadesinde her bir ziyadenin kendine has bir hükmü olduğunu söyledikten sonra sikanın ziyadesine verilecek hükümleri şöyle sıralar:³²²

Bazı durumlarda sikanın ziyadesinin sıhhatine kesin bir şekilde hükmedilir.

Bazı durumlarda zannı galibe göre sıhhatine hükmedilir.

Bazı durumlarda ziyadenin hatasına kesin bir şekilde hükmedilir.

Bazı durumlarda zannı galible hatasına hükmedilir.

Bazı durumlarda ise tevakkuf edilir.

Bâzmûl sikanın ziyadesinde karîneler ile hüküm verileceğini söyleyenler ile bu konuda mutlak hüküm verenler arasındaki görüşü cem etmiştir. O, karîneler olduğunda karînelere göre hüküm verildiğini, mutlak olarak hüküm verenlerin ise karîneler olmadığı durumlarda bu şekilde hüküm verdiklerini söylemektedir.³²³ Bu cem’ini de Irâkî’nin bu konudaki görüşüne dayandırmaktadır.³²⁴

Ancak bu iki yaklaşımı cem etmek bir çelişki oluşturmaktadır. Zira mutlak hüküm verenler arasında ekseriyetin veya daha hâfızın rivâyetinin mutlak olarak kabul edilmesi

³¹⁹ Bâcû, s. 306.

³²⁰ Bâcû, s. 306.

³²¹ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 4 s. 248; Dârekutnî, *İlel*, c. 2 s. 75, 182, c. 3 s. 97, c. 9 s. 280

³²² Bâzmûl, s. 117.

³²³ Bâzmûl, s. 122.

³²⁴ Sehâvî, c. 1 s. 216.

gerektiği görüşünde olanlar vardır. Ekseriyet ve hıfz birer karînedir. Karînelerin olmadığı yerde bunlara göre hüküm verileceğini söylemek çelişkidir.

a. Ziyadenin Mutlak Kabulü

Ziyadeyi rivâyet eden râvi ile ziyadesiz rivâyet eden râvi gerek aynı kişi olsun, gerek farklı kişiler olsun; gerek şer'î bir hükümle alakalı olsun, gerek olmasın; gerek sabit bir hükmü değiştirsin, gerek değiştirmesin; gerek çoğunluk bu ziyadeyi rivâyet etmesin fark etmez sikanın ziyadesi mutlak olarak kabul edilir. Hatîb'in (ö. 463/1071) açıkça söylediğine göre bu görüş ehl-i hadisin genelinin görüşüdür.³²⁵

Ancak Hatîb'in (ö. 463/1071) idrac ile ilgili yazmış olduğu eserini³²⁶ göz önüne alırsak onun ziyadenin mutlak kabul edileceği görüşünü, ziyade, ziyadenin hadisten olmadığına dair bir karîne/delil olmadığına kabul edilir, şeklinde anlamak mümkündür.

Sehâvî (ö. 902/1497), Nevevî'nin (ö. 676/1277) de bu görüşte olduğunu ve Müslim'in (ö. 261/875) sahihindeki tasarrufunun bu şekilde olduğunu söylemektedir.³²⁷ Bu görüş sahipleri ziyadeyi rivâyet edenin hâfız ve itkan sahibi olmasını yeterli görmüştür. Hatîb (ö. 463/1071) de kendisince doğru olan hükmün hâfızdan gelen ziyadenin her durumda kabul edileceği olduğunu söylemektedir.³²⁸

İbn Receb'in (ö. 795/1393) bildirdiğine göre Hatîb (ö. 463/1071) *Temyizü'l-mezid fî muttasılı'l-esânid*³²⁹ olarak isimlendirdiği eserini iki kısma ayırmıştır. Birinci kısım isnâdda kabulüne hükmedilen ziyadeler iken, ikinci kısım ise isnâdda reddedilen ziyadelerdir. İbn Receb (ö. 795/1393), Hatîb'in (ö. 463/1071) ziyadenin kabulü konusunda *Temyizü'l-mezid fî muttasılı'l-esânid* adlı kitabı ile *Kifâye* adlı kitabında zikrettiği farklı görüşler ile çelişkiye düştüğünü söylemektedir. Çünkü Hatîb (ö. 463/1071) *Temyizü'l-mezid fî muttasılı'l-esânid* adlı kitabında ziyadenin kabul edileni ve reddedileni olduğundan bahsederken, *Kifâye* adlı kitabında ziyadeyi mutlak olarak kabul etmiştir.³³⁰

³²⁵ Sehâvî, c. 1 s. 261; İbnü's-Salah, s. 177.

³²⁶ **Hatîb Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl*, tahk. Muhammed İbn Matar ez-Zehrâni, Dâru'l-Hicret, 1997.

³²⁷ Sehâvî, c.1 s. 261.

³²⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 425.

³²⁹ Kitabın baskısı yoktur. Hatîb'in kayıp kitaplarındandır.

³³⁰ İbn Receb, *Şerhu İlâl*, c. 2 s. 637-638.

Hatîb (ö. 463/1071) ziyadeli rivâyet eden râvinin, başkalarının semâ' etmediğini semâ' ettim, demiş olacağını; ziyadesiz rivâyet edenlerin ise semâ' etmedik, demiş olacaklarını, bunun ise diğerini tekzib olmadığını, bilakis sadece bilmediklerini haber vermek olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı aynı şekilde teferrüdün de kabul edileceğini söylemiştir.³³¹

Sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul edenler, bu durumu sikanın müstakil olarak rivâyetinin kabul edilmesiyle kıyaslamışlar ve nasıl ki sika müstakil olarak hadis rivâyet ettiğinde bu kabul ediliyorsa bunun gibi sikanın ziyadesi de kabul edilir demişlerdir. Çünkü o adildir.³³²

Onların bu görüşlerine cevap olarak Alâî (ö. 761/1359) şöyle demiştir: “Eğer râvinin teferrüdünün sahih ya da hasen olmasıyla makbûl olduğunu düşünürsek bunun ile râvinin ziyadesinde teferrüdü arasındaki fark şudur: Râvi hadisin aslında teferrüd ettiğinde teferrüd edilen hadisde başkalarının rivâyetine muhalefet olamadığı için teferrüd edilen hadis ile başka bir rivâyet teâruz etmiş olmaz. Böylece başka bir râvinin hata ettiğini söyleyemeyiz. Râvinin rivâyetteki ziyade ile teferrüd etmesinin hilafına müstakil bir rivâyette teferrüd etmesinde muhalefet yoktur. Ancak râvi rivâyetteki ziyade ile teferrüd edip daha hâfız veya sayı açısından daha çoğunluğa (veya tercihini gerektirecek herhangi bir karînenin bulunmasıyla daha güçlü bir rivâyete) muhalefet ettiğinde muhalefet ettiği rivâyet tercih edilir. Özellikle de semâ meclisi aynı olduğunda.”³³³ Bu durumda rivâyetteki ziyade ile teferrüd eden rivâyet, mercûh olacağı için râvisi de hata etmiş olacaktır. İbn Hacer (ö. 852/1449) de müstakil rivâyet ile rivâyetteki ziyade arasındaki bu farkı dile getirmiştir.³³⁴ Yani müstakil bir rivâyet muhalefet sebebiyle reddedilmezken, rivâyetteki ziyade ile teferrüd eden hadis muhalefet sebebiyle reddedilebilir. Bu da rivâyetteki ziyade ile müstakil bir hadisin teferrüd etmesi arasındaki farkı oluşturacağından rivâyetteki ziyadeyi, müstakil bir rivâyetin teferrüd etmesine benzetmemize mâni' olur.

³³¹ Hatîb, *Kifâye*, s. 427.

³³² Hatîb, *Kifâye*, s. 425; Fahl, c. 3 s. 110; **Humeydî**, Esmâ Binti Muhammed Humeydî, “Ziyadetü's-Sika Beyne'l-Kabul ve'r-Red” Câmîati Melik Suûd, ys. h.1419 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 140.

³³³ **Alâî**, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî (ö. 761/1359), *Nazmü'l-Ferâid Limâ Tezammenehû Hadisü Zi'l-yedeyn Mine'l-Fevâid*, tahk. Kâmil Şatîb er-Râvî, Matbaatü'l-Ümmet, Bağdat 1988, s. 388.

³³⁴ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 691

Ziyadenin mutlak olarak kabulü için başka bir delil de sikanın ziyadesinin, haberde şâhidlik konusuyla kıyaslanmasıdır. Bunlara göre nasıl ki şâhidin haberde ziyadesi kabul ediliyorsa rivâyet konusunda ziyadenin kabulü daha uygundur.³³⁵

Mutlak kabul edenlerin bir başka delili de ziyade eden râvinin bu ziyadeyi semâ' ettiğini kat'î bir şekilde bildirmesi, buna karşılık ziyadeyi nefyedenlerin ise bu nefiylerini kat'î bir şekilde söylememeleridir. Fıkıhta ise isbat eden nefyedene tercîh edilir.³³⁶

Hadis münekkidlerinin yaptıklarına baktığımızda onların bazı sikalardan gelen rivâyetleri illetli bulduklarını görürüz. Hatta bazı sikalar, rivâyetlerinde ziyade yaptıklarından dolayı tenkit edilmişlerdir.³³⁷ Mesela Haccac İbn Ertât (ö. 145/762) bu sebepten tenkit edilmiştir.³³⁸

Müslim'in (ö. 261/875) ziyadeyi mutlak olarak kabul ettiği görüşüne gelince, Müslim "Ziyade ancak hâfızalarına vehmin karışmadığı hâfızlardan kabul edilir." demiştir.³³⁹ Bu Müslim'in sikanın ziyadesini kabul etmedeki teşeddüdünü gösterir. Müslim'in kabul etmediği ziyadenin misali İbn Abbas'dan (ö. 68/687-88) rivâyet edilen "Peygamber (s.a.s.) bize Kur'ân'dan sure öğretir gibi teşehhüdü öğretirdi. Peygamber (s.a.s.) şöyle derdi: 'Bütün tâzimler, övgüler Allah'a mahsustur. Ey Peygamber! Sana selâm olsun, Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun. Selâm bize ve Allah'ın sâlih kullarına olsun. Kesin olarak bilir ve beyan ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve şehâdet ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir.'³⁴⁰ hadisine Eymen İbn Nâbil'in "Allah'ın ismi ve Allah ile" ve "Allah'dan cenneti isterim, azabından ona sığınırım." Şeklindeki ziyadesidir.³⁴¹ Müslim, *Temyiz* adlı eserinde Eymen İbn Nâbil'in bu ziyadelerinde Leys ve Abdurrahmân İbn Humeyd'e muhalefet ettiği için Eymen'in bu ziyadelerini kabul etmediğini bildirmiştir.³⁴² Müslim'in bu rivâyetteki tasarrufu da onun sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul ettiği görüşünün aksinedir.

³³⁵ Humeydî, s. 140.

³³⁶ Humeydî, s. 140.

³³⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, c. 3 s. 347; **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *Târihu Bağdat*, I-XXIV, tahk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût h. 1417, c. 11 s. 150; İbnü'l-Cevzî, c. 1 s. 191.

³³⁸ **Başaran**, Selman, "Haccâc İbn Ertât", DİA, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 425.

³³⁹ Müslim, *Temyiz*, s. 189.

³⁴⁰ Müslim, "Salât", 60; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât Ve's-Sünnetü Fih", 24.

³⁴¹ Nesâî, "Tatbîk", 105

³⁴² Müslim, *Temyiz*, s. 189.

Münekkidlerin hadisleri tenkidini incelediğimizde, İbn Mehdî (ö. 198/813-14), Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), İbn Maîn (ö. 233/848), İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49), Müslim (ö. 261/875), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Hâtim (ö. 277/890), Ebû Zür'a (ö. 264/878), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Ukaylî (ö. 322/934), İbn Adî (ö. 365/976) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) sikaların ziyadesinde tercihe itibar ettiklerini görürüz.³⁴³ Bütün bunlardan sonra Hatîb'in (ö. 463/1071) muhaddislerin sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul konusunda icma ettiklerini nakletmesi doğru olmaz.³⁴⁴

Eğer sikanın ziyadesinin mutlak olarak kabul edileceğini söylersek, müdrec hadis kavramından bahsetmemek gerekirdi. Çünkü idrac da sikanın ziyadesidir.

Ayrıca sikanın ziyadesini mutlak kabul etmek, sikaların da hata edebileceği gerçeğini yok saymaktır. Zira sikanın başka sikalara muhalefet ederek senedde ya da metinde aynı hadisi ziyadeli rivâyeti, bu rivâyete temkinli yaklaşmayı gerektirir.

İbn Hacer (ö. 852/1449) şöyle demiştir: “Ulemâdan bir grup tarafından sikanın ziyadesinin, herhangi bir tafsile gitmeksizin mutlak kabul edileceği görüşü meşhur oldu. Ancak sahih ve hasen hadiste şâz olmamasını şart koşan sonra da şâzlığı kendisinden daha sikalara muhalefet ile açıklayan muhaddislerin yolu üzere bu doğru olmaz.”³⁴⁵ İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu sözünde ziyade ile şâz aynı şey gibi anlaşılmaktadır. Fakat her ziyade şâz değildir. Her şâz da ziyade değildir. Ancak İbn Hacer'in (ö. 852/1449) sözünü “Eğer sikanın ziyadesi mutlak olarak makbûl olsaydı, şâz ziyadeler olmazdı.” şeklinde anlayabiliriz.

b. Ziyadenin Mutlak Reddi

Bu görüş, Hanefilerin çoğunluğundan nakledilmiştir.³⁴⁶ Sem'anî bu görüşü bazı hadis ehline de isnâd etmiştir. İmam Şâfi (ö. 204/820), Hanefilerin bu görüşüne onların şâz

³⁴³ **Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (ö.1031/1622), *el-Yevâkîf ve'd-Dürrer Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, I-II, tahk. Mürtezâ Ahmed, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyâd 1999, c. 1 s. 416.

³⁴⁴ Fahl, c. 3 s. 111.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 82.

³⁴⁶ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhîr*, c. 6 s. 236; Nurullah Şevket Bîker yaptığı araştırmada Hanefî kaynaklarında Ebû Hanîfe'nin ziyadeyi mutlak olarak reddettiğine dair onun herhangi bir sözüne rastlamadığını, fakat Hanefî kaynaklarının dışındaki eserlerde Ebû Hanîfe'ye bu görüşün isnâd edildiğini söylemektedir. Ayrıca o Hanefî kaynaklarında yaptığı araştırmasında Hanefîlerin mutlak olarak sikanın ziyadesini reddetmediğini sadece ziyadeden gaflet etmeleri mümkün olmayan çoğunluğun bu

kırâatleri kabul etmesi ile kendi hükümlerinde tenakuza düştüklerini söyleyerek cevap verir. Şöyle der: “Kur’ân tevatüren sabit olur. Tevatüren sabit olan şeyde âhâd rivâyeti kabul edip de bazı râvilerin teferrüd ettikleri ziyadelerde bunu kabul etmemek tenakuzdur. Eğer tevatür olması gereken şeyde âhâd rivâyet kabul ediliyorsa bunun dışındakilerde kabul edilmesi daha uygundur.”³⁴⁷

Ebherî (ö. 375/986) hâfızların bu ziyadeyi bilmemesinin ve onu nakletmemesinin ziyadenin kabulünü zayıflattığını, ziyadede teferrüdün râvinin müstakil rivâyette teferrüd etmesiyle kıyaslanamayacağını söylemektedir. Çünkü bir kişi hariç hadisi rivâyet eden hâfızların bu ziyadeyi semâ etmemesi âdeten mümkün değildir.³⁴⁸

Ancak gerek burada gerekse de Hatîb’in (ö. 463/1071) kitabında ziyadenin mutlak reddi ile alakalı olarak söylenenler râvinin ziyade ile teferrüdü hakkındadır. Zira Hatîb bu konuyu işlerken râvinin bir rivâyette bir ziyade ile teferrüd etmesi konusunda bunu zikretmiştir.³⁴⁹ Teferrüd ettiğinde kabul ediliyorsa teferrüd etmediğinde kabulünün daha uygun olduğunu söyleyebilirken, aksini yani teferrüd ettiğinde kabul edilmiyorsa teferrüd etmediğinde kabul edilmemesi daha uygundur diyemeyiz. Bu durumda mutlak reddi ile alakalı görüşün teferrüd ettiği duruma özgü olduğu açığa çıkar.

Bu görüş sahiblerinin delillerinden biri, herhangi bir râvinin zabtının, zabtı ile bilinen râvilerin rivâyetlerine muvâfakat etmesi ile bilineceği eğer onlara muhalefet ederse bu durumda zabdetmediğine hükmedileceğidir.³⁵⁰

Ancak râvinin zabtı sadece bu ziyadeli rivâyete bakılarak belirlenmez. Onun bütün rivâyetlerine bakılarak belirlenir. Râvi rivâyetlerinin genelinde zabt sahibi râvilerin rivâyetlerine muvâfakat ederse zabt sahibi olduğu açığa çıkar.³⁵¹

Ziyadenin mutlak olarak reddedileceği görüşüne bir başka delil de bir şeyde asıl olanın yokluk olduğudur. Bir şeyin varlığı için isbat gerekir. Eğer bir şeyin yokluğu ile varlığı

ziyadeyi zikretmediklerinde, reddettiğini söylemektedir. bkz. **Bîker**, Nurullah Şevket Halîl, “Ziyâdetü’s-Sika ve Mevkîfü’l-Muhaddisin ve’l-Fukahâ minhâ”, Câmîatü Ümmi’l-Kur’â, Mekke 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), c. 1 s. 126-134.

³⁴⁷ Zerkeşî, *Bahru’l-Muhît*, c. 6 s. 236.

³⁴⁸ Sehâvî, c. 1 s. 263.

³⁴⁹ Hatîb, *Kifaye*, s. 424.

³⁵⁰ Humeydî, s. 142.

³⁵¹ Suyûtî, c. 1 s. 357-358.

arasında teâruz çıkarsa, asla binâen yokluğuna hükmetmek gerekir.³⁵² Yani bir şeyin yokluğu isbatlanmaz. Varlığı isbatlanır. Çünkü bir şeyde asıl olan, var olmamasıdır. Bir şeyin var olmadığını söylemek için delile ihtiyaç yoktur. Var olduğunu söyleyebilmemiz için delile ihtiyaç duyulur. Bu durumda bir şeyin yokluğu ve varlığı hakkında herhangi bir isbat olmayınca asıl olana binâen yok olduğuna hükmedilir.

Bu görüş sahiplerinin diğer bir delili de râvilerin hadis rivâyetleri esnasında, rivâyetleri tefsir etmelerinin onların âdeti olduğu, bazen bu tür tefsirlerin hadise idrac edilebileceği ve ziyadelerin idrac olmadığından emin olunamayacağıdır. Bundan dolayı da kabul edilmez.³⁵³ Ancak idrac ihtimali olduğu kadar ihtisar ihtimali de vardır. Ziyadeli rivâyette idracın olabileceğinden dolayı ziyadenin reddedilmesi eksik bir bakış açısidir. Çünkü her ne kadar ziyadeli rivâyetteki ziyadenin idrac edilme ihtimali varsa eksik rivâyette de ihtisar yapılma ihtimali vardır. Bu yüzden sikanın ziyadesinin olduğu yerlerde hem idrac hem de ihtisar ihtimali birlikte düşünülmelidir.

c. Ekseriyetin Veya Daha Hâfızın Rivâyetinin Mutlak Kabulü

Sikanın ziyadesi konusunda hadis ehli tarafından ortaya konulan yaklaşımlardan bir diğeri de sayı çoğunluğu veya daha hâfız olanın rivâyetinin tercîhidir. Bu yaklaşıma göre sayı veya hıfz açısından üstün olan tarafın rivâyeti doğru kabul edilip diğerinin rivâyeti hatalı kabul edilir.³⁵⁴

Fakat biz ekseriyet veya hıfzdaki üstünlük ile rivâyetteki ziyadenin mutlak kabul ya da reddi ile ekseriyet veya hıfzdaki üstünlüğü karîne olarak kabul etmenin arasının ayırt edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Mutlak olarak sayı çoğunluğunu veya hıfzda üstün olan râvinin rivâyetini doğru kabul etmek ile bu iki durumu karîne olarak ele almak arasında fark vardır. Eğer mutlak olarak bu iki duruma göre hükmedersek sadece sayı açısından üstün olmasını bilmemiz yeterli olacak ve sayı azınlığı olan tarafı çevreleyen diğer karîneleri göz ardı etmiş olacağız. Halbuki bir taraf sayı açısından çok olabilir, ama diğer tarafa ise daha güçlü karîneler olabilir. Bu durumda eğer mutlak olarak sayı çoğunluğuna göre hükmedersek sayı çoğunluğunun olduğu tarafı tercîh ederiz. Ama karînelere göre hükmedersek daha güçlü olan tarafı tercîh ederiz. Zira sayı ya da hıfz

³⁵² Humeydî, s. 142.

³⁵³ Humeydî, s. 143.

³⁵⁴ Sehâvî, c. 1 s. 216.

açısından üstünlüğü karîne olarak ele aldığımızda her zaman sayı ya da hıfzda üstün olan tercîh edilmez. İki taraf arasındaki sayı farkı ya da hıfzdaki mertebeler diğer karînelerle beraber ele alınıp, oluşan zann-ı galibe göre hüküm verilir. Fakat bunlar karîne olarak ele alınmadığında her halükarda daha hâfızın ya da sayı açısından daha üstün tarafın rivâyeti tercîh edilecektir. Halbuki tek karîne bunlar değildir. Sadece bu iki duruma göre hüküm vererek, bunlar ile hükmü mutlaklaştırmak diğer karîneleri ve ziyade-noksan ihtilafındaki diğer ihtimalleri göz ardı etmektir. Bu ise karînelere göre tercîh konusunda anlattığımız üzere mütekaddim ulemanın “İhtilaflar arasındaki çözümde küllî bir kâide ile hükmedilmez.” şeklinde beliren kuralına aykırı olacaktır.

9. Bazı Şartlarla Kabul Edenler

Bazı ulemâ bazı şartlarla sikanın ziyadesini kabul etmişler ve bu şart koşulan şeylerin var olmasını ziyadenin kabulü için yeterli görmüşlerdir. Bu şartlar ziyadenin kabulü için tek başlarına yeterli kabul edilmekte, ziyadenin hatasına delâlet eden karîneler ve ihtimaller göz önünde bulundurulmamaktadır. Daha önce de geçtiği üzere karînelerle hükümde her ihtimal münekkid tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Biz bu başlık altında sikanın ziyadesini kabul için öne sürülen ve bulunması ziyadenin kabulü için yeterli bulunan bazı şartları zikredeceğiz.

a. Ziyadeli Rivâyet Eden Râvinin Ziyadesiz Rivâyet Edenle Aynı Olması

Bu görüşe göre, eğer râvi bir defasında hadisi ziyadeli rivâyet eder, diğer defasında ziyadesiz rivâyet ederse ya da bu durumun tersi olursa bu râvinin ziyadesi kabul edilir. Çünkü bu durumda râvinin bilerek hadiste ihtisarda bulunduğu hükmedilir. Hatîb (ö. 463/1071) bu şekilde olan ziyadenin kabul edileceğine dair bir bab başlığı da açmıştır.³⁵⁵

İbnü's-Sabbâğ (477/1084) ise bu durumda râvi nâkıs rivâyet ettiğinde ziyadeyi unuttuğunu söylerse kabul edileceğini eğer unuttuğunu söylemez ise bu durumda tevakkuf edileceğini söylemiştir.³⁵⁶

Bu durumla alakalı şu ihtimale değinmek uygun olacaktır: Mesela bir şeyhten râviler ihtilaf eder; bazısı ziyadeli, bazısı ziyadesiz rivâyet eder, râvilerden biri veya daha

³⁵⁵ Hatîb, *Kifâye*, s. 424.

³⁵⁶ Sehâvî, c. 1 s. 264.

fazlası ise hem ziyadeli hem de ziyadesiz rivâyet eder. Bu durumda hem ziyadeli hem ziyadesiz rivâyet eden râvinin rivâyeti ziyadenin doğruluğuna delil olabilir.

b. Ziyadenin Hüküm İfade Edip-Etmemesi

Bazıları, hüküm ifade eden ziyade kabul edilir; hüküm ifade etmeyen ziyade kabul edilmez, demişlerdir.³⁵⁷

Hüküm ifâde eden ziyadenin misali Mâlik (ö. 179/795) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.s.) müslümanlardan her hür ve köle, kadın ve erkek üzerine Ramazan fıtır sadakasını farz kıldı.”³⁵⁸ hadisindeki “müslümanlardan” ziyadesidir. Tirmizî (ö. 279/892), Mâlik’in (ö. 179/795) sikalar arasında “müslümanlardan” mânasını zikretmekle teferrüd ettiğini söylemektedir. Başkaları ise bu mânayı zikretmemişlerdir. Şâfi (ö. 204/820), Ahmed (ö. 241/855) gibi imamlar bu ziyade ile ihticac etmişlerdir.³⁵⁹

Hatîb (ö. 463/1071) buna cevap olarak eğer hüküm ifade eden ziyade kabul ediliyorsa hüküm ifade etmeyen kabul edilmeye daha layık olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Bazıları da ziyadenin hüküm ifade etmesi durumunda reddedileceğini söylemişlerdir.³⁶¹

Hüküm ifade eden ziyadelerden bir kısmı hadisin diğer kısmının mânasına etki edip, mânasında değişiklik yapabilir. Bir kısmı ise diğer kısmın mânasını etkilemeyip başka bir mâna ile ilgili olabilir. Birinci kısım ziyadeler daha büyük bir problem oluşturmaktadır. Zira sika râvilerin, ziyadesiz kısmın mânasını etkileyecek ziyadeleri bilerek terk etmeleri düşünülemez. Ancak ikinci kısımda takti' caizdir. Buhârî de birçok hadisi bu şekilde rivâyet etmiştir.³⁶²

³⁵⁷ Hatîb, *Kifâye*, s. 425.

³⁵⁸ Buhârî, “Zekât”, 71; Müslim, “Zekât”, 12; Muvatta’, “Zekât”, 51; Ebû Dâvud, “Zekât”, 19; Tirmizî, “Zekât”, 35; Nesâî, “Zekât”, 33; İbn Mâce, “Zekât”, 21.

³⁵⁹ Müslim, “Zekât”, 13, 14, 16; Tirmizî, “Zekât”, 35.

³⁶⁰ Hatîb, *Kifâye*, s. 427.

³⁶¹ Suiçmez, “Sikanın Ziyadesi”, s. 102.

³⁶² Suiçmez, “Sikanın Ziyadesi”, s. 103.

c. Râvinin Farklı Olması

Bazıları, ziyadeyi yapan râvi ziyadesiz rivâyet eden râviden başkası olursa ziyade kabul edilir, demişlerdir.³⁶³

Çünkü ziyadeyi yapan ile ziyadesiz rivâyet eden aynı kişi olursa onun nâkıs rivâyeti ziyadeli rivâyeti hakkında şüphe doğuracaktır.³⁶⁴

Suiçmez, bunun sebebinin ziyadeli rivâyet edenle ziyadesiz rivâyet edenin farklı olmasının, semâ meclislerinin farklı olması ihtimalini güçlendirmesi olabileceğini söylemiştir.³⁶⁵

ç. Mütâbaatın Şart Olması

Bazıları, ziyadeli rivâyete herhangi bir mütâbi' olursa kabul edilir; ancak ziyadeli rivâyet teferrüd ederse kabul edilmez demişlerdir.³⁶⁶

d. Hıfz

İbn Huzeyme (ö. 311/924) sikanın ziyadesinin kabulünü, hıfz ve itkanda iki tarafın eşit olmasıyla kayıtlamıştır. Ona göre eğer ziyadesiz rivâyet edenler birden fazla ise veya bir kişi olsa bile ziyadeli rivâyet eden râviden daha hâfız ise veya ziyadeli rivâyet eden râvi saduk olsa bile eğer hâfız değilse ziyade kabul edilmez.³⁶⁷

İbn Abdülber (ö. 463/1071) de ziyade eden râvinin daha hâfız olması şartıyla ziyadeyi kabul etmiştir.³⁶⁸

e. Ziyadesiz Rivâyet Edenlerin Ziyadeden Gafletlerinin Düşünülmemesi

Bazıları da ziyadeyi rivâyet etmeyenlerin bu tür ziyadelerden gafil olmayacak kişilerden olmamaları veya ziyadenin, nakledilmesi için birçok sebebin olmaması şartı ile rivâyeti kabul etmişlerdir. Sem'ânî bunlardandır.³⁶⁹ Bu şartı koyanlara göre, ziyadeyi rivâyet etmeyenlerin, ziyadeden gafil olmayacak kişiler olduğu düşünülürse, bunların ziyadeyi

³⁶³ Hatîb, *Kifaye*, s. 425.

³⁶⁴ Sehâvî, c. 1 s. 263.

³⁶⁵ Suiçmez, "Sikanın Ziyadesi", s. 100.

³⁶⁶ Hatîb, *Kifaye*, s. 425; Bu konu için "Sikanın Ziyadesinde Teferrüdü" başlığına bkz.

³⁶⁷ Sehâvî, c. 1 s. 261.

³⁶⁸ Sehâvî, c. 1 s. 262.

³⁶⁹ Sehâvî, c. 1 s. 263.

nakletmemeleri normal bir durum olmayacaktır. Başka bir ifade ile ziyadede gafil olabilecekleri düşünülen kişilerin ziyadeyi nakletmemeleri normal bir durumdur. Çünkü eğer bu ziyade hadisten olsaydı ziyadede gafletleri düşünülmeyen bu kişiler naklederdi. Yine eğer ziyadeyi rivâyet etmek için birçok sebep varsa, bu durumda ziyade rivâyet edilirdi. Ama nakledilmesi için birçok sebep olduğu halde nakledilmiyorsa bu durum ziyadenin hadisten olmadığını gösterir.

Fakat bu gerekçe çok isabetli görülmemektedir. Çünkü ziyadede gafil olmayacak kişilerin ziyadeyi nakletmeleri gerektiği her zaman için doğru değildir. Ziyadenin nakledilmeme sebebi sadece gaflet değildir. Ayrıca gaflet en hâfız kişiler için bile mümkündür. Nakledilmesi için birçok sebep varsa nakledilirdi. “Nakledilmesi için birçok sebep olduğu halde nakledilmemişse hadisten değildir.” demek nakledilmemesi için var olabilecek sebepleri göz önünde bulundurmamaktır.

f. Muhaddis-Fakih Ayırımı

Sehâvî (ö. 902/1497), şeyhi Irâkî'nin (ö. 806/1404) İbn Hibban'ın (ö. 354/965) mana ile rivâyetteki fakih-muhaddis ayırımından hareketle sikanın ziyadesinde de böyle bir ayırma gittiğini nakletmektedir. Irâkî'ye göre muhaddisin seneddeki ziyadeleri kabul edilirken metindeki ziyadeleri kabul edilmez; fakihin de metindeki ziyadeleri kabul edilirken seneddeki ziyadeleri kabul edilmez. Çünkü fakih metne; muhaddis de senede daha fazla önem gösterir.³⁷⁰

10. Sikanın Ziyadesinde Karînelere Göre Hüküm

İbn Mehdî (ö. 198/813-14), Yahyâ İbni Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), Yahyâ İbn Maîn (ö. 233/848), Ali İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-49), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Zür'a (ö. 264/878), Ebû Hâtım (ö. 277/890), Nesâî (ö. 303/915), Dârekutnî (ö. 385/995) gibi mütekaddimun, sikanın ziyadesinde tercîhe itibar etmişlerdir.³⁷¹ Onlardan hiçbiri mutlak bir hükümle hükmetmemişlerdir.

Karînelere bakmadan ya da hadisi çevreleyen karîneleri araştırmadan sikanın ziyadesini kabul edenler, açık bir çelişki ve problem içerisindedirler. Çünkü sikalar zabt ve adâlet

³⁷⁰ Sehâvî, c. 1 s. 263.

³⁷¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 82-83.

açısından aynı mertebede değillerdir.³⁷² Çünkü bazı sebeplerden dolayı bu ziyadeler zayıf kabul edilebilir.

Birincisi, her ne kadar râvi sika olsa da onun bu rivâyetine vehmin karışmış olma ihtimali vardır. Sika râviler de ziyadesini ma'lul yapacak olan ihtilat, hata veya unutma gibi sebeplerden dolayı vehmedebilirler. Bundan dolayı karînelere müracaat etmenin önemi açığa çıkmış olmaktadır.³⁷³

İbn Hacer (ö. 852/1449) sikanın ziyadesinin mutlak kabul edilmesine karşı şöyle demiştir: “Bu görüşte çok problem vardır. Mahreçleri bir olan hadis var olabilir. Bir cemaat bu hadisi rivâyet eder. Mertebesi onlardan daha düşük olan bir sika ise hadisi onlara muhalefet ederek senedde ya da metinde ziyadeli bir şekilde rivâyet eder. Hıfz ve sayı çokluğundan dolayı bu rivâyetten gafil olmayacak râvilere muhalefet etmişken bu ziyade nasıl kabul edilsin. Özellikle de şeyhleri, Zührî (ö. 124/742) ve benzerleri gibi kendisinden hadisi talep edilen ve merviyâtına önem verilen biri ise. Çünkü böyle olunca akla şu geliyor: Eğer bu şeyh bu hadisi rivâyet etseydi onun hâfız ashâbı bu rivâyeti ezberlerdi, eğer ezberleselerdi rivâyet ederlerdi, eğer terkinde mutabıklarsa bu durumda zanna galib olan, ziyadeli rivâyetin hata oluşudur.”³⁷⁴

İbn Hacer (ö. 852/1449), yukarıda zikrettiğimiz sözünde bazı karînelere işaret etmiştir. Bunlar mahreçlerin bir olması, ziyadesiz rivâyet edenlerin çok sayıda olması, ziyadesiz rivâyet edenin münferid olması, ziyadesiz rivâyet eden râvinin diğerlerinden hıfz açısından düşük olması, hadisi aldıkları şeyhin durumu ile alakalı olarak rivâyetleri talep edilen biri olması. İbn Hacer (ö. 852/1449), bu sözü ziyadeyi mutlak kabul edenlere karşı söylemesi bağlamında bu karîneleri bu kelamda ziyadesiz rivâyet edenlerin lehine ziyadeli rivâyet edenin aleyhine olacak şekilde dile getirmiştir. Ancak meseleye tam tersi açısından da bakabiliriz. Karînelerin ziyadeli rivâyet edenin lehine olduğunu düşündüğümüzde bu ziyadenin kabulü gerekecektir. Mesela mahreçler farklı olduğunda, ziyadeli rivâyet edenlerin sayıca çok olması durumu ya da ziyadesiz rivâyet edenin daha hâfız olması, ziyadeli rivâyet eden münferid kalsa bile diğer râvilere nazaran şeyhiyle mülâzemetinin çok ve uzun olması ya da şeyhinin rivâyetlerine ihtisasının olması, şeyhinin diğerlerine rivâyet etmediği ziyadeyi, ziyadeli rivâyet eden

³⁷² Madîrî, s. 297.

³⁷³ Madîrî, s. 297.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 688.

râviye, rivâyet etiğine dair bir karînenin varlığı ya da şeyhin rivâyetleri talep edilen bir râvi olmaması durumu ya da şeyhin çok râvisinin olmaması gibi.

Diğer bir durum bu ziyadenin aslında sikanın ziyadesi olmaması bilakis hadisdeki mânayı açıklamak için söylenen bir lafzın idracı olmasıdır. Râviler hadis rivâyeti esnasında bazı mânaları açıklamışlardır. Fakat bazen kendi sözlerini Peygamber'in (s.a.s.) sözünden ayırarak söylemişler, Ondan bunu işiten de onu Nebî'nin (s.a.s.) kavli zannetmiştir. Daha sonra bu kişi hadisi bu şekilde rivâyet edince, sanki sikanın ziyadesi varmış gibi anlaşılmıştır.³⁷⁵

Melibari, sikanın ziyadesinde hükmün karînelere göre olacağına dikkat çekerek şöyle demiştir: “Eğer ziyadetü's-sika senedi ve metni kapsıyorsa, vasl-irsal teâruzu, vakf-irsal teâruzu, mezid fî muttasılı'l-esanid, metinde ziyade noksan teâruzu, münker, şâz ve ma'lul ziyadetü's-sikada genel olarak esasları oluşturuyordur. Ziyadetü's-sika sahih ya da zayıf olabilir. Münekkîd için, sika râvinin ziyadesinde vehmetmediğine delâlet eden karînelerin varlığından dolayı sika râvinin vehmetmediği açığa çıkarsa ziyadesi sahih olur. Eğer ihtilat sebebiyle bu ziyadenin idrac edilmesi veya mâna ile rivâyet ya da başka sebeplerden dolayı vehmettiği açığa çıkarsa bu ziyade ma'luldur. İstersen onu şâz, münker, müdrec ya da maklûb diye isimlendirebilirsin. Eğer sika râvinin hata ettiği ya da isabet ettiği açığa çıkmazsa râvinin asıl haline nazaran ziyade kabul edilir. Ziyadetü's-sika bu saydığımız şeylerden müstakîl bir çeşit oluşturmaz. Bilakis bunlarla iç içedir.”³⁷⁶

İbn Kayyim (ö. 751/1350) şöyle demiştir: “Bu konuda doğru olan, bu işi ve illelini bilen alimlerin yoludur. Bu illetlere bakmak ve onlarda mahir olmak veya vakfedenlerin, ref' edenlerin, vasledenlerin ve irsal edenlerin durumuna bakmak; hangi taraf sayıca çok, hangisi daha sika, hangisinin şeyhe ihtisası var, hadisini daha iyi bilir gibi illetin varlığına ya da yokluğuna hükmettirecek şeylere bakmaktır.”³⁷⁷

³⁷⁵ “Sikanın Ziyadesi ve İdrac” başlığı altında daha önce bu konuya değindik.

³⁷⁶ **Melibârî**, Hamza İbn Abdillâh, *Ziyâdetü's-Sikati, Fî Kütübi Mustalahi'l-Hadîs*, Mültekâ Ehli'l-Hadîs, 1. Baskı, b.y. h. 1420, s. 18. Burada zikredilen ihtilaf çeşitleri ile sikanın ziyadesi arasındaki ilişkiyi bu ihtilaf çeşitlerindeki problemin çözümü açısından bu ihtilaf çeşitlerini inceleyeceğimiz yerde zikredeceğiz.

³⁷⁷ Madîrî, s. 302.

İbn Dakiku'l-İyd (ö. 702/1302) de mutlak olarak ziyadeye hükmedilemeyeceğini, münekkidler cüz'î hükümlerine bakınca bunun açıkça gözükeceğini söylemiştir.³⁷⁸

B. REF'-VAKF İHTİLAFI

Hadisin, aynı tarikin vecihlerinden birinde Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilmesi diğer vecihde ise Peygamber'e (s.a.s.) nisbet eden sahâbîye nisbet edilmesi şeklinde tezâhür eden ihtilaf çeşididir.

Ref'-vakf ihtilafının misali Katâde ← Ebû Harb b. Ebî'L-Esved ← babası ← Ali tarikiyle rivâyet edilen “Erkek çocuğunun idrarı su serpilerek temizlenir, kız çocuğunun idrarı ise yıkanarak temizlenir.” hadisidir.³⁷⁹ Bu hadisi Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153/770), Katâde'den (ö. 23/643) merfû' olarak rivâyet ederken, Saîd İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773) ise Katâde'den Hz. Ali'ye (ö. 40/661) vakf etmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449), Buhârî'nin (ö. 256/870) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) hadisin sıhhatini tercîh ettiğini söylemektedir.³⁸⁰ Fakat Tirmizî (ö. 279/892) bu ihtilafı Buhârî'ye sorduğunda Buhârî, Hişâm'ın hâfız olduğunu, Saîd'in ise ref' etmediğini söyleyerek cevap vermiştir.³⁸¹ Dârekutnî'nin kelimasında ise vecihlerden birini tercîh ettiğine dâir bir ifade bulamadık.³⁸² Kanaatimizce hadisin merfû' ve mevkûf rivâyetlerinin herbiri doğrudur. Hz. Ali bir defa hadisi rivâyet etmişken, diğer defa ise hadisi fetvâ kabilinden söylemiştir. Bu sebeple de ihtilaf meydana gelmiştir.

Buradaki problem bilginin asıl kaynağının kim olduğunu tesbit değil, bilakis hadisi rivâyet eden sahâbî, bu hadisi Peygamber'e (s.a.s.) nisbet ederek merfû' mu yoksa kendi sözü olarak mevkûf mu rivâyet ettiğinin tesbitidir. Yani biz bir tarikten merfû' başka tarikten mevkûf olarak rivâyet edilen bir hadis ile karşılaşp bu hadisin doğru vechi hangisidir diye sorduğumuzda, bu soruya hadisdeki bilginin kaynağını tesbit ederek cevap verme yoluna gitmeyiz. Bilakis nakledilen söz veya fiil'in râviler tarafından sahâbeye isnâdının mı yoksa Peygamber'e (s.a.s.) isnâdının mı doğru olduğunu araştırırız. Zira içtihadî olmayan her mevkûf hadis, bilginin asıl kaynağını tesbit

³⁷⁸ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 604.

³⁷⁹ Ebû Davûd, “Tahâret”, 137; Tirmizî, “Sefer”, 40; İbn Mâce, “Tahâret ve Sünenühâ”, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2 s. 7, 151, 358, 359.

³⁸⁰ **İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *et-Telhîsu'l-Habir Fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, b.y. 1989, c. 1 s. 187.

³⁸¹ **Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-İlelü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Nehdati'l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût h. 1409, s. 42.

³⁸² Dârekutnî, *İlel*, c. 4 s. 186.

açısından hükmen merfû' olarak kabul edilmiştir. Hükmen merfû' denilen mevkûf rivâyetlerin sahâbeye isnâd edilmesinin hatalı olduğu söylenmemiştir.

Merfû'-mevkûf ihtilafında hadisi sahâbî merfû olarak rivâyet etmiş olur, ancak râvilerden biri hata ile sahâbîye nisbet ederek mevkûf rivâyet edebilir. Yahut da sahâbînin bizzat kendisi senedde ihtisar yapar yahut hadisin muhtevasını/mazmûmunu söyler. Böylece merfû' rivâyeti kendi sözü gibi rivâyet etmiş olur. Yahut da sahâbîden sonraki râvilerden biri senedde ihtisar eder.

Mevkûf rivâyet, Peygamber'in (s.a.s.) ziyade edilmesi ile merfû' rivâyet edilmiş olur. Bunun en önemli sebeplerinden biri hadiste asıl olanın merfû' olması dolayısı ile râvinin hadisi alışılmış vecih üzere rivâyetidir. Yahut da mevkûf rivâyet merfû' rivâyete idrac edilir.

Görüldüğü gibi merfû'-mevkûf ihtilafında ihtilaf râvilerin hataları ile meydana gelebildiği gibi râvilerin bilinçli tasarrufu sebebiyle de meydana gelebilmiştir.

Merfû'-mevkûf ihtilafında cem, tercîh ve tevakufdan bahsedebiliriz. Burada iki vechin de tashih edilmesi olan cemden kasdımız hadisi sahâbînin hem Peygamber'e (s.a.s.) nisbet etmesi hem de kendi sözü olarak rivâyet etmesi sebebiyle bu sahâbîden ya da üstteki medârdan³⁸³ rivâyet eden râvilerin muhtelif olarak rivâyet etmesi, ancak muhtelif rivâyet edenlerin herbirinin hadisi aldığı şekilde rivâyet etmesi ve herkesin hadisi söyleyenine doğru nisbet etmesidir. Bu durumda râvilerden hiçbirisi hata etmemiştir. Nasıl tahammül ettilerse o şekilde eda etmişlerdir. Ancak sahâbî hem kendi sözü hem de Peygamber'e (s.a.s.) nisbet ettiğinden dolayı ihtilaf çıkmıştır. Sahâbîden sonraki tabakada, hadisin medârı konumunda olan râvilerin bilinçli tasarrufları sonucu meydana gelen bazı değişikliklerde de bu dediğimiz mânada iki vecih tashih edilebilir. İki vechin tashihinden kasdımız bilginin kaynağı açısından değildir. Bu durumu yukarıda zikrettiğimiz “Erkek çocuğunun idrarı su serpilerek temizlenir, kız çocuğunun idrarı ise yıkanarak temizlenir.”³⁸⁴ hadisi ile açıklayabiliriz. Bu rivâyette merfû' ve mevkûf

³⁸³ Bir hadisin isnâdlarının veya belirli hadislerin isnâdlarının kendisine dayandığı, kendisinde toplandığı râvidir. Hadisin tek bir isnâdı varsa o hadisin medârı yoktur. Bir hadisin birden fazla medârı olabilir. Bu medârlardan biri mutlak medâr iken diğerleri de nisbî medâr olur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Lâhim**, İbrahim İbn Abdillâh, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, 1. Baskı, Beyrût 2013, c. 1 s. 43-45.

³⁸⁴ Ebû Davûd, “Tahâret”, 137; Tirmizî, “Sefer”, 40; İbn Mâce, “Tahâret ve Sünenühâ”, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2 s. 7, 151, 358, 359.

vecihlerin ikisi de sahihtir. Bundan kasdımız ise Hz. Ali'den bu hadisi merfû olarak rivâyet edenler bunu Hz. Ali'den Peygamber'in (s.a.s.) sözü olarak semâ' etmişlerdir. Bunu mevkûf olarak rivâyet edenler ise Hz. Ali'den kendi sözü olarak semâ' etmişler ve herkes de semâ' ettiği şekilde rivâyet etmiştir. İki vecih sahihdir, derken bunu merfû' olarak rivâyet edenlerin merfû olarak semâ' ettiklerinin sahih olduğunu, mevkûf rivâyet edenlerin ise bunu mevkûf semâlarının sahih olduğunu kasdetmekteyiz. İki vecihden kasdımız bu rivâyetteki bilginin kaynağını tesbit değildir. Eğer rivâyetin kaynağını tesbit olsaydı, mevkûf vechin hata olduğunu söylerdik. Çünkü Hz. Ali bu hükmü Peygamber'den (s.a.s.) öğrenmiştir. Ama fetva kabilinden söylediği için sadece hükmü söylemekle yetinmiş Peygamber'e (s.a.s.) nisbet etmemiştir. Mevkûf vecih sahih derken, bu bilginin asıl kaynağının Hz. Ali olduğunu kasdetmemekteyiz. Bu durum şunun gibidir. Hadisin vahiy olduğunu söyleyip Peygamber'e (s.a.s.) nisbet ederiz. Bir şey vahiy ise kaynağı Allah'dır. Eğer merfû hadisi Peygamber'e (s.a.s.), mevkûf hadisi sahâbîye nisbetimiz bilginin kaynağı açısından olsaydı, hadis için hem vahiydir deyip hem de Peygamber'e (s.a.s.) nisbet etmemiz çelişki olurdu. Çünkü bu anlayışa göre vahiy demekle bilginin kaynağı Allah'tır demiş oluyoruz hem de Peygamber'e (s.a.s.) nisbetle kaynağı Peygamber (s.a.s.) demiş oluyoruz. Halbuki merfû rivâyetin Peygamber'e (s.a.s.) nisbeti ve mevkûf rivâyetin sahâbeye nisbeti bilginin kaynağı açısından değil, sözü söyleyen açısından olunca çelişki olmamaktadır. Hadis, bilginin kaynağı açısından Alla'a aittir, sözü söyleyen açısından ise Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilir. Aynı şey mevkûf rivâyet içinde geçerlidir. Yukarıda zikrettiğimiz mevkûf hadis bilginin kaynağı açısından Peygamber'e (s.a.s.) aittir, ama söyleyeni açısından sahâbîye aittir.

Tercih ise hem medârdan kaynaklanan ihtilaflarda medârın doğru tahammülünü tesbit hem de bu medârdan rivâyet eden râvilerde medârın doğru edâsını tesbit için kullanılır.

Biz merfû-mevkûf ihtilafında bütün bu ihtimallerin göz önünde bulundurulması ve vecihleri çevreleyen karînelerin tesbit edilmesi sonra da bu ihtimallerden hangisinin gerçekleştiğine dair delil veya karîne varsa ona göre hükmedilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Herhangi bir delilin ya da karînenin olmadığı yerde ise tevakkuf edilebilir.

Burada öncelikle usul kitaplarında bu konunun nasıl ele alındığı incelenecek daha sonra da yukarıda bildirdiğimiz üzere ihtimaller ile ilgili açıklamalar yapılacaktır.

1.Ref'-Vakf İhtilafının Çözümü Hakkındaki Görüşler

a. Ref'in Mutlak Tercîhi

Bu görüşün dayanaklarından biri, ref' eden râvinin bir şeyi isbat etmekte olduğu vakf edenin ise isbat etmemekte olduğu isbat edenin ise sukut edene ve nefyedene takdim edimesi gerektiğidir.³⁸⁵

Irâkî (ö. 806/1404) şöyle demiştir: “Râvi hadisi merfû ve mevkûf rivâyet ettiğinde cumhurun benimsediği görüş hükmün ref'e olmasıdır. Çünkü ref' halinde sikanın ziyadesi vardır. Bu ehli hadisin tercîhidir.”³⁸⁶

Diğer bir dayanak ise ref'de sikanın ziyadesinin olduğu ve sikanın ziyadesinin de makbûl olduğudur. Bu durumda ref' tercîh edilir.³⁸⁷

Zerkeşî (ö. 794/1392) şöyle demiştir: “Ref'-vakf teâruz ettiğinde en sahih görüşe göre hüküm ref'edir. Çünkü o müsbittir.”³⁸⁸

Ref'in mutlak olarak tercîhinin dayanaklarından ilk zikredilene bakarsak bazı problemlerle karşılaşırız. Ref'-vakf teâruzunda, ref' eden sözü nasıl ki Peygamber'e (s.a.s.) isnâd konusunda müsbit ise vakf eden de sahâbeye isnâd konusunda müsbittir. Ref' eden rivâyeti Peygamber'den (s.a.s.) başkasına isnâd etmekten nefyettiye aynı şekilde vakfeden de sahâbeden başkasına isnâd etmekten nefyetmiştir. O yüzden böyle bir önerme doğru olmayacaktır.

Diğer dayanak olan sikanın ziyadesi sebebiyle rivâyetin tercîhine gelince bu isbata muhtaç olan ile isbat etmek kabilindendir. Zira sikanın ziyadesi bölümünde de zikrettiğimiz gibi sikanın ziyadesi mutlak olarak kabul gören bir durum değildir. Ayrıca ref'-vakf ziyadesini de mücerred sikanın ziyadesi altında ele alamayız. Zira burada müsned-i ileyhin değiştirilmesi durumu vardır. Bu da rivâyet ile amel edilip edilmeme

³⁸⁵ Sehâvî, c. 1 s. 219.

³⁸⁶ Sehâvî, c. 1 s. 220.

³⁸⁷ Sehâvî, c. 1 s. 220.

³⁸⁸ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhid*, c. 6 s. 249.

açısından etki edecektir. Özellikle semâ meclisinin tek olma durumunda ortada bir çelişki olacaktır.

b. Vakfın Mutlak Tercîhi

Ref'-vakf ihtilafının çözümündeki görüşlerden biri de vakfın tercîhidir. Hatîb (ö. 463/1071) bu görüşü hadis ehlinin çoğunluğunun görüşü olarak nakletmiştir.³⁸⁹

Bu görüşün dayanaklarından birincisi ref'-vakf teâruzunda vakfın isnâdda kesin kısım olduğudur.³⁹⁰

Diğer bir dayanak ise ref' edenin gafletten dolayı âdete tâbi olarak ref' etmesi sulûk-u câddeyi³⁹¹ tutmasıdır.³⁹²

c. Ekseriyetin Tercîhi

Ref'-vakf ihtilafındaki çözümlerden biri de ekseriyetin rivâyetinin tercîhidir. Çünkü çoğunluğun rivâyeti doğruya daha yakındır.³⁹³

Bunun misali Ebû İmrân (ö. 113/732) ← Cündeb ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle merfû' rivâyet edilen “Kalbleriniz birbirine ülfet ettiği sürece Kur'ân okuyunuz. Aranızda ihtilafa ve tefrikaya sebep olduğunda okumaktan uzak durunuz.”³⁹⁴ hadisidir. Bu hadis İbn Avn (ö. 151/768) ← Ebû İmrân ← Abdullah İbnü's-Sâmit ← Ömer (ö. 23/644) tarikiyle mevkûf olarak da rivâyet edilmiştir. Buhâri hadisi merfû' rivâyet edenlerin sayıca daha üstün olduklarından dolayı merfû' rivâyeti tercîh etmiştir.³⁹⁵

ç. Daha Hâfızın Tercîhi

Ref'-vakf ihtilafı ile çözüm olarak sunulan görüşlerden bir diğeri daha hâfız olan râvinin rivâyetinin tercîhidir.³⁹⁶

³⁸⁹ Sehâvî, c. 1 s. 219.

³⁹⁰ Fahl, c. 3 s. 412.

³⁹¹ Sulûk-u câdde teriminin tanımı için ileride gelecek olan “Sulûk-u Câdde” konusuna bkz.

³⁹² Fahl, c. 3 s. 412.

³⁹³ Sehâvî, c. 1 s. 220.

³⁹⁴ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 38; Müslim. “İlm”, 3; İbn Hibban, Sahih, c. 3 s. 4-5.

³⁹⁵ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 38.

³⁹⁶ Sehâvî, c. 1 s. 216; Daha önce “Sikanın Ziyadesi” konusunu işlerken “Ekseriyetin Veya Daha Hâfızın Rivâyetinin Mutlak Kabulü” başlığı altında itirazımızı yaptık. Bkz. a.g.y.

Daha hâfızın rivâyetinin tercîhinin misali de Kays İbnü'r-Rebî' (ö. 168/784) ← Ebû İshâk (ö. 127/745) ← Şerîk İbn Hanbel ← Ali (ö. 40/661) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) sarımsak yemek helal olmaz dedi.” hadisidir. İbn Ebî Hâtim (ö. 277/890) bu rivâyeti babasına sormuş, o da rivâyetin hata olduğunu bazılarının Ebû İshâk ← Şerîk ← Ali tarikiyle mevkûf rivâyet ettiklerini söyledikten sonra hadisın İbn Mehdî (ö. 198/813-14) ← Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ← Şerik İbnü Hanbel tarikiyle senedinde Ali zikredilmeksizin rivâyet edildiğini ve bunun kendisince daha sahih olduğunu, çünkü Süfyân'ın hepsinden daha hâfız olduğunu söylemiştir.³⁹⁷

d. Karînelere Göre Hüküm

Ref'-vakf ihtilafında mutekaddim alimlerin metodu karînelere göre hükümdür. Karînelere göre ya iki rivâyet de sahih kabul edilir ya da onlardan biri tercîh edilir. Rivâyet mevkûf olup daha sonra ref' edilmiş olabileceği gibi merfû rivâyette hata ile veya bilerek mevkûf olarak rivâyet edilebilir. Hangi karîneye göre ve hangi durumda iki vechin tashih edilebileceği tercîh karîneleri kısmında zikredilecektir.

Vecihlerden ikisinin tercîh edilebilmesinin sebebi merfû hadisın bilerek mevkûf rivâyet edilmiş olma ihtimalidir. Ancak bu durum hadisın medârı tarafından yapıldığında uygun olur. Zira hadisın medârı hadisi aslı üzere merfû olarak nakleder. Ancak başka bir zaman hadisın hükmünü ya da mânasını fetva kabilinden söyler. Ya da konuşması içerisinde zikreder. Böylece hem hadisi merfû rivâyet etmiş olur hem de mevkûf şekilde rivâyet etmiş olur. Bu durum sahâbe arasında çoktur. Ayrıca sahâbe zikredilen hadisın kendi aralarında Rasûlullah'a (s.a.s.) ait olduğunun bilinmesinden dolayı konuşmalarında kimi zaman Rasûlullah'ı (s.a.s.) zikretmeyi gerekli görmezlerdi.³⁹⁸

2. Ref'-Vakf İhtilafı ve İdrac

Bazı rivâyetlerde merfû, mevkûf ve maktu hadisler bir arada yer alabilmektedir. Özellikle fiilî ve takrirî rivâyetlerde ve sebep-i vürudun zikredildiği rivâyetlerde mevkûf ve maktu rivâyetler de yer almaktadır.³⁹⁹

³⁹⁷ İbn Ebî Hatim, *İlel*, c. 4 s. 365-366.

³⁹⁸ Çap, Sabri, “Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 287.

³⁹⁹ Çap, s. 194.

Merfû, mevkûf ve maktu hadislerin bir arada bulunduğu bazı rivâyetlerde mevkûf ya da maktu rivâyetlerin asıl müsned-i ileyhlerinden bir sebeple isnâdı koparılıp bunlar Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edilebiliyor ve böylece merfû rivâyetlere mevkûf ya da maktu rivâyetler idrac edilmiş oluyor.

Sahâbilerin hadis rivâyeti esnasında yapmış oldukları açıklamalar daha sonrakiler tarafından hata ile idrac edilmiş olabileceğinden ref'-vakf ihtilafının çözümünde doğru bir neticeye ulaşmak için idrac konusunun bilinmesi gerekecektir.⁴⁰⁰

Çap, merfû rivâyetlere mevkûf ve maktuların idrac edilmesi gibi mevkûf ve maktulara da merfû'ların idracının da söz konusu olduğunu söylemektedir. Bu, sahâbî ya da daha sonraki râvilerin konuşmaları esnasında Peygamber'e (s.a.s.) ait bazı sözleri ona nisbet etmeksizin zikretmeleri ile meydana gelmiştir.⁴⁰¹ Bundan dolayı ref'-vakf ihtilafında mevkûfların idrac ile merfû' rivâyeti ihtimali değerlendirildiği gibi merfû'ların da idrac ile mevkûf rivâyeti ihtimali de değerlendirilmelidir.

3. Ref'-Vakf İhtilafı ve Sikanın Ziyadesi İlişkisi

Ref'-vakf ihtilafı ile sikanın ziyadesi arasında umum-husus ilişkisini görebiliyoruz. Yani sikanın ziyadesi, ref'-vakf ihtilafını da içerisine alan genel bir başlık olarak karşımıza çıkar. Sikanın ziyadesine baktığımızda mevkûf senede nisbetle merfû' senedin ziyadeli olmasından dolayı merfû'-mekvûf ihtilafı sikanın ziyadesi konusu içerisine girmektedir. Ref'-vakf ihtilafında merfû rivâyetinde sika râvi senede Peygamber'i (s.a.s.) ilave ederek bir râvi ziyade etmiş ve böylece hadisi Peygamber'e (s.a.s.) nisbet etmiştir.

Sikanın ziyadesi ile ref'-vakf konusu arasındaki bu ilişki ref'-vakf ihtilafının çözümüne etki etmiş ve bazıları bu ihtilafta merfû rivâyetin tercih edileceğine hükmetmişlerdir. Zira onlara göre ref' sikanın bir ziyadesidir ve sikanın ziyadesi de makbûldür.⁴⁰²

Ref'-vakf ihtilafını sikanın ziyadesi olarak ele alanlar, sikanın ziyadesi ile ilgili daha önce belirttiğimiz ihtimalleri ele almalıdır. Ref'in sikanın ziyadesi olması sebebiyle ref'e hükmetmek doğru değildir. Ayrıca mevkûf bir rivâyetin başka tariklerden merfû'

⁴⁰⁰ "Sikanın Ziyadesi" konusu altında İdrac konusu ele alınmıştır. İdracın tesbiti için buraya bakınız.

⁴⁰¹ Çap, s. 212.

⁴⁰² Sehâvî, c. 1 s. 220.

gelmesi, mücerred olarak Peygamber'in (s.a.s.) senede ziyade edilmesi olarak da ele alınmamalıdır. Çünkü bu sadece senede bir râvi ziyadesi değil, aynı zamanda rivâyetin şer'an delil olup olamayacağını etkileyen bir durumdur. Zira merfû' rivâyet ile mevkûf rivâyetin delil değerleri farklıdır.

4. Merfûnun Rivâyetle Mevkûfun Fetvaya Hamledilmesi

Sahâbenin hadisi bazen müsned rivâyet edip Nebî'ye (s.a.s.) ref' etmeleri başka zaman da fetva üzerine nakledip ref' etmemeleri mümkündür. Böylece ondan hadis bu iki vech üzere rivâyet edilir. İşte bu ihtimalden dolayı ref'-vakf ihtilafı hadise zayıflık yönünden tesir etmez. Mesela Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814) hadiste bunu çokça yapardı. Bazen ref' eder bazen de bilerek vakf ederdi. Mâverîdî (ö. 450/1058) de Şâfiî'nin (ö. 204/820) bu şekilde davrandığını nakletmiştir.⁴⁰³

Ancak Alâî'nin (ö. 761/1359) dediği gibi eğer bu durumda sahâbeden hadisi merfû ve mevkûf olarak rivâyet edenlerin bu hadisi aynı mecliste aldıkları ortaya çıkarsa bu durumda tercihe başvurulur.⁴⁰⁴ Aynı mecliste aldıkları ortaya çıkarsa fetvaya ve rivâyetle hamledilmesi ile iki vecih tashih edilmez.

Râvinin fetva ehli olması ve bu rivâyetiyle fetva vermesinin uygun olması, bu kavli takviye eden durumlardandır.⁴⁰⁵ Irâkî (ö. 806/1404) de bu durumu ahkam ile ilgili konulara tahsis etmiştir. Ahkam ile ilgili olmayan konulardaki merfû'-mevkûf ihtilafında merfûnun rivâyetle mevkûfun ise fetvaya hamledilmesinde ihtilaf vardır.⁴⁰⁶

5. Mevkûf Rivâyetin Reyle Bilinmesi Mümkün Olmayan Bir Konuda Olup Olmaması

Münekkidlerin merfû-mevkûf ihtilafı olan rivâyetlere olan tasarruflarına baktığımızda onlar sahâbenin herhangi bir nakle dayanmadan bilemeyecekleri rivâyetleri bu şekilde olmayan rivâyetlerden ayrı olarak değerlendirmemişlerdir. Metnin muhtevası rivâyetin vakfına veya ref'ine karar vermede dikkate alınmamıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Sehâvî, c. 1 s. 220.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 696.

⁴⁰⁵ Âzimî, Muhammed Aziz, "Teâruzu'l-Vakf Ve'r-Ref", yy., b.y. ts., s. 383.

⁴⁰⁶ Sehâvî, c. 1 s. 220.

⁴⁰⁷ Çap, s. 244.

Çap, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *İlel* adlı eserinde merfû-mevkûf ihtilafı olan rivâyetleri değerlendirirken rivâyetin rey ile bilinemeyecek bir konuda olup olmasını dikkate almadığı, ibadetler, cennet-cehennem gibi konularda rivâyet edilen hadislerde de mevkûf hükmünü verdiğini söylemektedir. Çap, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) de muhtevanın akılla bilinmemesini merfû-mevkûf ihtilafında, merfû hükmü tercîh etmek için bir sebep olarak ele almadığını, dile getirmektedir.⁴⁰⁸

Hükmen merfû kavramı hadis metninin anlaşılması ve delil olarak kullanılması noktasında önem arz etmekle beraber merfû-mevkûf ihtilafında tercîh için bir kriter oluşturmamaktadır.⁴⁰⁹ Zira hadisin merfû ya da mevkûf olduğuna hükmetmek hadisi ilk rivâyet edenin nasıl rivâyet ettiğini tesbit işlemidir. Yoksa rivâyette nakledilen bilginin asıl kaynağını tesbit işlemi değildir. Merfû ya da mevkûf olarak ihtilaf edilen bir hadiste mevkûf rivâyete hükmedilir, ancak metin muhteva olarak rey ile bilinemeyecek bir konuda ise bu durumda bu bilginin kaynağının Peygamber (s.a.s.) olduğu söylenir. Sahâbe rey ile bilinemeyecek konudaki bir bilgiyi Peygamber'e (s.a.s.) nisbet etmeksizin söylemiş olabilir, hadis râvileri bunu rivâyet ederken ihtilafa düşer bazısı Peygamber'e (s.a.s.) nisbet eder bazıları ise nisbet etmeksizin rivâyet eder. Eğer sırf rey ile bilinemeyecek bir konuda olduğu için merfûyu seçersek hata edilmiş olunur. Çünkü sahâbe bu tür konularda konuşurken her zaman bunları rivâyet formatında zikretmemişlerdir.

Çap hükmen merfû kavramının bir kriter olmadığını söyledikten sonra onun daha çok sahâbe kavli ile örtüştüğünü ve hadislerin yorumlanmasında etkili olduğunu söyler.⁴¹⁰

Kanaatimizce yukarıda zikrettiğimiz gerekçelerden dolayı ref'-vakf ihtilafında metnin muhtevasına bakarak rivâyetin merfû' ya da mevkûf tarikinin doğruluğuna ya da yanlışlığına hükmetmek doğru değildir.

6. Merfû' Senedde İhtisar Yapılması

Merfû' hadis, râvilerin yaptıkları ihtisar sebebiyle mevkûf olarak rivâyet edilebilmektedir. Bu yüzden ref'-vakf ihtilâfı ile karşılaşıldığında mevkûfun ihtisar

⁴⁰⁸ Çap, s. 245.

⁴⁰⁹ Çap, s. 247.

⁴¹⁰ Çap, s. 247.

yapılmış sened olma ihtimâli, göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer ihtisar yapıldığına hükmedilirse bu durumda hadisin merfû' rivâyeti sahih kabul edilecektir.⁴¹¹

C. VASL-İRSAL İHTİLAFI

Hadisin tâbiîn tarafından bir tarikte mürsel olarak, bir başka tarikte ise mevsûl olarak rivâyet edilmesi şeklinde meydana gelen ihtilaf çeşidine vasl-irsal ihtilafı denir.

Vasl irsâl ihtilâfında mürsel tarikte zikredilmeyen râvinin mevsul tarikte zikredilen kişi olduğu şeklindeki düşünce yanlış olur. Çünkü bu durumda birçok ihtimal vardır.

Tâbiîn hadisi bir kere sahâbîyi hazfederek rivâyet etmiş olabilir, başka sefer ise sahâbîyi zikrederek rivâyet edebilir. Tâbiîn ihtisar yapmış olabilir. Bu durumun tesbiti ile tâbiînden rivâyet eden râvilerden hiçbirisi hata etmediği açığa çıkar.

Yahut da tâbiîn hadisi mürsel olarak rivâyet eder. Hadisi mürsel olarak alan râvilerden biri sulûk-u câddeye tâbi olmak gibi bir sebepten dolayı hata ile başka bir râviyi zikrederek rivâyet etmiş olabilir. Bu durumda hadisin mürsel vechi doğru olacaktır.

Yahut da tâbiîn hadisi mevsul bir şekilde rivâyet eder. Daha sonra ondan alan râvilerden bazıları sahâbîyi hazfedebilir. Mevsûl senedde sahâbenin zikri mürsel rivâyete göre sikanın ziyadesidir. Bu açıdan vasl-irsal ihtilâfı senedde sikanın ziyadesi ile ilgili olarak değerlendirilebilir.

Bazen de senedde meydana gelen idrac sebebiyle vasl-irsâl ihtilâfı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan vasl-irsâl ihtilafının idrac konusu ile ilgisi göz ardı edilmemelidir.

Başka bir ihtimal de, sahâbînin bir tarikte mürsel başka tarikte ise hadisi bir başka sahâbîyi zikrederek rivâyet etmesi durumudur. Ancak bu durum öncekilerden farklılık gösterir. Zira tâbiîn Peygamber'den (s.a.s.) semâ etme ihtimâli yoktur. Ancak sahâbînin Peygamber'den (s.a.s.) semâ etme ihtimâli vardır. Bu da önceki durumda zikredilen ihtimallerin yanı sıra sahâbînin hadisi hem başka bir sahâbîden hem de bizzat

⁴¹¹ İleride "Râvinin Bilerek Muhtelif Rivâyette Bulunmakla Bilinmesi" başlığı altında bu konu ile ilgili karîneye yer verilecektir.

Peygamber'den (s.a.s.) almış olma ihtimâlidir. Bu durumdaki ihtilâfın çözümü “Mezîd Fî Muttasılı'l-Esânîd” konusu ile ilgilidir.⁴¹²

Tâbiînin hadisi bir defasında mevsûl, bir defasında ise mürsel olarak rivâyet etmesi durumunda, hadisi bu tâbiînden bu şekilde alıp bu şekilde rivâyet eden râvilerin herbirinin rivâyetinin sıhhatine hükmedilir ve iki vecih de tashih edilir.

Vasl-İrsâl ihtilafının çözümünde bütün bu ihtimaller göz önünde bulundurulmalıdır. Daha sonra deliller ve karînelere dayanarak oluşan zann-ı galibe göre hüküm verilmelidir. Öncelikle bu konu ile ilgili olarak hadis usulü kitaplarında ortaya konulan görüşleri zikredeceğiz.

1. Vaslın Mutlak Tercîhi

Hatîb (ö. 463/1071), mevsûl rivâyetin râvisi adâlet ve zabt sahibiyse, mevsûl rivâyetin tercîh edileceğini söylemiştir. O bu konuda mevsûl rivâyete muhalif olanın, bir veya daha fazla kişi olması arasında herhangi bir fark görmemiştir.⁴¹³ Nevevî (ö. 676/1277) de bu görüşü muhaddislerin çoğunluğuna nisbet etmiştir.⁴¹⁴

Sehâvî (ö. 902/1497), Bezzâr'ın (ö. 292/905) da bu görüşte olduğunu söylemiştir. Zira Bezzâr (ö. 292/905), Atâ İbn Yesâr'ın (ö. 103/721) Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) rivâyet ettiği “Zengin sadaka/zekat alması ancak şu beş durumda helal olur...”⁴¹⁵ hadisi hakkında, bir sika hadisi mevsul olarak rivâyet ederse bana göre doğrudur demiştir. Halbuki Mâlik (ö. 179/795) ve İbn Uyeyne'nin (ö. 198/814) de aralarında olduğu birçok râvi bu hadisi Zeyd İbn Eslem (ö. 136/754) ← Atâ (ö. 103/721) tarikiyle mürsel rivâyet etmiştir. Abdurrezzak (ö. 211/826-27) ise Ma'mer (ö. 153/770) ve Süfyân Sevrî (ö. 161/778) ← Zeyd İbn Eslem (ö. 136/754) ← Atâ (ö. 103/721) ← Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) tarikiyle mevsûl olarak rivâyet etmiştir.⁴¹⁶ Sehâvî'nin (ö. 902/1497) irsâl-vasl ihtilafı olan bu rivâyet hakkında Bezzâr'dan (ö. 292/905) zikrettiği

⁴¹² Bu konu için “Râvinin Hazf Ve Zikri” başlığına bkz.

⁴¹³ Hatîb, *Kifâye*, s. 411.

⁴¹⁴ Sehâvî, c. 1 s. 214.

⁴¹⁵ Muvatta, “Zekat”, 21; Ebû Dâvud, “Zekat”, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 18 s. 96-97; **Abdurrezzâk**, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), (ö. 211/826-27), *el-Musannef fil-Hadîs*, I-XI tahk. Habîbur-Rahman el-A'zamî, Mektebetü'l-İslamî, Beyrût 1983, c. 4 s. 109; **Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, tahk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l'İlmiyye, Beyrut 2003, c. 7 s. 23.

⁴¹⁶ Sehâvî, c. 1 s. 214.

sözden, Bezzâr'ın irsâl-vasl ihtilafı olduğunda, mevsûl tariki seçmek için sadece râvinin sika olması ile yetindiğini, hatta mevsûl tarike muhâlif olan mürsel tarike bakmaya dahi gerek duymadığını anlamaktayız.

Hatîb (ö. 463/1071) bu görüşte olduğunu söyledikten sonra bunun sebebini açıklamış ve şöyle demiştir: “Râvinin hadisi irsal etmesi, vasledenin rivâyetini cerh ve yalanlama değildir. Belki bu rivâyet, irsal edenlerin yanında müsned olarak bulunuyordu, fakat bir amaçdan dolayı ya da unutma sebebiyle irsal etmişlerdir. Unutanın lehine, hatırlayanın aleyhine hükmedilmez. Bir defa mürsel başka defa mevsûl rivâyet eden râvinin durumu da böyledir. O, unuttuğunda mürsel rivâyet etmiş, hatırladığında ise mevsûl rivâyet etmiş olabilir. Veya ikisini de bir amaçdan dolayı bilerek bu şekilde yapmış olabilir.”⁴¹⁷

Vaslın mutlak tercihinin sebeplerinden biri vaslın ziyade olmasıdır ve sikanın ziyadesi makbûldür.⁴¹⁸ Ref'-vakf ihtilafında ref'in sikanın ziyadesi olması sebebiyle tercih edilmesine yaptığımız itiraz, vaslın sikanın ziyadesi olması sebebiyle tercih edilmesi hakkında da geçerlidir.

2. Mürselin Mutlak Tercîhi

Hatîb (ö. 463/1071) irsal-vasl ihtilafında mürsel rivâyetin mutlak tercîhini hadis ehlinin çoğunluğunun görüşü olarak zikretmiştir.⁴¹⁹

Bu görüşte olanlar irsal-vasl arasındaki ilişkiyi cerh-ta'dîl arasındaki ilişkiye benzetmişler; irsalin bir çeşit cerh olduğunu ve cerhin ta'dîle tercîh edilmesi sebebiyle irsalin de vasla tercîh edileceğini söylemişlerdir. İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) bunu ileri sürenlere, cerhin ilimdeki ziyadede dolayı tercîh edildiğini ve burada bu ziyadenin vasledenlerde olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.⁴²⁰

Mürselin mutlak tercîhinin sebeplerinden biri de vaslın sulûk-u câdde üzere rivâyet olduğu, hadisi irsalin ise sulûk-u câddeyi terk etmek olduğu, sulûk-u câddenin gayrısı ile rivâyetin ise doğru hıfza delâlet ettiğidir.⁴²¹ Rivâyette aslolan ve alışık olunan, senedde kopukluk olmadan senedi tam bir şekilde zikretmektir. Çünkü tâbiîn,

⁴¹⁷ Hatîb, *Kifâye*, s. 411.

⁴¹⁸ İbnü's-Salâh, s. 86

⁴¹⁹ Hatîb, *Kifâye*, s. 411.

⁴²⁰ İbnü's-Salâh, s. 88.

⁴²¹ Sehâvî, c. 1 s. 215.

Peygamber'den (s.a.s.) direk bir şey duymuş olamaz. Eğer tâbiîn Peygamber'den (s.a.s.) bir hadis rivâyet ediyorsa bir sahâbîden duymuş olması gerekir. Bu yüzden tâbiînden biri Peygamber'den (s.a.s.) hadis rivâyet ettiğinde, zihin tabîînin bu rivâyeti sahâbî aracılığı ile yaptığını bildiğinden ve râviler de bu şekilde rivâyete alıştığından, hadisi mevsul rivâyet dile kolay gelir ve zihnin mevsûl rivayete kayarak sahâbe râvisini zikredebilir. Zihnin alıştığı şeyin gayrisi ile rivâyeti zor olandır. Bir râvi kolay yolu bırakıp da zor yolu seçiyorsa, bu onun, rivâyeti daha doğru ezberlediğine karînedir.

3. Ekseriyetin Tercîhi

Bu görüşe göre mevsûl rivâyet edenler ile mürsel rivâyet edenler arasında sayı açısından daha fazla râvinin rivâyet ettiği vecih tercîh edilir. Eğer mürsel rivâyet edenlerin sayısı daha fazla ise irsale mevsûl rivâyet edenlerin sayısı daha fazla ise vasla hükmedilir.⁴²²

4. Daha Hâfızın Tercîhi

Bu ihtilaf çözümünde zikredilen başka bir görüş de daha hâfızın rivâyetinin tercîhidir.⁴²³

5. Karînelere Göre Hüküm

İbn Dakîku'l-İyd (ö. 702/1302) şöyle demiştir: “Her kim vasl-irsal, ref'-vakf, ziyade-noksan ihtilafında, hükmün ziyadeli rivâyete olacağını söylerse, bu mutlak hükümde isabet etmemiştir. Bu genel geçer bir kâide değildir. Muhaddislerin cüzî hükümleri ile bu söylediğimizin doğruluğu bilinir.”⁴²⁴ Alâî (ö. 761/1359) de muhaddislerin bu meselelerde karînelerle hükmettiğini söylemiştir.⁴²⁵

Sehâvî (ö. 902/1497) bu konuda şöyle demiştir: “İbn Mehdî (ö. 198/813-14), Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Yahyâ İbni Saîd el-Kattan (ö. 198/813) gibi bu ilmin mütekaddim alimlerinin yaptıklarından tüme varım yoluyla açığa çıkan, bu konuda herhangi bir küllî hükme varmamaktır. Bilakis hüküm, tercîh sebepleri etrafında şekillenir. Bazen irsal bazen vasl tercîh edilir.”⁴²⁶

⁴²² Hatîb, *Kifâye*, s. 411.

⁴²³ Hatîb, *Kifâye*, s. 411.

⁴²⁴ San'ânî, c. 1 s. 312.

⁴²⁵ San'ânî, c. 1 s. 312.

⁴²⁶ Sehâvî, c. 1 s. 216.

Karînelere göre hüküm de karîneler ile ya taraflardan birinin sıhhatine hükmedilir ya da tarafların ikisinin sıhhatine hükmedilir. Zira râviler birçok sebepten dolayı hata ile şeyhlerinden mürsel olarak almış oldukları hadisi mevsûl olarak rivâyet edebilecekleri gibi, yine birçok sebepten dolayı hata ile mevsûl hadiste râviyi düşürüp mürsel rivâyet edebilirler. Veya şeyh hadisi farklı meclislerde bazen mevsûl bazen mürsel olarak zikreder.⁴²⁷

Bizim kanaatimizce de vasl-irsal ihtilafında karînelere göre hüküm verilmelidir. Mutlak küllî bir hükümde bulunulmamalıdır. Her bir ihtimal göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmalı, çözüme ulaşılmalıdır.

Ç. RAVİNİN HAZF VE ZİKRİ

Bu mesele seneddeki sikanın ziyadesi türlerindendir. Zira sika râvilerden biri, râvi ziyadesi ile rivâyet etmiştir. Bu yüzden, genel olarak sikanın ziyadesi konusu için geçerli kurallar bunun için de geçerli olacaktır. Fakat bu problemin çözümü ile ilgili bazı özel durumları ele almak gerekecektir.

İhtimallerden biri iki senedin de sahih olmasıdır. İki senedin sahih olması iki şekilde olacaktır. Birincisi, râvi önce hadisi şeyhinden nâzil olarak almış, daha sonra şeyhin şeyhinden âli olarak almış olabilir ve bu şekilde muhtelif rivâyet etmiş olur. Fakat bu durum ancak râvinin iki seneddeki şeyhten semâ'sının sabit olması durumunda söz konusudur.⁴²⁸ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir mesele vardır ki o da râvinin kullandığı semâ' sığasının sabit olup olmamasıdır. Zira açık bir şekilde semâ lafzı ile şeyhin şeyhinden rivâyet edilen hadiste, aslında bu semâ sığası vehm olabilir.⁴²⁹

İkinci durum da râvi bir defasında hadisi muttasıl rivâyet ederken, diğer defa irsal etmiş veya munkatı' olarak nakletmiş olabilir.

Diğer ihtimal ise râvi ziyadesi hata olabilir. Ziyade hata olup ziyadesiz sened muttasıl ise ziyadeli rivâyete mezid fi muttasıl esanid denmiştir.⁴³⁰

⁴²⁷ Tercîh karîneleri bölümünde râvilerin bazen hadisi mürsel bazen ise mevsûl olarak zikretmelerine değindik bkz.

⁴²⁸ Sehâvî, c. 4 s. 75.

⁴²⁹ Fahl, c. 3 s. 103.

⁴³⁰ Sehâvî, c. 4 s. 74.

Ya da râvi hazfedilmiş olabilir.

1. Mezîd Fî Muttasılı'l-Esânîd

Ulemâ mezid fî muttasılı'l-esânîdde ziyadetü's-sikadaki ihtilaflarına tâbi olarak kabul ve red konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴³¹ Muhaddisler mezid fî muttasılı'l-esânîd konusu içinde senede yapılan ziyadeyi incelerken eda sîgalarını bu konunun çözümünde özel bir karîne olarak ele almışlardır. Ziyadesiz senedde iki râvi arasındaki eda sîgasının ittisale ya da inkıtaya delâlet etmesine göre farklı hükümler vermişlerdir.

Irâkî (ö. 806/1404) meseleyi sikanın ziyadesi ile ilişkilendirerek râvi ile şeyhin şeyhi arasında kullanılan rivâyet sîgasına göre hüküm vermiştir. O, eğer an, kale gibi sarîh olarak ittisale delâlet etmeyen bir lafız ile şeyhin şeyhinden rivâyet edilmişse bu durumda irsale hükmedileceğini ve bu senedin ziyadeli senedle illetli kılınacağını söylemiştir. Çünkü sikanın ziyadesi makbûldür. Ancak haddesenâ, semî'tü gibi sarîh olarak ittisale delâlet eden bir lafız kullanılmışsa ve nâkıs rivâyetin râvisi ziyadeli râviden daha sağlam ise bu durumda ziyadesiz senede hükmedilecektir. Çünkü semâ'ın isbatı bir ziyadedir ve sikanın ziyadesi makbûldür.⁴³² Her ne kadar Irâkî daha sağlam olması demişse de biz bunu nâkıs rivâyetin ziyadeli rivâyete tercîhini gerektirecek bir durum olarak anlayabiliriz.

Irâkî, râvi ile şeyhin şeyhi arasında sarîh olarak ittisale delâlet etmeyen bir rivâyet sîgası kullanılması durumunda, bu tariki ziyadeli tarikle illetli kılmıştır. Çünkü bu sikanın ziyadesidir. Kanaatimizce sadece sikanın ziyadesi olması sebebiyle ziyadeli rivâyet tercîh edilmemelidir. Ayrıca râvi ile şeyhin şeyhi arasında ittisale delâlet etmeyen bir rivâyet sîgası olduğunda, eğer sikanın ziyadesi olması sebebiyle ziyadeli rivâyeti tercîh ediyorsak, ittisale delâlet eden bir durumda da tercîh etmeliyiz. Halbuki Irâkî birinde sikanın ziyadesini göz önünde bulundururken diğerinde bulundurmamıştır. Ayrıca eğer ittisale delâlet eden bir rivâyet sîgası kullanıldığında ve nâkıs rivâyetin râvisi daha sağlam olduğunda nâkıs rivâyetin tercîh edilmesi gerektiği görüşü, râvinin, hem şeyhin şeyhinden hem de şeyhin kedisinden semâ' etmiş olma ihtimalini göz ardı etmektir.

⁴³¹ Humeydî, s. 109.

⁴³² Sehâvî, c. 4 s. 74.

İbnü's-Salah (ö. 643/1245) da, eğer semâ ve ihbarı açıkça zikretmişse bu durumda râvinin önce vasıta ile bu şeyhten sonra da vasıtasız yine bu şeyhten semâ etmiş olabileceğini, söylemiştir. Fakat o bu durumu vehme delâlet eden bir karîne olmaması ile kayıtlamıştır.⁴³³

Kanaatimizce bütün bu durumlarda rivâyet sigaları, tariklerden doğru olanı belirlemede bir kriter olmamalıdır. Rivâyet sigaları nâkıs rivâyetin mürsel mi mevsul mü olduğunu belirler. Ancak doğru tariki belirlemede etki etmez. Bu durumda karînelere göre hüküm verilmelidir.

2. Tedlis

Senedde râvinin zikri ve hazfî şeklinde ortaya çıkan ihtilaf konusunda üzerinde durulması gereken ihtimallerden biri de tedlisdir. Tedlis çeşitlerinden biri isnâd tedlisidir. Müdellis bu çeşit tedliste senedde râvilerden bir veya birkaçını hazfedip hadisi üstteki râviden semâ ettiği izlenimi vermektedir.⁴³⁴

Hatîb (ö. 463/1071), isnâd tedlisinin misali olarak Abdulmecîd b. Abdulazîz b. Ebî Ravvâd ← İbn Cüreyc ← Muttalib b. Abdullah b. Hanteb ← Enes b. Mâlik ← Rasûlullah (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Kişinin mescidden çıkardığı toz toprak dahil ümmetimin iyilikleri bana arz edildi.”⁴³⁵ hadisini zikretmiştir. Abdullah İbn Ali b. Medînî bunu Ali b. Medînî'ye (ö. 234/848-49) sormuş, o da İbn Cüreyc'in Muttalib b. Abdullah b. Hanteb'den semâ' etmediğini, Muttalib b. Abdullah b. Hanteb'in hadislerini İbn Ebî Yahyâ vasıtasıyla aldığını söylemiştir.⁴³⁶ İbn Cüreyc, Muttalib b. Abdullah b. Hanteb'den semâ' etmediği halde “ani'l-Muttalib” diyerek ondan semâ' ettiği izlenimi vermiştir.

⁴³³ Suyûtî, c. 2 s. 662.

⁴³⁴ **Coşkun**, Cüneyt, “Hadis Rivâyetinde Tedlîs Ve Çeşitleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 15; ittisal izlenimini oluşması için senedde râvinin hazfedilip senedin bir üstteki râviye bağlanması yeterli görülmemiştir. Bu izlenimin oluşması için müdellisin bu râvi ile ittisal ihtimali oluşması gerekecektir. Bu da müdellis ile râvi arasında muâsarât, mülakat, ya da semâ unsurlarından birinin bulunması gerekecektir. Fakat bunlardan hangisinin bu izlenim için yeterli olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu durum için bkz. a.g.e

⁴³⁵ Ebû Davûd, “Salât”, 16; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kurân”, 19.

⁴³⁶ Hatîb, *Kifâye*, c. 1 s. 358.

Eğer râvinin, şeyhinin şeyhinden rivâyetinde tedlisi ortaya çıkarsa bu durumda hadisi bu şeyhten vasıta ile rivâyet ettiği, ama vasıtasız rivâyetinin ise tedlis olduğu ortaya çıkar.⁴³⁷

Senedde râviyi her zaman talebesi hazfederek tedlis yapmaz. Bazen de talebenin talebesi hazfeder. Başka bir deyişle râvi şeyhi adına şeyhinin şeyhini hazfederek şeyhinin, hazfedilen râvinin üstündeki şeyhten semâ ettiği izlenimini verir. Bu, tesviye tedlisi olarak adlandırılır.⁴³⁸

Bu durumda tarikler arasında râvinin zikri-hazfî şeklinde bir ihtilaf çıktığında râvilerin tedlis yapıp yapmadığı araştırılmalıdır. Zira sika râviler de tedlis yapmışlardır. Tedlisin olduğu rivâyet mercûh tarik olarak ortaya çıkar.

D. RAVİ İSMİNDE İHTİLAF

Hadis tariklerini karşılaştırdığımızda bazen senedde râvi isminde farklılık görebiliriz. Bu farklılık ortak şeyhte ya da üstündeki şeyhlerde ortaya çıkabilir. Bu durumda birçok ihtimal söz konusudur.

Birincisi aynı râvi farklı bir isim, künye ve lakap ile ya da başka birine nispet ile zikredilmiş olabilir. Râvi isminde kalb ya da tashif yapılması ihtilafa sebep olan durumlardandır.

Ya da farklı bir râviye ait bir isim zikredilmiş olur. Bu durumda bu, ya hatadan dolayı böyle olur ya da râvî hadisi birçok şeyhten almıştır ve senedlerden birinde bir şeyhi diğerinde başka bir şeyhi zikretmiş olabilir.

Ebu İshak İbrahim İbn Abdullah şöyle demiştir: “Zabt konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli husus râvi isimleridir. Çünkü bunlar kıyas ile bilinmez. Öncesindeki ya da sonrasında ki hiçbir şey ona delâlet etmez.”⁴³⁹

Aşağıda râvi ismi ile ilgili ihtilaflarda ortaya çıkan ihtimallere değinilmiştir. Çünkü râvi isminde meydana gelen ihtilafların çözümü için bu ihtimallerin bilinmesi gereklidir.

⁴³⁷ Semâ etmediği halde semâya delâlet eden rivâyet sîgaları kullanırsa bu durum tedlisten çıkar yalana girer.

⁴³⁸ Coşkun, s. 31.

⁴³⁹ **Sem‘ânî**, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem‘ânî (ö. 562/1166), *Edebü’l-İmlâ’ Ve’l-İstîmlâ*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût 1981, s. 172.

Râvi ismi ile ilgili ihtilaflarda doğru bir çözüme ulaşılması için isim konusunda meydana gelebilecek hataları bilmek gerekir.

1. Râvinin Hadisi İki Vech Üzere Rivâyet Etmesi

Râvilerin birçok şeyhi olmasından dolayı hadisi farklı şeyhten rivâyet etmiş olmaları mümkündür. Bu yüzden her isim değişikliği bir teâruz olarak ele alınmamalıdır.⁴⁴⁰

Bunun misali Saîd İbn Ebî Arube ← Katâde ← Hallâs ← Ebû Rafî' ← Ebû Hüreyre ← Nebî'den (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekatına yetişir, ardından güneş doğarsa diğer rekatı da kılsın.”⁴⁴¹ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) bu hadisin durumunu Ebû Hâtim'e (ö. 277/890) sormuş, Ebû Hâtim bu hadise dair şu senedleri zikretmiştir: Muâz İbn Hişâm ← Hişâm ← Katâde ← Azra İbn Temîm ← Ebû Hüreyre ← Nebî (s.a.s.); Hemmâm İbn Yahyâ ← Katâde ← Nadr İbn Enes ← Beşir İbn Nüheyk ← Ebû Hüreyre ← Nebî (s.a.s.). Zikredilen senedlerde Katâde' nin bu hadisi Ebû Hüreyre'den Hallâs ← Ebû Rafî'; Azra İbn Temîm ve Nadr İbn Enes ← Beşir İbn Nüheyk olmak üzere üç farklı tarikle aldığı zikredilmiştir. Ancak bu tariklerden hiçbirinde hata yoktur. Ebû Hâtim, Saîd İbn Ebî Arûbe, Hişâm ve Hemmâm'ın hâfız olmakla beraber Katâde'nin hadisi çok olan biri olduğu için Katâde'den gelen bu üç tarikin de sahih olduğuna hükmetmiştir.⁴⁴²

Fakat mücerred ihtimalden dolayı yani sadece ihtimalden yola çıkarak râvinin, hadisi iki şeyhden rivâyet ettiğine hükmedilemez. İki şeyhden de rivâyet ettiğine dair karînenin olması gerekir. Mesela râvinin iki vechide cem etmeye hırslı olarak bilinmesi, râvinin rivâyeti çok olan biri olması gibi karîneler olursa iki vechin de doğru olduğuna hükmedilebilecektir.⁴⁴³

2. Râvi İsminde Tedlis Yapılması

Burada değinilmesi gerekli bir durum vardır ki o da isim tedlisidir. Buna bazen zayıf râviyi saklamak için başvurulur; bazen de isimde değişiklik yapılarak ittisal

⁴⁴⁰ **Lâhim**, İbrahim İbn Abdillâh *Mukârenetü'l-Merviyât*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, 1. Baskı, Beyrût 2013, c. 1 s. 287.

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 16. 214-225.

⁴⁴² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 2 s. 81-83.

⁴⁴³ Tezimizde ileride ele alacağımız “İki Vechin Tashihi” adlı bölümde hangi durumlarda iki vechin sıhhatine hükmedilebileceğini açıklayacağız.

zannedilmesi için başvurulur. Müdellisin hadis aldığı hocasının ismi üzerinde birtakım değişiklikler yaparak, gerçeği gizleyerek yapmış olduğu tedlis türüne *tedlisü's-şuyûh* adı verilir. Müdellis şeyhi gizlemek için onun bilinen ismi yerine künye lakap veya başka özellikleri ile zikreder.⁴⁴⁴ Müdellis bunu şeyhinin meşhur olmayan bir özelliğini zikrederek yapar.⁴⁴⁵

Tedlis, isnâdda râvi ihtilafına sebep olur. Isnattaki râvi ihtilaflarında doğru sonuca ulaşabilmek için tedlis yapan râviler tanınmalıdır.

Râvi isminde yapılan tedlis sonucu ortaya çıkan yeni ismin başka bir râvinin ismiyle aynı olmasından dolayı hadis farklı râvilerden rivâyet edilmiş gibi olur.

Bu durumun örneği Atiyye el-Avfi'nin (ö. 111/729-30) Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'den (ö. 146/763) aldığı tefsir ile ilgili rivâyetleri, Kelbî'nin künyesi olan Ebû Saîd'i kullanarak rivâyet etmesidir. Böylece o Kelbî'nin künyesini zikrederek rivâyeti, sahâbî olan Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) aldığı izlenimini oluşturmaktadır.⁴⁴⁶ Çünkü Kelbî zayıf bir râvidir.⁴⁴⁷ Böylece zayıf olan rivâyeti sahih göstermeye çalışmış olmaktadır.

Râvinin isnâddaki tedlisine hükmedilmesi ile teâruz ortadan kalkar. Çünkü iki farklı ismin tek bir râviye ait olduğu açığa çıkmış ve böylece rivâyetlerde farklı kişiler olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda da ihtilaf kalmayacaktır.

3. Râvi İsminde Kalb Yapılması

Kalb, hadisin râvisinin hadisin senedde veya metinde bilerek ya da hata ile herhangi bir şeyin bir başka şey ile yerini değiştirmesidir.⁴⁴⁸ Maklûb hadisi, isnâdında râvilerin isim veya neseplerinin, metninde ise kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivâyet edilen hadis olarak da tanımlayabiliriz.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ **Tanrıverdi**, Mustafa, "Müdelles Hadis Ve Tedlis Yapan Râviler", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır 2013 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 78.

⁴⁴⁵ Coşkun, s. 33.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, c. 7 s. 225.

⁴⁴⁷ **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, I-XVIII, Dâru'l-Hadis, Kâhire 2006, c. 6 s. 358.

⁴⁴⁸ Fahl, c. 4 s. 491.

⁴⁴⁹ **Ertürk**, Mustafa, "Maklûb", DİA, İstanbul 2003, c. 27 s. 447.

Kalb, hadisın senedinde de metninde de vaki olabilir. Bu genelde bir cümleinin ya da kelimenin takdim ya da tehir edilmesi ile olur.⁴⁵⁰

Burada kastedtiğimiz kalb, râvinin isminin unsurları arasında meydana gelen ve takdim-te'hir şeklinde vâki olan kalbdır. Mesela Mürre İbn Ka'b, Kab İbn Mürre şeklinde kalb edilmiştir. Yine Müslim İbn Velîd, Velîd İbn Müslim olarak kalbe uğramıştır.⁴⁵¹ Bu şekilde meydana gelen kalbde iki isimden biri diğerinin babası olarak zannedilebilir.⁴⁵²

Râvilerin isminde de baba adı ile râvinin ismi arasında takdim-tehir ile kalb meydana gelebilir. Râvi isminde meydana gelen kalbi, maklub ismin aynı râviye ait olup olmaması adına ikiye ayırabiliriz. Yani eğer maklub isim aynı râviye delâlet ediyorsa bu durumda hadise tesir etmez. Sadece kalbeden râvinin hatası ortaya çıkar. Ama maklub isim başka bir râviye delâlet ettiğinde burada üç durum söz konusu olacaktır. Birincisi iki isim de sikalardandır. Bu durumda kalb, hadisın sıhhatine zarar vermez. Diğer ihtimal ise iki ismin de zayıf olmasıdır. Bu durumda hadisın zayıflığına hükmedilir. Ama eğer isimlerden biri sika diğeri zayıf ise burada hadisın sıhhatine dair verilecek hüküm açısından problem olacaktır.⁴⁵³ Bu durumda başka kriterlerle hüküm verilir.

Râvi isminde meydana gelen kalb çeşitlerinden biri de râvinin isminin unsurları arasında takdim-te'hir olmaksızın râvinin isminin başka bir râvi ismi ile değiştirilmesidir.⁴⁵⁴

Râvilerin isim, künye, lakab, neseb hatta talebe, şeyh ve tabakalarının aynı ya da benzer olması veya yakın olması râvi isimlerinde yapılan hataların önemli sebeplerindendir. Böylece râvinin ismini başka bir râviye ait isimle değiştirebilir.⁴⁵⁵ Bu maklub hadisın çeşitlerindendir.⁴⁵⁶ Bu hatanın en önemli sonuçlarından biri sika râvinin zayıf râvi ile değiştirilmesidir. Zira bu hadisın kabul edilmemesine sebep olacak bir hatadır.

⁴⁵⁰ Fahl, c. 4 s. 493; Kalb hadisın metni ya da senedinde yer alan lafızların hadisın sened veya metninde yer değiştirmesi sonucunda ortaya çıkan bir değişikliktir. İdracda ise yer değiştirme yoktur. Var olan senedde bu senedde yer almayan başka seneddeki râvilerin zikredilmesi vardır.

⁴⁵¹ Sehâvî, c. 1 s. 344.

⁴⁵² Sehâvî, c. 1 s. 344.

⁴⁵³ Fahl, c. 4 s. 522-523.

⁴⁵⁴ Sehâvî, c. 1 s. 335; Suyûtî, c. 1 s. 342.

⁴⁵⁵ Bâcû, s. 138.

⁴⁵⁶ Sehâvî, c. 1 s. 335.

Râvilerin isminde yapılan bazı hatalardan dolayı, bazen senedin ittisali vehmedilmiş ve hadisin sıhhatine hükmedilmiştir.⁴⁵⁷ Zira doğru sennette iki râvi arasında inkıta olabilir. Ancak hata ile bu râvilerden birinin ismi, diğeriyle arasında ittisal olan bir râvinin ismiyle değiştirilir, böylece hadisdeki inkıta ortadan kaybolur.

Garib rivâyetler elde etmek amacıyla bilerek, râvi isimleri başka râvi isimleri ile değiştirilmiştir. Bu daha çok metni bir râvi ile meşhur rivâyetlerde yapılmıştır. Ancak bilerek bu işlemi yapan kişiler hadis uydurucusu olarak kabul edildiği için rivâyetleri reddedilecektir.⁴⁵⁸ Rivâyeti reddedildiği için, muhalif olduğu sika râvinin rivâyeti karşısında teâruz oluşturmayacaktır. Böylece rivâyetin doğru şeklinin sikanın rivâyet ettiği olduğu açığa çıkar.

Bu tür işlemi yapanlar hakkında hadis hırsız; bu şekilde kalbe uğramış rivâyetler hakkında da mesrûk tabiri kullanılmıştır.⁴⁵⁹

Bazı muhaddisler râvinin başka bir râvi ile değiştirilmesi mânasında kalbden bahsederken bunu, bir râvi ile meşhur olan bir hadiste o râvinin yerine başka bir râvinin getirilmesi şeklinde tarif etmişlerdir.⁴⁶⁰ Burada “rivâyetin bir râvi ile meşhur olması” dikkat edilmesi gereken bir detaydır. Zira rivâyetin senedi muhaddisler arasında meşhur iken başka biri tarafından, o râvinin yerine başka birinin getirilmesi onun rivâyetinin sıhhatine şüphedir. Ayrıca meşhur ile kayıtlanmış olması hadis uydurucularının bu meşhur senedlerle bilinen rivâyetleri garib bir şekilde rivâyet etmeye çalışmalarından olabilir. Zira onlar revaçta olan hadisler üzerinde değişiklik yapmayı hedeflemiştir.

Râvi isminde meydana gelen değişiklikler her zaman tek bir râvinin ismi ile sınırlı olmaz bazen senedin tamamı başka bir senedle değiştirilmek suretiyle râvilerin tamamı değiştirilmiş olur. Bu durum maklub hadisin çeşitlerindendir.⁴⁶¹ Burada kalbeden râvinin bir metin ve senedi olur. Senedi başka bir metine ekler. Birinci metnin de başka bir isnâdı olur. Bu durumda bir isnâdın yeri başka bir isnâdla değiştirilmiş olur.

⁴⁵⁷ **Osman**, Muhammed İbn İbrahim el-Osman, *Kavâidü't-Tercîh Fî İhtilâfi'l-Esânid*, Dâru'l-Furkân, 1. Baskı, Kâhire 2012, s. 95.

⁴⁵⁸ Sehâvî, c. 1 s. 336; Suyûtî, c. 1 s. 345.

⁴⁵⁹ Sehâvî, c. 1 s. 335-336.

⁴⁶⁰ Suyûtî, s. 342.

⁴⁶¹ Sehâvî, c. 1 s. 335; Suyûtî, c. 1 s. 345.

İbnü's-Salah (ö. 643/1245) senedin tamamının kalbedildiği rivâyete, İshâk İbn İsâ ← Cerîr İbn Hâzim (ö. 170/786) ← Sâbit (ö. 127/744) ← Enes (ö. 93/711-12) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen, “Nebî (s.a.s.), kâmet getirildiğinde beni görene kadar ayağa kalkmayınız, buyurdu.” hadisini örnek vermiştir.⁴⁶² Bu rivâyet, Yahyâ İbn Ebî Kesîr (ö. 129/747) ← Abdullah İbn Ebî Katâde (ö. 54/673) ← babası ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilmiştir.⁴⁶³ İshâk İbn İsâ, Hammâd İbn Zeyd'e (ö. 179/795) bu rivâyeti sormuş, o da şöyle demiştir: “Cerîr İbn Hâzim bu hadiste vehmetti. Biz hepimiz Sâbit'in meclisindeydik. Haccâc İbn Ebî Osmân (ö. 143/760) da bizimle beraberdi. Haccâc bize Yahyâ İbn Ebî Kesîr ← Abdullah İbn Ebî Katâde ← babası ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle bu hadisi rivâyet etti. Cerîr İbn Hâzim ise bu hadisi Sâbit'in Enes'den bize naklettiği rivâyet zannetti.”⁴⁶⁴

4. Râvi İsminde Tashifin Meydana Gelmesi

Bazı râviler hadislerde gerek sened gerek metin olsun nokta harf ya da şekil olarak değişiklik yapma şeklinde hatalara düşmüşlerdir. Bu durumda hadislerde ihtilafa sebep olmuş olabilir. Bu durum tashif ve tahrif ile tabir edilmiştir. Tashif, sened ve metinden birbirine benzeyen lafızlarda vâki olan değişikliktir. Kelimeyi bilinen şeklinden gayrisına dönüştürmektir.⁴⁶⁵ Bunun misali Yahyâ İbn Maîn'in (ö. 233/848) Avvâm İbn Mürâcim isminde Avvâm İbn Müzâhim olarak tashifde bulunmasıdır.⁴⁶⁶ Tashifle eş anlamlı olarak tahrif terimi de kullanılmıştır. Ancak bazıları bu iki terimi farklı anlamda kullanmışlardır. Tashifi hat aynı olmakla beraber harekelerde ya da harflerin noktalarında meydana gelen değişiklikler için kullanmışlardır. Tahrifi ise kelimeyi başka kelimelerle değiştirmek ya da kelimeye bazı ziyade ve noksanlar yapmak şeklinde gerçekleşen değişiklikler için kullanmışlardır.⁴⁶⁷

⁴⁶² İbnü's-Salah, c. 1 s. 102.

⁴⁶³ Buhârî, “Ezân”, 22; Müslim, “Mesâcîd ve Mevâziu's-Salât”, 156; Ebû Davûd, “Salât” 46; Tirmizî, “Cum'a”, 21; Nesâî, “Ezân”, 33.

⁴⁶⁴ İbnü's-Salah, c. 1 s. 102; Tirmizî, “Cum'a”, 21.

⁴⁶⁵ Sehâvî, c. 4 s. 57.

⁴⁶⁶ **Ahmed İbn Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-İlel Ve Ma'rîfetü'r-Ricâl*, I-III, tahk. Vasiyyullah İbn Muhammed Abbas, Dâru'l-Hânî, 2. Baskı, Riyâd 2001, c. 2 s. 540; Sehâvî, c. 4 s. 61.

⁴⁶⁷ Fahl, c. 4 s. 560-561; tashif ve tahrif mütekaddim muhaddis tarafından aynı mânada kullanılmıştır. İbn Hacer daha sonra bunların arasını ayırmıştır. Bu istilâhların kullanımı için bkz., **Bayındır**, Mülâyim, “Tashif Ve Hadis İlmîne Etkisi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); **Dayhan**, Ahmet Tahir, “Hadislerde Tashîf Ve Tahrîf”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Tashif gerek görsel, gerekse işitsel hatalardan kaynaklanmıştır. Musahhaf hadisler incelendiğinde tashif edilen lafızlar ile doğru halleri arasında görsel ya da işitsel benzerlikler olduğu görülür. Râvinin “sin” harfi ile “sâd” harfini işitsel olarak karıştırması mümkündür. Ya da “tı” ve “zı” gibi şekilsel benzerlikleri olan harflerde bu tür hatalar mümkündür. Bu yüzden özellikle bu tür benzerliklerin olduğu iki lafız arasındaki ihtilaf söz konusu olduğunda tashifden şüphe edilmelidir. Tashife uğradığı belirlenen ismin hatasına hükmedileceği için diğer vecih sahih olacaktır ve problem çözülmüş olacaktır.

5. Râvinin Babasına Ya da Ceddine Nisbeti Ya da Bazen Künyesi Bazen Lakabıyla Anılması

Râvilerin isim, neseb, künye ve lakabları vardır. Nesepleri ise baba, dede, kabile, belde, ırk, meslek ve mezheplerine nisbet edilerek zikredilebilir. Râvi isminde meydana gelen ihtilaflardan bazısı râvinin bir vecihde bu zikredilenlerden biri ile zikredilmesi, başka vecihde ise bir diğeriyle zikredilmesi sonucudur. Râvi, bir tarikte falanın babası şeklinde zikredilirken başka vecihde falanın oğlu diye zikredilebilir. Bir vecihde kabilesine nisbet edilirken başka vecihde lakabı ile zikredilebilir. Bir vecihde ismi ile zikredilirken başka vecihde künyesi ile zikredilebilir. Bir vecihde babasına nisbetle falanın oğlu denirken başka vecihde dedesine nisbetle falanın oğlu denir.

Râvi isimlerinde meydana gelen bu tür ihtilaflarda bu farklı isimlerin tek bir râvinin kimliğine hamledilmesi mümkün olduğunda iki ismin bu tek isme hamledilmesi ile problem kalkacaktır. Bu şekilde problemin çözümü için râvinin isim, künye neseb, lakab bilgisi, beldesi, şehri ve mezhebi gibi kendisiyle isimlendirmenin mümkün olduğu şeyler bilinmelidir.⁴⁶⁸

Bunun misali, Mâlik’in (ö. 179/795) İshak İbn Abdillâh İbn Ebî Talha (ö. 133/750) ← Humeyd Binti Ubeyd B. Rifâa’ ← Kebşe Binti Ka’b İbn Mâlik’ ← Ebû Katâde ← Rasûlullah (s.a.s.) tarikiyle rivâyet ettiği “Rasûlullah (s.a.s.) kedi hakkında neces değildir, çünkü o insanlar arasında dolaşır dedi” rivâyetidir. Bu rivâyeti Hüseyin el-Muallim (ö. 150/767-68) ve Hemmâm (ö. 132/750), İshak İbn Abdillâh İbn Ebî Talha ← Ümmü Yahyâ tarikiyle rivâyet etmiştir. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) bu tariklerden

⁴⁶⁸ Bâcû, s. 125.

birinde İshak İbn Abdillâh İbn Ebî Talha'nın rivâyeti aldığı kişinin Humeyd Binti Ubeyd B. Rifâa' olarak zikredilmesini diğer tarikde ise Ümmü Yahyâ olarak zikredilmesini Ebû Hâtîm (ö. 277/890) ve Ebû Zûr'a'ya (ö. 264/878) sorunca onlar, ismi Humeyd; künyesi ise Ümmü Yahyâ demişlerdir. Böylece İbn Ebî Hâtîm'in (ö. 327/938) ihtilaf zannettiği bu iki rivâyette aslında ihtilaf olmadığı, ancak rivâyetin birinde râvinin ismi ile diğerinde ise künyesi ile zikredildiği açığa çıkmıştır.⁴⁶⁹

Bir başka misal de Hemmâm (ö. 132/750) ← Katâde (ö. 117/735) ← Bekr İbn Abdillâh el-Mûzenî (ö. 108/726) ve Bîşr İbn Âiz ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.s.), ipeği ancak nasibi olmayan giyer, buyurdu.” hadisidir. Ebû Muhammed bu hadisi Şu'be'nin (ö. 160/776) Katâde ← Bekr ve Bîşr İbn Muhtefiz ← İbn Ömer ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet ettiğini söylemiştir. İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) doğrusunun Bîşr İbn Âiz mi yoksa Bîşr İbn Muhtefiz mi olduğunu Ebû Hâtîm (ö. 277/890) ve Ebû Zûr'a'ya (ö. 264/878) sormuştur. Ebu Zûr'a (ö. 264/878) Şu'be (ö. 160/776) rivâyetinin daha sahih olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtîm (ö. 277/890) ise Hemmâm'ın Katâde'nin rivâyetlerini Şu'be'den daha iyi bildiğini söyledikten sonra her ikisinin de isabet etmiş olabileceğini, çünkü “muhtefiz” kelimesinin bir lakab olduğunu; “Âiz” kelimesinin ise isim olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁰ Görüldüğü gibi Ebû Hâtîm her ne kadar Bîşr İbn Âiz'in Bîşr İbn Muhtefiz olarak isimlendirildiğini bilmeseydi de muhtefiz kelimesinin lakab olarak kullanıldığını bildiğinden dolayı iki ismi tek bir râvinin ismine hamletmiştir.

6. Bir Tarikte Tesmiye Edilip Diğerinde Mühmel Bırakılması

Tarikler karşılaştırıldığında tariklerden birinde râvi ismi zikredilmişken diğerinde zikredilmemiş olabilir. Bu durum muhaddislere göre bir teâruz değildir. Muhaddisler mühmel ismin tesbitinde başka bir tarikten bu mühmelin isimlendirilip isimlendirilmediğine bakmışlardır.

Sehâvî (ö. 902/1497) bu konuda şöyle demiştir: “Marifet ehli katında hadisin tariklerine bakarak mühmel isim açığa çıkar ve problem giderilir.”⁴⁷¹

⁴⁶⁹ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 1 s. 588-591.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 4 s. 311-312.

⁴⁷¹ Sehâvî, c. 4 s. 280.

E. METİNDE LAFİZ İBDÂLİ

Buradaki ibdâlden kasdımız ziyade ve noksan olmaksızın hadiste geçen bir lafzın yerine başka bir lafzın gelmesi ya da hadisin farklı lafızlarla ifade edilmesi şeklinde gözüken değişikliklerdir.

Hadis tariklerini karşılaştırdığımızda hadis metinlerinde değişikliklerle karşılaşabiliriz. Bir cümlemin yerine başka bir cümle ya da bir lafzın yerine başka bir lafız gelmiş olabilir. Bu değişiklikler kimi zaman herhangi bir problem oluşturmaz. Ama kimi zamanda bazı problemlere sebep olabilir. Lafız farklılıkları hata ile meydana gelebileceği gibi râvinin mâna ile rivâyet etmesinden dolayı da farklı olabilirler. Bazen bu hata tashif şeklinde, bazen kalb şeklinde gerçekleşebilir. Bu lafız değişikliği bir hadis metni ile başka bir hadis metni arasında olabileceği gibi hadisin kendi metninin kelimelerinde yer değiştirme şeklinde de olabilir. Bu lafız değişikliği mânâyı değiştirebileceği gibi değiştirmeyebilir de. Bazen lafız değişikliği olan metinler aynı metin gözüke de farklı metinler olabilir.

Bu bölümde bir hadisin tarikleri karşılaştırıldığında hadis metninde ortaya çıkan ibdal ve takdim-tehir türü değişiklikler ele alınacaktır.

1. Aynı Mânaya Gelen Bir Kelime İle Değişmesi

Mâna ile rivâyet sebebiyle râviler hadisi her zaman aynı lafızlarla eda etmemişlerdir. Bilakis aynı mânaya gelen farklı lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Eğer hadisin metinleri arasında bu şekilde bir değişiklik meydana gelmiş ise bu, bir problem oluşturmaz. Râvinin mâna ile rivâyetine hamledilir.

Bu tür lafız değişiklikleri birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bizzat lafzın aynı mânaya delâlet eden başka bir lafız ile değiştirilmesi şeklinde olduğu gibi lafzın içeriğinin rivâyet edilmesi şeklinde de olabilmektedir.

a. Lafzı Müradifiyle değiştirme

Bu durumda asıl lafzın yerine eş anlamlısı ya da aynı mânâyı karşılayacak ifadeler kullanılır. Bu, lafzî müradif ve manevî müradif olarak iki şekilde gerçekleşebilir.

Mesela الخراج بالضممان⁴⁷² ibaresi yerine aynı mânaya gelen الغلة ibaresinin⁴⁷³ getirilmesi lafzî müradif ile değişikliktir. Manevi müradif ise lafzın aynı anlama gelen müradifi olmaksızın aynı amacı ifade eden başka bir lafız ile değiştirilmesidir.⁴⁷⁴

b. Muhteva değişiklikleri

Râviler birçok sebeple hadis metnini değil de o metnin muhtevasını ya da hükmünü zikretmekle yetinmişlerdir. Böylece hadislerde farklılıklar oluşmuştur. Râvilerin, “Rasullullah’ın (s.a.s.) bu konuda hükmü şudur.”, “Şunu haram kıldı.”, “Bunu emretti.” “Bundan nehyetti.” gibi sözleri bu tür mâna rivâyeti çeşidindendir.⁴⁷⁵

Bunun misali yukarıda zikrettiğimiz الخراج بالضممان⁴⁷⁶ أن رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهِ وَسَلَّمَ فَضَى أَنَّ خَرَاجَ الْعَبْدِ بِضَمَانِهِ⁴⁷⁷ hadisdeki hükmün söylenmesi şeklinde rivâyet edilmesidir.

2. Farkı Bir Mânaya Gelen Lafızla Değişmesi

Hadisin metinleri arasında görülen lafız farklılıkları eğer farklı mânalara geliyorsa bu durum önemli bir problem oluşturacaktır. Bu durumda öncelikle hadisin aynı hadis olup olmadığı tesbit edilmelidir. Zira benzer formatta birçok hadis rivâyet edilebilmektedir. İsnadın aynı olması, metnin benzerliği her zaman hadisin aynı hadis olmasını gerektirmez. Bu iki rivâyetin iki farklı hadis olma ihtimali vardır.⁴⁷⁸

Bunun misali, Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) ← Muhammed İbn Münkedir (ö. 131/748) ← Câbir (ö. 78/697) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Câbir şöyle dedi: “Peygamber’e (s.a.s.) ekmek ve et getirdim. O da yedi. Sonra

⁴⁷² Ebû Dâvud, “Buyû’, Ebvâbü’l-İcâre”, 37; Tirmizî, “Buyû’” 53; Nesâî, “Buyû’”, 15; İbn Mâce, “Ticâret”, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 40 s. 272, c. 43 s. 137.

⁴⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 41 s. 59, 344, c. 42 s. 162; Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, c. 5 s. 526; **Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*, I-IV, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1990, c. 2 s. 18.

⁴⁷⁴ **Atan**, Abdullah Hikmet, “Mâna İle Hadis Rivâyeti”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 182-183.

⁴⁷⁵ Atan, s. 185-186.

⁴⁷⁶ Ebû Dâvud, “Buyû’, Ebvâbü’l-İcâre”, 37; Tirmizî, “Buyû’” 53; Nesâî, “Buyû’”, 15; İbn Mâce, “Ticâret”, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 40 s. 272, c. 43 s. 137.

⁴⁷⁷ İbn Mâce, “Ticâret”, 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 42 s. 486.

⁴⁷⁸ Lâhim, *Mukârenetü’l-Merviyât*, c. 1 s. 396.

abdest suyu istedi ve abdest aldı. Sonra öğlen namazını kıldı. Sonra yemeğinin geri kalanını istedi ve onu yedi. Sonra tekrar abdest almadan namaz kıldı.”⁴⁷⁹

Şuayb İbn Ebî Hamza (ö. 162/779) ← Muhammed İbn Münkedir ← Câbir tarikiyle bu hadisi, Câbir şöyle dedi: “Rasûlullah’ın (s.a.s.) iki hükmünün sonuncusu ateşin değdiği şeyi yemekten dolayı abdest alınmamasıdır.”⁴⁸⁰ şeklinde rivâyet etmiştir. Ebû Davûd (ö. 275/889) bu hadisin önceki hadisten ihtisar edildiğini söylemektedir.⁴⁸¹ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) de Şuayb İbn Ebî Hamza’nın hâfızasından rivâyet etmesi sebebiyle bu rivâyette hata ettiğini söylemiştir.⁴⁸²

İki rivâyete baktığımızda bunlardan birincisi Peygamber’in (s.a.s.) et yedikten sonra tekrar abdest almadan namaz kıldığını bildirirken, ikinci rivâyet ise abdesti bozan bir meselede nesihden bahsetmektedir. Halbuki birinci rivâyette nesihden bahsetmemektedir. Bu iki rivâyet ilk bakışta farklı rivâyetler olarak gözükebilirdi. Ancak ikinci rivâyette râvinin ihtisarda bulunması sebebiyle hata ettiğinin ortaya çıkması ile aslında bu iki rivâyetin tek bir rivâyet olduğu ortaya çıkmıştır.

Kimi zaman hadisi tahriç edenlere, iki lafız, aralarındaki irtibattan dolayı karışık gelebilir ve bunları tek bir hadis veya iki farklı hadis olarak zikredebilir. Bu durumu Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) tahriç ettiği hadislerde görebiliriz. Onların tahriç ettiği bir hadis hakkında bazı ulemâ müttetekun aleyh olduğunu söylerken bazı ulemâ da onun Buhârî ya da Müslim’in fert rivâyetlerinden saymaktadır.⁴⁸³

Farklı hadisler tek bir hadis gibi ele alındığında, tercîh kaidelerine göre biri tercîh edilip diğeri reddedilebilmekte ve bunun sonucunda ise müstakil bir hadis, mercûh tarik denilerek terk edilebilmektedir.

İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Bil ki bütün bunlar isnâdında ihtilaf edilen hadis tek bir hadis olduğundadır. Eğer iki isnâdla iki hadis olduğu açığa çıkarsa, iki tarikten birinin hatasına hükmedilmez. Bunun alameti iki tarikten birinde ziyade, noksan veya değişiklik olmasıdır. Böylece bunun başka bir hadis olduğuna hükmedilir.

⁴⁷⁹ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74; Tirmizî, “Tahâret”, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 22 s. 345.

⁴⁸⁰ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74;

⁴⁸¹ Ebû Davûd, “Tahâret”, 74;

⁴⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 2 s. 7.

⁴⁸³ Lâhim, *Mukârenetü l-Mervîyyât*, c. 1 s. 400.

Dârekutnî (ö. 385/995) ve başkaları gibi hâfızlardan birçoğu buna riayet etmemişlerdir. Yakın bir mânaya döndüğünde⁴⁸⁴ lafızlardan biri değişik olsa bile iki isnâdtan birinin hatasına hükmetmişlerdir. Ama eğer farklı hadis olması ihtimali varsa İbn Medînî (ö. 234/848-49) ve başkaları ‘Bunlar iki isnâdla rivâyet edilen iki hadistir.’ demişlerdir.’⁴⁸⁵ Yani kelimeler, zorlayarak aynı manaya hamledilerek ya da zorlamaksızın olsa bile aynı manaya hamledilmeyip birbiri ile bağlantıları olacak şekilde farklı manalara ya da ortak bir mana ile ilişkisi olacak şekilde farklı manalara hamledilerek iki farklı hadis tek bir hadis gibi gösterilip, sonra onlardan birinin hatasına hükmetmek doğru değildir. Hadisler, zorlamaksızın aynı manaya geldiğinde, onların aynı hadis olduğundan bahsedilebilir ve bu durumda iki hadisin doğru vechi araştırılır.

Eğer ihtilaf edilen hadisin, aynı hadis olduğuna hükmedilirse bu durumda tariklerden birinde tashif meydana gelmiş olabilir ya da mâna ile rivâyet sonucunda râvi hadisi farklı anlamış ve bu anlamına delâlet eden bir lafızla rivâyet etmiş olabilir veya ihtisarda bulunmuş, ancak mânayı tam karşılayacak şekilde zikredememiştir. Böyle bir durumda iki metin arasında teâruz meydana gelmiş olacaktır. Bu durumda aşağıda ve tezimizde “Vecihlerden Birinin Tercîhi” başlığı altında zikredeceğimiz tercîh karînelerine göre tercîh yapılması gerekecektir.

Hadiste mâna rivâyeti sonucu anlam açısından teâruz çıkarsa, burada mâna rivâyetinde bulunmayan ya da mâna rivâyetinden sakınan râvinin rivâyeti mâna rivâyetini caiz görene tercîh edilmelidir. Yine eğer anlam açısından bir problem olduysa, fakih râvi ya da konuda uzmanlığı olan râvi diğerlerine tercîh edilmelidir. Yine dil ve lügat alanında öne çıkan râvi de tercîh edilmelidir. Zira bunlar lafızların anlamlarını daha iyi bilirler.⁴⁸⁶

Hadisin ihtisarı ile uzun hali arasındaki ihtilafta, asıl metne daha yakın olması sebebiyle hatanın muhtasarda olması daha yakındır. Zira ihtisarda tasarruf vardır. Tasarruf sırasında ise hata ihtimali daha yüksektir.

Burada ortaya çıkan farklı anlamlar, taraflardan hangisinin sahih olup olmadığına dair bazı ipuçları verebilir. Anlamlardan birinde lafız rekaketi olması, metinlerden birinin

⁴⁸⁴ İbn Receb’in “yakın bir manaya döndüğünde” ibaresindeki yakın manadan kasdı onun kelimasında açık değildir. Ancak yakın manadan kasdı bize göre, iki farklı kelime aynı manaya hamledilmemekle beraber iki kelimenin birbiri ile ilişkisi olacak şekilde farklı manalara hamledilmesidir.

⁴⁸⁵ İbn Receb, *Şerhu İtel*, c. 2 s. 843-844.

⁴⁸⁶ Tercîh karîneleri bölümünde bu karîneler incelenmiştir. Burada özellikle konu ile daha yakından alakası sebebiyle bu karîneleri zikrettik.

anlamının sahih sünnete aykırılığı gibi durumlar hatanın yerini tesbit etmeye yardımcı olacaktır.

Hadis metninde meydana gelen değişiklikler bazen de metnin unsurları arasında olmuştur. Bu da maklub hadisin çeşitlerindendir. Bu durumun misali Allah'ın gölgenin olmadığı yerde gölgelendireceği yedi sınıf insan ile ilgili rivâyettir.⁴⁸⁷ Bu rivâyette geçen “sağ elinin verdiğini sol elinin bilmediği kişi” cümlesinde İmam Müslim (ö. 261/875) sağ ve sol kelimelerinin yerini değiştirmiştir.⁴⁸⁸

Yukarıdaki örnekte meydana gelen türden ihtilaflar, her zaman hadisin amacını anlatmayı etkilemiyorsa da muhaddisler hadisin doğru vechini tesbit etmeye çalışmışlardır.

Metinde yer alan takdim-te'hirler bazı kelimelerin yerlerinin değişmesi şeklinde olabileceği gibi, cümlelerin yerlerinin değişmesi şeklinde de olmuştur. Eğer bu değişiklik anlamı etkilemiyorsa buna müsamaha gösterilmiştir.⁴⁸⁹ Bunun misali “İslam beş şey üzerine binâ edilmiştir...” hadisindeki⁴⁹⁰ “الحج” hac ve “الصوم” oruç kelimelerinin hadisin farklı vecihlerinde yer değiştirmiş olmasıdır. Lafızların yerleri anlamı etkileyecek bir durum olmadığından rivâyete herhangi bir zararı olmamıştır.

II. İHTİLAFIN ÇÖZÜMLENMESİ

Tercîh karîneleri klasik eserlerde daha çok muhtelifü'l-hadis bağlamında ve rivâyetlerden birinin diğerine tercîhi bağlamında ele alınmıştır.

Fakat bizim konumuz muhtelifü'l-hadis konusundan farklıdır. Bizim konumuz anlam açısından ihtilaf eden hadisler değildir. Muhtelifü'l hadisde iki farklı hadis arasındaki anlam farklılığı ele alınırken bizim konumuzda tek bir hadisin tarikleri arasındaki metin ya da sened farklılıkları ele alınmaktadır. Zira hadisler farklı olduğunda senedlerinin farklı olması normal bir durum olduğundan bir problem oluşturmaz. Ama tek bir hadisin senedinde görülen bazı farklılıklar problem oluşturmuştur.

⁴⁸⁷ Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “Zekat”, 30; Mâlik, “Şa'r” 14; Tirmizî, “Zühd”, 53; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, c. 15, s. 414.

⁴⁸⁸ Sehâvî, c. 1 s. 345.

⁴⁸⁹ Atan, s. 51.

⁴⁹⁰ Buhârî, “İmân”, 1; Müslim, “İmân”, 19; Tirmizî, “İmân”, 3; Nesâî, “İmân ve Şerâihü”, 13.

Hadislerin farklı hadis olduğunun hükmü her hadisin farklı anlam ifade etmesi ya da her hadisin sahâbe râvisinin farklı olması iledir. Sahâbe râvisi farklı olduğunda muhaddisler o hadisi farklı hadis olarak ele almışlardır.

Tarikler arası ihtilafta tercîh karînelerini zikrederken bu karîneleri muhtelefü'l-hadis ilminin aksine sadece vecihlerden birinin tashihi için değil ikisinin tashihi için de kullanılmaktadır. Tabi ki bu durum, teâruz olmadığına hükmedildiğinde ya da teâruz olduğu bilinmediğindedir.

Ele alacağımız tercîh kriterleri bir hadisin vecihleri arasındaki ihtilaflar için olacağından, hadis ilminde bununla alakalı olmayan tercîh karînelerini zikretmedik. Mesela, âli-nâzil isnâd iki farklı hadis için tercîh kriteri olarak kullanılmıştır. Ancak tek bir hadisin vecihleri arasında kullanılamaz. Zira tek bir hadiste hadisin medârından rivâyette ihtilaf eden râviler arası tercîh olacağından bu medâra yakınlık ve uzaklığa göre bu râviler arasında âli-nâzil farkı olmayacaktır. Ya da hadisin mânasının Kur'ân'a, başka sahih hadislerle, genel kurallara muvâfık olması da iki farklı hadis arasında tercîh karînesi olsa da tek bir hadiste metinler aynı olduğu için ve sened için ise bunlara muvafık olmaktan bahsedilemeyeceğinden tercîh karînesi olarak ele alınmamıştır.

Bazı karîneler tek bir hadisin vecihleri arasında tercîh için uygun olsa dahi iki veçhin de sıhhat şartlarını taşıması kuralına uymadığı için zikretmedik. Mesela ittisale delâlet eden sîga ile rivâyet edilen sened, inkıtaya delâlet edene tercîh edilir. Halbuki inkıtanın olduğu sened zayıf olacağı için sahih sened karşısında teâruz oluşturmaz. Bunun istisnası bu inkıtaya ya da ittisale delâlet eden sîganın hadisin vecihleri arasında aynı iki râvi arasında vâki olmasıdır ki bu durumda zaten rivâyet sîgalarındaki farklılık ihtilâfın kaynağı olduğundan tercîh karînesi olarak kullanılamaz.

Biz tercîh kriterlerini ana başlıklar altında birleştirmeyi uygun bulduk. Zira tercîh karîneleri duruma göre değişmekte ve belli bir sayısı olmamaktadır. Biz de bundan dolayı ortak noktaları ele alarak aynı başlıkta birleştirdik. Mesela metinde râvi tefsiri ve kıssanın varlığını “Metinde Ayrıntı” başlığı altında inceledik.

Tercîh kriterlerinin bir kısmı muhtelefun aleyh olan râvi yani hadisin medârı ya da ihtilâfın medârı olan râvi ile alakalı iken bir kısmı bu medârdan muhtelif rivâyette

bulunan râvi ile alakalı, bir kısmı da bizzat mervinin kendisi ile alakalıdır. Mervî ile alakalı olanlar, senedle alakalı olan ve metinle alakalı olan tercîh karîneleridir.

İhtilafın medârı ile ilgili olan tercîh karîneleri ihtilafın kaynağı, medâr olan râvi olduğunda kullanılır.

İhtilâfın rivâyetin medarından olduğunun misali Ma'mer'in (ö. 153/770) rivâyet ettiği şu hadistir: "Ğaylan İbn Seleme (ö. 23/644), cahiliyyede evlendiği on kadın ile evliyken Müslüman oldu. O kadınlar da onunla beraber Müslüman oldular. Rasûlullah (s.a.s.) o kadınlardan dört tanesini seçmeyi emretti."⁴⁹¹ Ma'mer'den bu hadisi Basra'da alan râviler Ma'mer ← Zührî (ö. 124/742) ← Salim (ö. 106/725) ← İbn Ömer (ö. 73/692) ← Ğaylan ← Nebî (s.a.s.) tariki ile mevsûl rivâyet ederken, bu hadisi Ma'mer'den Yemen'de alan râviler Ma'mer ← Zührî ← Ğaylan ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle munkatı' rivâyet etmişlerdir. Salih Bin Ahmed Bin Hanbel (ö. 266/880), Ma'merin bu hadisi Basra'da hatalı rivâyet ettiğini Yemen'e döndüğünde ise munkatı' bir şekilde doğru rivâyet ettiğini söylemiştir. Ahmet İbn Hanbel (ö. 241/855), Ma'mer'in bu hadisi Basra'da kitabı yanında olmaması sebebiyle hata ile rivâyet ettiğini Yemen'de ise kitabı yanında olduğu için doğru bir şekilde rivâyet ettiğini söylemiştir.⁴⁹² Aynı sebepten dolayı Buhârî (ö. 256/870) de mürsel tariki tercîh etmiştir.⁴⁹³ Burada ihtilâfın kaynağı rivâyetin medârı olan Ma'mer'dir. Bu yüzden tercîh yapılırken Ma'mer'in hangi şehirde daha doğru rivâyet ettiği araştırılmalıdır. Ma'mer'in (ö. 153/770) Basra'da kitabının yanında olduğu, Yemen'de ise kitabının yanında olmadığı açığa çıkınca ve kitaptan rivâyet, hıfza tercîh edildiği için Yemen'deki rivâyeti tercîh edilmiştir.

Tercîh karîneleri her zaman bir tarafın zabtının fazlalığına delâlet edip onu desteklemek için kullanılmaz bazen tam aksine bir tarafın zabtının azlığına delâlet için kullanılır. Karîneler sadece taraflardan birinin sıhhatine delâlet ettiği gibi bazen de her iki tarafın sıhhatine delâlet eder.

Karînelerin işletilmesi ile ilgili olarak bazı noktalara değinmemiz gerekecektir. İhtilaflarda hiçbir karîneye göre mutlak olarak hükmedilmez. Yani herhangi bir karîneye göre bir ihtilafta tercîhte bulunulabilir, ancak aynı karîneye göre başka bir

⁴⁹¹ Tirmizî, "Nikah", 33.

⁴⁹² **Beşir Ali Ömer**, *Menhecü İmam Ahmed Fî İ'lali'l-Ehâdis*, I-II, Vakfusselam, 1. Baskı, y.y., b.y. 2005, c. 1 s. 571-573.

⁴⁹³ Tirmizî, *İlel*, c. 1 s. 164.

ihtilafta tercihte bulunulmayabilir. Mesela, sayı çokluğu önemli bir karîne olsa da kimi yerde sayı çokluğunun karşısında başka bir karîne yer alır ve ona göre hüküm verilebilir. Karîneler teâruz edebilir. Bu, taraflardan birinin hıfz açısından üstün olması, diğer tarafın da sayı açısından üstün olması gibi her iki tarafta da karînelerin olması durumudur. Diğer bir husus da açık bir delil varken karîneye itibar edilmez. Delil, var olduğunu gösterirken, karîne var olma ihtimalini gösterir. Mesela râvinin kendi beldesi dışında rivâyette bulunması bir karînedir. Çünkü bu râvinin kitabının yanında olmama ihtimaline işaret eder. Ancak bir râvinin kendi beldesi dışında rivâyet etmesi ve bizim o râvinin yanında kitabı olduğuna dair bir bilginin olması durumunda bu karîne işletilemeyecektir.

Karînelere göre hüküm verilirken şu şekilde bir sıra takip edebiliriz:

1. Teâruzun olup olmadığına dair deliller araştırılmalıdır.
2. Teâruzun olup olmadığına delil yoksa karînenin olup olmadığı araştırılmalıdır.
3. İhtilaflın kaynağına dair delil ve karîneler araştırılmalıdır.
4. Gerek medâr gerekse de medârdan ihtilaflı rivâyet eden râvileri gerekse de rivâyeti çevreleyen karîneler araştırılmalıdır.
5. Taraflarla alakalı karîneler tesbit edildikten sonra karînelerin oluşturduğu zann-ı gâlibe göre hüküm verilmelidir.

Gerek rivâyetlerden birini tercih, gerekse ikisini tashih mücerred aklî ihtimallerle değil, zann-ı galib ile olur.⁴⁹⁴ Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Mesela bir râviden bir hadis hem merfû hem de mevkûf şekilde rivâyet edilsin. Bu durumda ihtimallerden biri merfûnun râvinin rivâyetine, mevkûfun ise râvinin fetvasına hamledilmesi ve bu şekilde iki vechin de tashih edilmesidir. Ancak merfûnun rivâyete mevkûfun fetvaya hamledilebilmesi için böyle bir ihtimalin aklen mümkün olması yetmeyecektir. Bilakis bu ihtimali destekleyecek karîneler gerekecektir. Böyle bir karîne olmazsa bu şekilde hamledilemez. Zira ihtilaflarda, ihtilâfın çeşidine göre birçok ihtimalden söz edilebilir. O yüzden hangi ihtimali destekleyen karîne varsa o tercih edilmelidir. Bu gerek metin

⁴⁹⁴ Senûsi, s. 733.

gerek sened ile ilgili ihtilaflarda olsun gerek ziyade-noksan gerekse de diğer ihtilaflarda olsun böyledir.

İbn Kayyim (ö. 751/1350) bu konuda şöyle demiştir: “Hadis imamları ve illet uzmanları bu mücerred aklî tecvîzâta/ihtimallere iltifat etmemişlerdir. Onların bu konuda kendileriyle aralarına bu tecvîzâtın ve mücerred ihtimallerin giremeyeceği tecrübe ve birikimleri vardır.”⁴⁹⁵

A. VECİHLERDEN BİRİNİN TERCİHİ

1. Sayı Çoğunluğu

İhtilaflarda muhaddisler râvilerin sayıca çokluğuna itibar etmiş ve hangi rivâyetin râvilerinin sayısı daha çoksa o rivâyeti tercîh etmişlerdir. Bunun sebebi, aşağıda zikredeceğimiz üzere, çoğunluk, hıfza azınlıktan daha yakındır. Çünkü çoğunluk, onların rivâyetinin vehimden uzak olduğuna işaret eder.

Gerek telmîhen olsun gerekse de sarâhaten olsun sayı çoğunluğunun en çok kullanılan karîne olduğu söylenebilir. Şâfiî (ö. 204/820) de çoğunluğun rivâyeti tek kişinin rivâyetinden doğruya daha yakındır, demiştir.⁴⁹⁶

Hatip (ö. 463/1071) de şöyle demiştir: “İki haberden râvisi çok olan tercîh edilir. Çünkü hata çoktan uzak, aza yakındır.”⁴⁹⁷

Hâzimi (ö.584/1188) muhtelif rivâyetler arasındaki tercîh vecihlerini saymış ve birinci olarak ekseriyeti zikretmiştir. O bu konuda şöyle demiştir: “Sayı çoğunluğu kendisiyle tercîhte bulunulan şeylerden biridir. Çünkü o kesin ilim bildiren şeye yani tevatüre yaklaşıdır.”⁴⁹⁸

Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813) muhalif olanların çok olması sebebiyle bazı rivâyetlerde Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) hata ettiğini düşündüklerini söylemiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Senûsi, s. 733.

⁴⁹⁶ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 498.

⁴⁹⁷ Hatip, *Kifâye*, s. 436.

⁴⁹⁸ **Hâzimi**, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimi el-Hemedânî (ö.584/1188), *el-İ’tibâr Fi’n-Nâsih Ve’l-Mensûh Mine’l-Âşâr*, Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyyeti, 2. Baskı, Haydarâbâd h. 1360, c. 1 s. 9.

⁴⁹⁹ Dârekutnî, *İlel*, c. 5 s. 211.

Onlar bu konuda Zü'l-yedeyn'in hadisiyle istidlalde bulunmuşlardır. Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) naklettiğine göre bu rivâyet şöyledir. Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) bize yatsının iki rekatını kıldırdı (selam verdi). Sonra mescide dikilmiş bir kütüğün yanına gitti ve öfkeli bir halde ona yaslandı. Sonra sağ elini sol eline koydu ve parmaklarını birbirine geçirdi. Sonra da sol elinin dış kısmını sağ yanağına dayadı. Acele edenler mescidin kapılarından çıktılar ve birbirlerine namaz mı kısaltıldı, diye sordular. Namaz kılanlar arasında Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Ömer (ö. 23/644) de vardı, fakat Peygamber'le (s.a.s.) konuşmaktan çekindiler. Aralarında Zü'l-yedeyn denilen elleri uzun olan bir adam vardı. Peygamber'e (s.a.s.) ey Allah'ın Rasulü unuttun mu yoksa namaz mı kısaltıldı, diye sordu. Peygamber (s.a.s.), unutmadım, namazda kısaltılmadı, dedikten sonra insanlara, Zü'l-yedeyn'in dediği gibi mi oldu, diye sordu. Onlarda evet dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.s.) diğer rekatları da kıldı ve selam verdi. Sonra tekbir getirdi, secde etti, sonra başını kaldırdı, tekbir getirdi, sonra tekbir getirdi ve secdeye gitti, sonra başını kaldırdı ve tekbir getirdi.”⁵⁰⁰

İbn Abdilber (ö. 463/1071) bu rivâyetle alakalı olarak şöyle demiştir: “Burada, muhaddisin rivâyetine cemaat muhalefet ederse, cemaatin rivâyetinin tercîh edileceğine delil vardır. Çünkü kalp çoğunluğun rivâyetine tek bir kişinin rivâyetinden daha mutmaindir.”⁵⁰¹

Alâî (ö. 761/1359), Zü'l-yedeyn rivâyeti hakkında şöyle demiştir: “Bu hadisten şu elde edilir: Eğer cemaat bir hadisin isnâdında hata ederlerse bu durumda doğru rivâyet sayı bakımından çoğunluğa ya da hıfz bakımından üstün olana aittir. Çünkü Zü'l-yedeyn teferrüd edince Nebî (s.a.s.) kavmin geri kalanına müracaat etti. Onlar içinde Ebû Bekir ve Ömer gibiler vardı ki ona muvâfakat etti. Haberi vahidin kabulünün ana noktasının zannı galip olması ile de mâna açısından tercîh edilir. Hadisin sıhhatini ya da ta'lîlini gerektiren durumlardaki ihtilafta, hata ve ğalattan uzak olduğu için sayı açısından çoğunluğa müracaat edilir. Bu hıfz ve itkanda eşit derecede olduklarında böyledir. Sayı açısından eşit olurlar ve hıfzda farklı olurlarsa ittifakla daha hâfızınki tercîh edilir. İbn

⁵⁰⁰ Buhârî, “Salât”, 87, “Ezan” 79; Müslim, “Mesâcid ve Mevâziu's-Salât”, 97, 99; Tirmizî, “Salât”, 292; Nesâî, “Sehv”, 22; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât ve's-Sünnetü Fih”, 134; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 12 s. 130, 332, c. 13 s. 98, 223, c. 15 s. 263, c. 16 s. 19

⁵⁰¹ **İbn Abdülber**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvaftâ Mine'l-Me'ânî Ve'l-Esânîd*, I-XXIV, tahk. Mustafa İbn Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Vizâratü Umumi'l-Evkâf Ve Şuûnu'l-İslâmî, Fas h. 1387, c. 1 s. 342.

Mübârek (ö. 181/797) şöyle demiştir: “Zührî’nin (ö. 124/742) hâfız ashâbı üçtür: Mâlik (ö. 179/795), Ma’mer (ö. 153/770) ve İbn Uyeyne (ö. 198/814). Bunlar bir şeyde ihtilaf ederlerse ikisininkini alırız.”⁵⁰²

İbn Maîn (ö. 233/848) şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) ashâbı altıdır. Yahyâ İbn Saîd (ö. 198/813), Veki İbn Cerrâh (ö. 197/812), İbni Mübârek (ö. 181/797), el-Eşceî, İbn Mehdi (ö. 198/813-14) ve Ebû Nuaym (ö. 219/834). Herhangi biri Süfyân’dan (ö. 161/778) rivâyet edip bu altı kişiden biri muhalefet ederse bu altı kişiden birinin kavli tercîh edilir. Ama bunlardan iki kişi ittifak ederse onlarınki tercîh edilir.”⁵⁰³

Bunun misali sahihaynda Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814) ← Amr İbn Dinar (ö. 126/744 [?]) ← Tavus (ö. 106/725) ← İbn Abbas (ö. 68/687-88) ← Ömer (ö. 23/644) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Allah Semura’yı (ö. 60/680) kahretsin.” hadisidir.⁵⁰⁴ Hammâd İbni Zeyd (ö. 179/795) ise bunu mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ancak buna illet olarak itibar edilmemiştir. Çünkü Ravh İbni Kasım (ö. 150/ 767) da aynı tarikle müsned olarak rivâyet etmiştir.⁵⁰⁵ Süfyân ile Hammâd hıfzda eşittirler. Ravh ise Süfyân’a mutabaat etmiştir. Ve böylece çoğunluğun rivâyeti tercîh edilmiştir.⁵⁰⁶

Muhtelif rivâyetlerin râvilerin hıfz ve sayıca üstünlüğü açısından şu ihtimallerden bahsedebiliriz:

1. Sayıca aynı olup hıfz derecesinde farklıdır.
2. Hıfz derecesinde aynı olup sayıları farklıdır.
3. İki konuda da aynıdır.
4. Birinci rivâyetin râvileri hıfz bakımından üstündür diğer rivâyetin râvileri ise sayıca çoktur.

⁵⁰² Alâî, *Nazmü'l-Ferâid*, s. 368.

⁵⁰³ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 499.

⁵⁰⁴ Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 49; Müslim, “Musâkât”, 72; İbn Mâce, “Eşribe”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1 s. 305.

⁵⁰⁵ **Taberânî**, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, tahk. Târik b. İvâdullah, Abdülmühsin b. İbrâhim, Dârü'l-Haremeyn, Kâhire ts., c. 8 s. 70

⁵⁰⁶ Alâî, *Nazmü'l-Ferâid*, s. 368.

Birinci durumda hıfz açısından üstün olanların rivâyeti tercîh edilir. İkinci durumda sayıca üstün olanları rivâyeti tercîh edilir. Üçüncü durumda başka bir delil ya da karîne olmazsa tevakkuf edilir. Dördüncü durum ise tafsîli gerektirecektir.

Eğer sayı çoğunluğu bir tarafta hıfz diğer tarafta ise bu, muhaddisler arasında ihtilaf meselesidir. Bazısı çoğunluğu, bazısı da hıfzdaki üstünlüğü tercîh etmiştir. Ebû Havs, Süfyân İbn Ziyad'ın Yahyâ İbn Saîd el-Kattan'a (ö. 198/813) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ← Eş'as İbn Ebî's-Şa'se ← Zeyd İbni Muaviye ← Alkame (ö. 62/682) ← Abdullah (ö. 32/652-53) tarikiyle rivâyet edilen hadisi sorduğunu, nakletmiştir. Süfyân İbn Ziyad, Ey Ebû Saîd ona dört kişi muhalefet etmiştir demiştir ve onların Zâide, Ebû'l-Ahvas, İsrail ve Şerik olduğunu söylemiştir. Yahyâ İbn Saîd şöyle dedi: "Onlar gibi dört bin tane olsa yine de Süfyân es-Sevrî daha sağlamdır."⁵⁰⁷

Fellas (ö. 249/864), Süfyân İbn Ziyad'ın Abdurrahman İbn Mehdi'ye (ö. 198/813-14) bu hadis hakkında sorduğunu söylemiştir. Abdurrahman şöyle demiştir: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) onlardan daha sağlam olsa da onlar içtima etmişlerdir.⁵⁰⁸

İbn Hacer (ö. 852/1449) bu konuda şöyle demiştir: "Her iki tarafın tercîh edilmesi ihtimali güçlüdür. Ancak bu durum çoğunluğun hata üzerine içtima etmesinin uzak, nadir ya da âdeten mümkün olmaması haysiyetiyle çoğunluğun sayısının güçlü bir dereceye çıkmadığı zaman böyledir. Çünkü hatanın tek bir kişiye nisbeti, çoğunluğa nisbetinden daha yakındır."⁵⁰⁹

İbn Hacer (ö. 852/1449) bir taraf hıfzda üstün olup diğer taraf sayıca üstün olduğunda eğer sayı farkı yukarıdaki gibi bir durumda olmayınca sayı açısından çok olanın rivâyetini değil hıfz açısından üstün olanın rivâyetini tercîh etmiştir.⁵¹⁰ Yani çokluk, tevatür gibi bir duruma ulaşmadıkça hâfızada üstünlük sayıdaki üstünlükten önce gelir.

Muhaddisler kesretle tercîhi farklı ibârelerle ta'bir etmişlerdir. Onlar sayı çoğunluğu sebebiyle yapılan tercîhleri, "Bu vech mahfuzdur, iki kişi ittifak etti veya üç kişi ittifak etti.", "Mahfuz olan cemaatin rivâyetidir.", "Cemaatin rivâyet ettiği mahfuz rivâyettir veya mahfuz olmaya daha uygundur.", "Nâs bunu falandan bu şekilde rivâyet ediyor.",

⁵⁰⁷ Alâî, *Nazmü'l-Ferâid*, s. 369.

⁵⁰⁸ Alâî, *Nazmü'l-Ferâid*, s. 369.

⁵⁰⁹ İbn Hacer, *Nüket*, c. 2 s. 780.

⁵¹⁰ Senûsî, c. 1 s. 198.

“Falanın ashâbı bu şekilde rivâyet etti.” veya “Falanca insanlara muhalefet etti.” vb. manalardaki ibârelerle ifade etmişlerdir.⁵¹¹

Hâzimi’nin (ö. 584/1188) dediğine göre bazı Küfeli alimler sayı çoğunluğunun rivâyetlerin tercihinde bir etkisi olmadığını savunmuşlar ve bunu iki kişinin dört kişiye karşı şهادetine kıyas etmişlerdir. Hâzimi (ö. 584/1188), rivâyeti şهادete ilhak etmenin mümkün olmadığını, çünkü her ne kadar rivâyetle şهادet bazı açılardan ortak olsalar da daha fazla açıdan birbirinden farklı olduğunu söyleyerek cevap verir. Daha sonrada rivâyet ile şهادet arasındaki bazı farkları zikretmiştir.⁵¹²

Burada dikkat edilmesi gereken bir durum da, muhalif tarafların sayısının belirlenmesidir. Önce hadisin medârı belirlenip daha sonra hadisin medârı olan râviden rivâyet edenlerin sayısı tesbit edilmelidir. Bu tesbit işlemi yapılırken zayıf râviler elenmelidir. Mütâbaata uygun olmayan râvilerle mütâbaat yapılmamasına dikkat edilmelidir. Zira mütâbaat a uygun olmadığı halde araştıracının dikkatsizliği sonucu yanlış mütâbaat yapılabilmekte ve böylece râvi sayısı etkilenebilmektedir. Daha sonra da bu, tercihi etkileyebilmektedir.

Râvilerin sayısının tercihte bir etken olması tarafların kaç kişi olup olmadığı ile etkilenebilmektedir. Mesela bir tarafın râvi sayısı bir iken diğer tarafın râvi sayısının iki olması ile bir tarafın râvi sayısı bir iken diğer tarafın râvi sayısının en az şöhret derecesinde olması arasında fark vardır. Ya da taraflardan birinin teferrüd ile azınlık durumuna düşmesi ile taraflardan birinin iki, üç gibi râvi ile azınlık durumuna düşmesi veya mesela bir tarafın dokuz râvisi varken diğer tarafın on iki râvisinin olması bu karîneye göre hükmü etkileyebilir. İki tarafın râvi sayılarının gaflet etmeyecek kadar çok olması durumunda ekseriyetle tercih yerine ihtilafın hadisin medârından kaynaklanması olasılığına yönelinebilir. Zira iki taraf arasında her ne kadar bir tarafın sayı çoğunluğu olsa bile iki taraf da hata üzerinde birleşmeyecek kadar çok kişilerdir. Bu da hata ihtimalinin bu taraflardan değil de medârdan kaynaklandığını gösterebilir.

Sayı çokluğu sebebiyle yapılan tercihin misali şu rivâyettir: “*Abese ve Tevellâ* suresi Abdullah İbn Ümmi Mektûm (ö. 15/636) hakkında nâzil oldu. O, Peygamber’in (s.a.s.) yanına geldi ve ey Muhammed bana dinimi öğret, dedi. Peygamber’in (s.a.s.) yanında

⁵¹¹ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 501.

⁵¹² Hâzîmî, s. 9.

ise müşriklerin ileri gelenleri vardı. Peygamber (s.a.s.) ondan yüz çevirip müşriklere yöneldi...”⁵¹³ Yahyâ İbni Saîd (ö. 198/813) ve Abdurrahim İbn Süleyman (ö. 187/802) bu hadisi Hişâm İbni Urve (ö. 146/763) ← babası (ö. 94/713) ← Aişe (ö. 58/678) tarikiyle mevsûl olarak rivâyet etmişlerdir. Mâlik (ö. 179/795), Ebû Muaviye (ö. 195/810-11) ve Veki İbni Cerrah (ö. 197/812) ise Hişâm İbni Urve ← babası tarikiyle mürsel olarak rivâyet etmişlerdir ve Aişe’yi zikretmemişlerdir. Dârekutnî (ö. 385/995) sahih olanın mürsel rivâyet olduğunu söylemiştir.⁵¹⁴

Tirmizî (ö. 279/892) de bu ihtilafı Buhârî’ye (ö. 256/870) sormuş ve Buhârî, mürsel rivâyetin sahih olduğunu, söylemiştir.⁵¹⁵ Mürsel rivâyet edenler, mevsûl rivâyet edenlerden sayı açısından daha çok olduğu için mürsel rivâyet tercîh edilmiştir.⁵¹⁶

Sayı çokluğu ile yapılan tercîhin bir başka örneği “Rasûlullah’ın (s.a.s.) en sevdiği içecek soğuk ve tatlı olandır.” rivâyetidir.⁵¹⁷ Tirmizî (ö. 279/892) bu hadisin akabinde şöyle demiştir: “Bu hadisi İbn Uyeyne’den (ö. 198/814) Mamer (ö. 153/770) ← Zührî (ö. 124/742) ← Urve (ö. 146/763) ← Aişe (ö. 58/678) tarikiyle birden çok kişi rivâyet etti. Sahih olan, Zührî ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak rivâyet edilen hadistir.”⁵¹⁸ Dârekutnî (ö. 385/995) bu rivâyetle İbn Uyeyne’ye mütâbi’ olunmadığını belirtmiştir.⁵¹⁹ Hadisi, Mamer ← Zührî ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak rivâyet eden Ma’mer’in ashâbı, Süfyân’a muhalefet etmiştir. Onların rivâyetlerinde Urve ve Aişe yoktur.⁵²⁰ Abdurrezzak (ö. 211/826-27), Abdullah İbni Mubârek (ö. 181/797), Hişâm İbn Yusuf es-San’ânî ve Muhammed İbn Sevr es-San’ânî, Ma’mer’den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Bu dört râvi İbn Uyeyne’ye muhalefet etmişlerdir. Bundan dolayı mürsel rivâyet tercîh edilmiştir.⁵²¹

⁵¹³ Mâlik, “Kur’ân”, 5; Tirmizî, “Tefsiru’l-Kur’ân”, 72; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 2 s. 204; Hâkim, *Müstedrek*, c. 2 s. 558; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, c. 8 s. 261.

⁵¹⁴ Dârekutnî, *İlel*, c. 14 s. 174-175.

⁵¹⁵ Tirmizî, *İlel*, c. 1 s. 358.

⁵¹⁶ Fahl, c. 3 s. 350.

⁵¹⁷ Tirmizî, “Eşribe”, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* c. 40 s. 120, 156; Hâkim, *Müstedrek*, c. 4 s. 153.

⁵¹⁸ Tirmizî, “Eşribe”, 21.

⁵¹⁹ Dârekutnî, *İlel*, c. 14 s. 119.

⁵²⁰ Tirmizî, “Eşribe”, 21.

⁵²¹ Dârekutnî, *İlel*, c. 14 s. 119; Tirmizî, “Eşribe”, 21; Fahl, c. 3 s. 295.

2. Hıfz Ve İtkanda Üstünlük

İki taraftan birinin daha hâfız olması onun rivâyetinin tercih edilmesini sağlayan bir unsurdur.⁵²² Çünkü rivâyetlerinde hâfız ve mutkin olan hatadan daha uzak olur.

Hıfzda üstünlük karânesiyle rivâyetin tercih edildiğine şu ve benzer ibarelerle işaret edilmiştir: “Kavl falancanın kavlidir, çünkü o daha hâfızdır.”, “Mahfuz olan falancanın kavlidir, o onların en hâfızıdır.”, “Falan falandan daha hâfızdır.”, “Falan falancayla kıyaslanmaz.”⁵²³

Bu karîne altında zikredebileceğimiz bir karîne vardır ki o da râvilerden birinin adâleti konusunda ittifak edilirken diğerinin adâleti konusunda ihtilaf edilmesidir. Hâzimi (ö. 584/1188) ve Berzencî adâleti konusunda ittifak edilen râvinin rivâyetinin adâleti konusunda ihtilaf edilen râvinin rivâyetine tercih edileceğini söylemişlerdir.⁵²⁴ Aynı şeyi râvilerin hıfzı için de söylemek mümkündür. Yani hıfzında ittifak edilen hıfzında ihtilaf edilene tercih edilir.

Bu karîneyle alakalı iki konu vardır. Onlar cerh ve ta’dîl mertebeleri ile râvinin başka râviyle mukayesesi konularıdır. Râviler, hıfz ve tesebbütte farklı mertebededirler. Onların mertebelerinin bilinmesiyle, ihtilaf edildiğinde doğru hüküm verilir. Hadis tenkitçileri râvileri birbiriyle mukayese etmiştir.⁵²⁵ Hatîb (ö. 463/1071) şöyle demiştir: “Hadisin illetini bilmenin yolu tariklerini bir araya getirmek, râvilerinin ihtilaflarına bakmak ve onların hıfz itkan ve tesebbütteki konumlarını mukayese etmektir.”⁵²⁶

Zira râviler hıfzda farklı mertebedirler. Onlardan bazısının rivâyetlerinde neredeyse hata yoktur. Bazısında az da olsa hata vardır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) şöyle demiştir: “Ehli hadis ayrı ayrıdır. Onlardan bazısı arkadaştan, babadan, amcadan, akrabadan semâ’ etmekle ve hadis müzakere meclislerine çokça devam etmekle bilinmektedir. Kim böyle ise o hıfzda öne geçer. Bu konuda ondan daha aşağıda olan kişiyle hadiste ihtilafa

⁵²² Hâzimi, s. 10.

⁵²³ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 507.

⁵²⁴ Hâzimi, s. 10; **Berzencî**, Abdüllatîf Abdullah Azîz el-Berzencî, *Et-Te’ârûz Ve’t-Tercih Beyne’l-Edilleti’s-Ser’iyye*, I-II, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1993, c. 2 s. 172-173.

⁵²⁵ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 507-508.

⁵²⁶ Hatîb, *Câmi’*, c. 2 s. 295.

düşerse onun rivâyeti tercîhe daha uygundur.”⁵²⁷ Bu, hıfzda mertebe arttıkça hataya düşmenin azalmasından dolayıdır. Çünkü hıfzın kuvvetli oluşu zann-ı galibi artırır.

Râvinin hıfzının kuvvetli olması onun ziyadelerinin kabulünde de önemli rol oynamıştır. İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Dârekutnî bazı yerlerde sikanın ziyadesi makbûldür der. Ancak birçok yerde sikanın ziyadesini reddeder, mürseli mevsûle tercîh eder. Bu onun sikanın ziyadesi makbûl derken özel bir durumu kasdettiğine delâlet eder. Bu râvinin hıfzında üstün olması durumudur.”⁵²⁸ Dârekutnî, iki sikanın isnâdına bir râvi ziyade ederek rivâyet edilen ve Sevrî’nin (ö. 161/778) muhalefet edip bu râviyi zikretmediği bir hadis hakkında şöyle demiştir: “Eğer Sevrî onlara muhalefet etmemiş olsaydı onların ziyadesi makbûl olurdu. Çünkü sikanın ziyadesi makbûldür.” Bundan açıkça anlaşılıyor ki muhalefet eden daha hâfız olmadığı zaman sikanın ziyadesi kabul edilir.⁵²⁹ Yine Dârekutnî bu konuda şöyle demiştir: “İki sikanın ittifak ettiği rivâyetin sıhhatine hükmedilir. Ziyâde getirilen lafız konusunda ise hıfz açısından üstün olan tercîh edilir.”⁵³⁰

Hıfzdaki üstünlüğe göre tercîh yaparken râvilerin hususiyetlerine dikkat etmek gerekir. Çünkü onlardan genel anlamda sika olup bazı şeyhlerde ya da bazı mekanlarda ya da bazı zamanlarda rivâyette zayıf olan vardır. Aynı şekilde râvi genel olarak zayıf olabilir, ama bazı şeyhlerden rivâyette sika olabilir.⁵³¹

Burada, ihtilaf edildiğinde râvinin muhtelefun fih rivâyette hıfzının kuvvetine ve zayıflığına işaret eden bazı durumlar mevcuttur. Bunları ileride şeyhin rivâyetinde kuvvet/ihtisas karînesini anlatırken inceleyeceğiz. Çünkü her hadisi her zaman daha hâfız râvi, kendisinden hıfzda daha aşağıdaki râviden daha iyi hıfz etmiş olmayabilir.

Ebû Zür’a’ya (ö. 264/878) Cerîr’den (ö. 51/671) nakledilen “Peygamber (s.a.s.), her ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerini oruç tutan, senenin tamamını oruç tutmuş olur.” hadisi hakkında hadisın merfû’ rivâyeti mi mevkûf rivâyeti mi sahihdir diye soruldu. O şöyle dedi: “Ebû İshak’ın (ö. 127/745) Cerîr’den merfû rivâyeti mevkûf

⁵²⁷ **Şâfiî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), *Risâle*, tahk. Ahmet Şâkir, Mektebet’l-Halebî, Mısır 1940, c. 1 s. 380.

⁵²⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 638.

⁵²⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 639.

⁵³⁰ **Ebû Abdîrrahmân Sülemî**, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021), *Suâlatü’s-Sülemî li’d-Dârekutnî*, Komisyon, ys. h. 1427, s. 360.

⁵³¹ Fahl, c. 3 s. 281.

rivâyetten daha sahihtir. Çünkü Zeyd İbn Ebî Üneyse (ö. 125/742), Muğire İbn Müslim'den (ö. 160/776) daha hâfızdır.”⁵³²

Bilindiği gibi hıfz, sadr ve kitap hıfzı olarak ikiye ayrılmıştır. Kitap hıfzı, sadr hıfzından daha üstündür. Çünkü zamanla râvide gafletin ya da vehmin olması mümkündür. Fakat korunmuş kitapta bu söz konusu değildir. Bu, râvinin kitabının korunması durumunda böyledir. Bu yüzden bir şeyhten râviler ihtilaf etse eğer onlardan biri bu hadisi kitabına kaydetti ise onun rivâyeti daha kuvvetli olur.⁵³³

Bir şeyhin râvileri o şeyhin rivâyetine ihtilaf ettiğinde kitap zabtı şu noktalarda kendini gösterir: Bunlardan biri, şeyhin hadisi sadrından mı yoksa kitabından mı rivâyet ettiği noktası, diğeri ise ondan alan râvilerin hadisi sadrında mı yoksa kitabında mı hıfzettığı. Bu konu râvinin kitaptan rivâyeti karînesi altında incelenecektir.

Hıfzdaki üstünlüğe göre yapılan tercihin misali şudur: İbni Ebî Hâtim (ö. 327/938), Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) Abdulvaris (ö. 180/796) ← Eyyûb (ö. 131/749) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle merfû rivâyet edilen “Ebû İsa diye künyelemeyin, çünkü İsa'nın babası yoktur.” hadisi hakkında sormuş ve bu hadisi Hişâm ed-Destevâi (ö. 153/770) ← Eyyûb ← Ömer tarikiyle mürsel olarak da rivâyet edildiğini söylemiştir. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a Hişâm'ın daha hâfız olduğunu bu yüzden mürsel rivâyetin daha sahih olduğunu söylemiştir.⁵³⁴

Başka bir misal de Kays İbnü'r-Rebî' (ö. 168/784) ← Ebû İshâk (ö. 127/745) ← Şerîk İbn Hanbel ← Ali (ö. 40/661) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) sarımsak yemek helal olmaz dedi.” hadisidir. İbn Ebî Hâtim bu rivâyeti babasına sormuş o da rivâyetin hata olduğunu bazılarının Ebû İshâk ← Şerîk ← Ali tarikiyle mevkûf rivâyet ettiklerini söyledikten sonra hadisın İbn Mehdî (ö. 198/813-14) ← Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ← Şerik İbn Hanbel tarikiyle senesinde Ali zikredilmeksizin rivâyet edildiğini ve bunun kendisince daha sahih olduğunu, çünkü Süfyân'ın hepsinden daha hâfız olduğunu söylemiştir.⁵³⁵

⁵³² İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 3 s. 178.

⁵³³ **Zürakî**, Adil İbn Abdişşekûr, *Kavâidü'l-İlel Ve Karâinü't-Tercih*, Dâru'l-Muhaddis, Riyâd h.1425, s. 68.

⁵³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 5 s. 668.

⁵³⁵ İbn Ebî Hatim, *İlel*, c. 4 s. 365-366.

3. Mülâzemet

Hadis alimleri mülâzemet için ıstılâhi bir tanım yapmamışlardır. Mahmud Reşid mülâzemeti şöyle tanımlamaktadır: “Râvinin ilim ve terbiye açısından şeyhinin talebesi olmak için bir müddet onun yanında kalıp ondan ayrılmamasıdır.”⁵³⁶

Tercîh karînelerinden biri de mülâzemetin uzunluğudur. Mülâzemeti uzun olan râvi, uzun olmayana tercîh edilir. Mülâzemetin uzun olması râvinin şeyhinden olan merviyâtının çok olmasına ve o merviyâtın inceliklerini bilip onlarda mahir olmasına vesiledir.⁵³⁷ Ayrıca mülâzemeti çok olanın, hadisi olduğu gibi doğru vechi üzere semâ’ etme imkânı vardır.⁵³⁸ Mesela, muhaddisler bazen aktif olup, hadisi tam rivâyet eder. Bazen tembellik ve yorgunlukla pasif olup, hadisin sened veya metninde ihtisarda bulunarak rivâyet eder.⁵³⁹ Hadisi, şeyhten sadece bu yorgunluk zamanında muhtasar şekilde alanlar hadisi tam haliyle almamış olacaklardır. Mülâzemeti çok olan râvi ise şeyhten bu hadisi başka bir zamanda tekrar semâ’ edebilir.

Râvilerin şeyhlerine mülâzemetleri bir yıldan onlarca yıla kadar uzanabilir. Mülâzemeti uzun olanlar, şeyhlerine çokça soru sorma, bazı musannefatı ondan okuma, rivâyetleri arz etme, tesebbüt⁵⁴⁰ için tekrar tekrar ondan rivâyetleri dinleme imkânı bulacaklardır. Bu durum ise râvinin mülâzemeti olduğu şeyhten rivâyetinde tercîh edilmesine sebep olacaktır. Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel (ö. 290/903) şöyle demiştir: “Ben Mühennâ’yı, babama onu bıktırana kadar soru sorarken görürdüm. O kadar çok tekrarlardı ki bazen babam bıkar ve kalkardı.” Mühennâ, Ahmed İbn Hanbel’e (ö. 241/855) kırk üç yıl mülâzemet ettiğini söylemiştir.⁵⁴¹

Mülâzemetin bu faydalarından dolayı muhaddisler herhangi bir şeyhin râvilerini, o râviye olan mülâzemetinin ve beraberliğinin uzunluk ve kısalığına göre gruplara

⁵³⁶ Reşid, Mahmud, “el-Mülâzemetü ve Eseruhâ Ale’r-Râvi Ve’l-Mervi”, *el-Mecelletü’l-Ürdüniyyetü Fi’d-Dirâseti’l-İslâmiyyeti*, Cilt 5, Sayı 12, ys. 2009, s. 131.

⁵³⁷ Reşid, s. 131.

⁵³⁸ Berzencî, c. 2 s. 173.

⁵³⁹ Hâzimî, s. 12.

⁵⁴⁰ Tesebbüt, hadisin tahammül ve edasında titizlik göstermek, yani hadisi nakleden kişinin hıfzından ve zabtından emin olup, böylelikle hadisin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ait ve doğru olduğuna tam kanaat getirmedikçe hadisi kabul veya rivâyet etmemek olarak tarif edilebilir. Tesebbütün bu tanımı için bkz. Arpaçukuru, Osman, “Sahâbe Dönemi Hadis Rivâyetinde Tesebbüt, İklal Ve İksar”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 19. Tesebüt ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. age. s. 12-92.

⁵⁴¹ Hatîb, *Târihu Bağdat*, c. 13 s. 267.

ayırmışlar, mülâzemeti en çok olanı belirlemişlerdir. Buhârî de sahihinde şeyhlerden rivâyetlerde onlara en çok mülâzemeti olan râvileri seçmiştir. İbn Receb'in (ö. 795/1393) dediğine göre Buhârî (ö. 256/870), Zührî'nin (ö. 124/742) râvilerinin birinci tabakasına ona mülâzemeti çok olanları koymuştur.⁵⁴²

Muhaddisler, mülâzemetin çokluğunu tercîh sebebi kabul ettiği gibi mülâzemetin az olmasını da illet sebeplerinden saymışlardır.⁵⁴³

Muhaddisler, mülâzemetin uzunluğunun sahâbe arasında da üstünlüğe sebep olan bir meziyyet olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁴⁴

İbn Hacer (ö. 852/1449) şöyle demiştir: “Peygamber’le (s.a.s.) mülâzemeti olan, onunla beraber savaşan veya onun bayrağı altında öldürülen kimsenin ona mülâzemet etmemiş olan veya onunla savaşta hazır bulunmayan veya onunla az konuşmuş olan veya onunla az yürümüş olan veya onu uzaktan veya çocukken gören kimseden mertebece üstün olduğunda şüphe yoktur. Her ne kadar hepsi için sahâbe şerefi hasıl olsa da.”⁵⁴⁵

Berzencî de iki sahâbeden ihtilaflı rivâyetler geldiğinde, onlardan Rasûlullah’a (s.a.s.) mülâzemetinin daha çok olanının rivâyetinin tercîh edileceğini söylemiştir. Bundan dolayı da Ebû Hüreyre’nin ve benzerlerinin diğer ashâbın rivâyetlerine tercîh edileceğini söylemiştir.⁵⁴⁶

Ebû Dâvûd et-Tayalisi (ö. 204/819) şöyle demiştir: Yahyâ İbn Saîd’e (ö. 198/813) hadisi Şu’be’den (ö. 160/776) daha iyi olan birini gördün mü diye sordum. Hayır, diye cevap verdi. Onunla kaç yıl beraber bulundun diye sorunca, yirmi yıl diye cevap verdi.⁵⁴⁷

Râvilerin kendisinden hadis naklettikleri kişilerle olan durumları farklıdır. Kimisi ona talebe olup onlarca yıl ondan hadis almışken kimisi talebe olmamıştır. Bu durumun misali Ebu Hânife (ö. 150/767) ve Şâfiî’nin (ö. 204/820) İmam Mâlik’ten (ö. 179/795)

⁵⁴² İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 113.

⁵⁴³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 115.

⁵⁴⁴ Reşid, s. 131.

⁵⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 142.

⁵⁴⁶ Berzencî, c. 2 s. 168.

⁵⁴⁷ **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö.748/1348), *Tezkiratü'l-Huffâz*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1998, c. 1 s. 145.

rivayet etmedeki konumlarıdır. Suyûtî (ö. 911/1505) şöyle demiştir: Ebû Hanife'nin Mâlik'ten rivâyeti onunla yaptığı bir müzakeredendir. Ondan rivâyeti amaç edinmemiştir. Ama Şâfiî, Mâlik'e (ö. 179/795) uzun bir müddet mülâzemet etti ve bizzat kendisinden muvatta'yı okudu.⁵⁴⁸

Bazı râviler şeyhlerine yolculuklarda dahi mülâzemet etmişlerdir. Seferde mülâzemet eden talebelerin, şeyhlerinin yolculuklarında yaptıkları rivâyetleri diğerlerinden daha iyi bildikleri açıktır. Hatta muayyen bir hadisi sadece seferde rivâyet ettiğini düşündüğümüzde o hadisi şeyhin talebelerinden seferde ona mülâzemet etmiş olanlar daha iyi bilebileceğinden bu râviler tercîh edilir. Diğer râviler vasıtalar ile bu rivâyetleri almış olsalar bile direkt şeyhten alanların rivâyeti âli olacaktır.

Bazı râviler şeyhlerine yıllarca mülâzemet etmiş, ancak bu mülâzemet müddeti içerisinde bir zaman şeyhten uzak kalmış olabilirler.

İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Evzâî'nin (ö. 157/774) Ma'mer'den (ö. 153/770) daha büyük olduğunda şüphe yoktur. Fakat Ma'mer'in isnâdı daha sahîh ve daha dikkatlidir. Ma'mer (ö. 153/770), Zührî'den (ö. 124/742) rivâyetinde birinci tabaka bir râvidir. Evzâî ise Zührî'den rivâyetinde ikinci tabaka bir râvidir. Bu Evzâî'nin Zührî ile olan beraberliğinin az olması sebebiyledir.”⁵⁴⁹

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) rivâyetlerini araştırdıklarında ulemâ için Buhârî ve Müslim'in mülâzemeti önem verdikleri ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁰ Suyûtî (ö. 911/1505) bu konuda şöyle demiştir: Buhârî ve Müslim tashihde başka şeylere bakmaksızın mücerred râvinin adâlet ve ittisali ile yetinmiyorlardı. Bilakis kendisinden rivâyetinde bulundukları râvilere karşı olan mülâzemetin çokluğu azlığı veya beldeinde şeyhin hadislerine devam edip etmemesine bakıyorlardı.⁵⁵¹

Mülâzemet nisbî bir durum olmakla beraber uzun ve kısa olmak üzere mülâzemeti ikiye ayırmak mümkündür. Eğer râvi şeyhe senelerce mülâzemet eder ondan ayrılmaz, şeyh

⁵⁴⁸ Suyûtî, c. 1 s. 81-82.

⁵⁴⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 115.

⁵⁵⁰ Reşid, s. 133.

⁵⁵¹ Suyûtî, c. 1 s. 138

talebesinin maksadına ulaşmasına önem verirse bu uzun mülâzemet olur. Uzun mülâzemet şunlarla ölçülebilir:⁵⁵²

1. Râvinin şeyhinden olan merviyâtının çokluğu.
2. Râvinin şeyhinin merviyâtında hıfz ve zabt açısından uzmanlaşması, merviyâtının makbûlünü, merdûdunu ve illetlerini bilmesi.
3. Râvinin adâlet ve zabt açısından şeyhini, onun siretini, ahlakî özelliklerini, davranışlarını ve itikadını tanınması.
4. Şeyhinin şeyhlerini ve şeyhinin onlardan öğrendiği ilimlerini ve onların hıfz mertebelerini bilmesi.
5. Hıfz, zabt, rivâyet ve müzakere ile şeyhin rivâyetlerine mûmareseti.

Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) Rasûlullah'a (s.a.s.) olan mülâzemeti bu şekildedir. Râvilerin tabakalarından bahsedilirken bu mülâzemet için hıfz itkan ve uzun mülâzemet sahibi diye tabir edilir.⁵⁵³

Diğer bir mülâzemet de râvinin şeyhine kısa süreliğine ya da kopuk, devamlı olmayan bir zaman için mülâzemet etmesidir. Böyle bir mülâzemette uzun mülâzemetten hasıl olan faydalar gerçekleşmez. Bu râviler şeyhlerin birçok rivâyetini bilmezler. Bu râvilerin şeyhlerinin rivâyetlerindeki hataları daha çok olur. Böyle râviler hakkında tabakat kitaplarında mülâzemeti uzun olmadı mânasında ibareler yer alır.⁵⁵⁴

Uzun mülâzemet, râviye yukarıda sayılan şeyleri elde etmesi için fırsat verir. Râvi, bu mülâzemet sırasında şeyhinin rivâyetlerini öğrendiği gibi onun kitaplarını da şeyhinden okur. Hatta tekrar tekrar şeyhinden okumasına fırsat vermesi ile râvi bu kitaplarda tam bir hıfzı ve zabtı elde eder. Şeyhinin kitaplarında uzmanlaşır. Bu yüzden o şeyhin kitapları ve merviyâtında itibar edilen başkalarına tercîh edilen biri olur. Rivâyetlerin illetlerini bilmek için de uzun mülâzemet gereklidir.⁵⁵⁵

⁵⁵² Reşid, s. 133.

⁵⁵³ Reşid, s. 134.

⁵⁵⁴ Reşid, s. 134.

⁵⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 664.

Uzun mülâzemet olan râvinin şeyhinden rivâyette teferrüd etmesi garipsenmemiştir. Zira onun başkalarının bilmediği rivâyetleri bilmesi normal bir durumdur.⁵⁵⁶ Sahâbe arasında Ebû Hüreyre (ö. 58/678) başkalarının rivâyet etmediği hadisler rivâyet ederdi. Kendisine bu durum sorulduğunda Rasûlullah'tan (s.a.s.) hiç ayrıldığını söylemiştir.⁵⁵⁷ Zira râviler de geçimlerini sağlamak gibi birtakım sebeplerden dolayı, râvilerin şeyhlerinin meclislerine devamlılıkları farklı farklı olmuştur.

Mülâzemet ile râvi şeyhinin rivâyetlerinde en sika kişi olabilir. Hatta hıfzına ihtilat gibi zarar verici unsurlar gelse de uzun mülâzemeti olduğu şeyhinden rivâyetlerine güvenilebilir.⁵⁵⁸

Sehâvî (ö. 902/1497) şöyle demiştir: “Müslim (ö. 261/875) bu iki tabakanın rivâyetlerini genel olarak tahrir etmiştir. Bir takım cerh sebeplerinden salim olmayan râvilerin rivâyetlerini ise eğer bu râvi kendisinden rivâyette bulunduğu şeyhine uzun mülâzemeti varsa tahrir etmiştir. Mesela Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) den rivâyette Hammâd İbn Seleme gibi (ö. 167/784). Sâbit'in sahifesini ihtilattan sonra rivâyet etmesine rağmen Sâbit'e olan uzun mülâzemetinden dolayı Hammâd İbn Seleme'den bu sahife sabit olmuştur.”⁵⁵⁹

Mülâzemetin uzunluğu sebebiyle tercîh yapılan rivâyetin misali şu hadistir: Abdulcebbar İbn Alâ (ö. 248/862) ve Muhammed İbn Meymun (ö. 252/866) ← Süfyân (ö. 198/814) ← İbn Cüreyc (ö. 150/767) ← Ebû'z-Zübeyr (ö. 126/743-44) ← Ebû Sâlih (ö. 101/719-20) ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678) tarikiyle mevkûf olarak şöyle nakledilmiştir: Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “İnsanların ilim talebi için yolculuk yapıp da Medine aliminden daha alim birini bulamayacakları vakit yakındır.”⁵⁶⁰

Humeydî'nin (ö. 219/834) Süfyân'dan (ö. 198/814) rivâyetinde ise bu hadis merfû olarak nakledilmiştir. Hâkim (ö. 405/1014), Süfyân İbn Uyeyne'nin rivâyetlerini daha iyi bildiğinden ve ona uzun mülâzemetinden dolayı Humeydî'nin rivâyetini tercîh etmiştir. O şöyle demiştir: “Humeydî mülâzemetinin çokluğu ve Süfyân'ın rivâyetlerini iyi bildiğinden dolayı Süfyân'ın rivâyetlerinde hakemdir. Süfyân, bu hadiste bahsedilen

⁵⁵⁶ Mülâzemet teferrüd ilişkisi için tezimizin teferrüd kısmına bkz.

⁵⁵⁷ Daha önce geçti.

⁵⁵⁸ Reşid, s. 135.

⁵⁵⁹ Sehâvî, c. 1 s. 67.

⁵⁶⁰ Tirmizî, “İlim”, 18; Hâkim, *Müstedrek*, c. 1 s. 168.

alim hakkında, biz bu alimin Mâlik İbn Enes (ö. 179/795) olduğunu düşünürdük derdi.⁵⁶¹

4. Metinde Ayrıntı

Şeyhin rivâyetinde, metinde ya da isnâdda bazı ayrıntıların zikri ya da onlardan gafil olunması tercihte dikkate alınan diğer bir husustur. Münekkidler ayrıntıları zikreden râvinin rivâyetini tercihe daha uygun bulmuşlardır. Çünkü bu ayrıntılar o râvinin rivâyete önem verdiğini, onu daha sağlam ezberlediğini gösterir. Mesela metinde ya da isnâdda kıssa veya isnâddaki râvilerden birine ait herhangi bir kelimenin zikri bu tür ayrıntılardandır.⁵⁶²

Mesela sahâbe hadis rivâyet ederken bu tür ayrıntılara yer vermişlerdir. Hutbe verirken, minberde iken, şöyle yaparken, yanı üzere uzanırken Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini duydum gibi ayrıntılar zikretmişlerdir.⁵⁶³ Metinde ya da isnâdda olup da iki vecihten birinin zabtına delâlet eden ziyade bilgiler bu karînenin altına girer. Hadislerdeki kıssalar, râvilerin isim, neseb, künye, akrabalık bilgileri ile ilgili bilgiler bu türdür. Rivâyetlerden birinde râvinin tefsirinin yer alması da bu ayrıntılardandır.⁵⁶⁴

Sebeb-i vürudunu kıssasını vb. zikretmekle rivâyeti tam olan râvinin hadisi, hadisi ihtisar eden ya da başka tasarruflarda bulunan râvinin rivâyetine tercih edilir. Çünkü bu tasarruflar kimi zaman unutma gibi sebeplerden dolayı yapılmaktadır. Ayrıca ihtisar veya diğer tasarruflarda râvi mânâyı ihlal etmeyeceğini zannettiği şeyleri ihlal etmiş olabilir.⁵⁶⁵ Olayı kapsamlı anlatmayan, anlattığı kısmı müstakil bir rivâyet sanıp diğer kısımlarla bağlantısından gafil olabilir.⁵⁶⁶ Hadisin sadece bir kısmını değil de tamamını zikretmesi, olayı bütün olarak aktarması, râvinin rivâyetteki dikkatine delâlet eder.

İmam Ahmed (ö. 241/855) şöyle demiştir: “Eğer hadiste kıssa varsa bu râvisinin hıfzına delâlet eder.”⁵⁶⁷ Hadisde kıssanın olmasından kasdımız, hadisin hikayesel bir anlatım ile nakledilmesidir. Yani râvi Peygamber'in (s.a.s.) ya da başkasının söz, fiil veya

⁵⁶¹ Hâkim, *Müstedrek*, c. 1 s. 168.

⁵⁶² Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 2 s. 61.

⁵⁶³ Bu tür ayrıntıların olduğu hadislere misal için bkz. Buhârî, “Salât”, 83; Müslim “Sıfatü'l-Kıyâme Ve'l-Cenneti Ve'n-Nâr” 24.

⁵⁶⁴ Hâzîmî, s. 18.

⁵⁶⁵ Senûsi, s. 273.

⁵⁶⁶ Hâzîmî, s. 11-12.

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 1 s. 363.

takririni müstakil olarak nakletmiyor, bunları bir olay örgüsü içerisinde, olayın geçtiği yer ve zaman gibi durumları da bildirerek anlatıyorsa, bu râvinin rivâyeti, hadisi müstakil olarak yani olay örgüsü, yer ve zamandan mücerred olarak rivâyet edenin rivâyetine tercîh edilir.

Bunun misali Ebû Seleme (ö. 94/712-13) ← Zeyd İbn Halid el-Cühenî (ö. 78/697) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Zeyd İbn Halid el-Cühenî şöyle demiştir: “Rasûlullah’ın (s.a.s.), ‘Eğer ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim her namazda onlara misvaklanmayı emrederdim’ dediğini duydum.”⁵⁶⁸ Muhammed İbn İbrahim et-Teymî (ö. 121/738), Ebû Seleme’den bu şekilde rivâyet etmiş ve Yahyâ İbn Kesîr (ö. 129/747) ona tâbi’ olmuştur. Muhammed İbn Amr (ö. 145/762), onlara muhalefet ederek Ebû Seleme ← Ebû Hüreyre tarikiyle merfû olarak rivâyet etmiştir.⁵⁶⁹ Tirmizî (ö. 279/892), Buhârî’ye (ö. 256/870) bu hadisin hangi tarikin daha sahih olduğunu sormuş, Buhârî, Zeyd İbn Halid rivâyetinin daha sahih olduğunu söylemiştir. Tirmizî (ö. 279/892) kendi kanaatince Ebû Hüreyre rivâyetinin de sahih olduğunu, çünkü bu hadisin Ebû Hüreyre’den ma’ruf olduğunu söylemiştir. Zeyd İbn Hâlid rivâyetinde ise Ebû Hüreyre rivâyetinde olmayan birtakım ziyadeler olduğundan dolayı iki tarikin sahih olduğu hükmünü vermiştir.⁵⁷⁰

İbn Hacer (ö. 852/1449), Tirmizî’nin bu sözüne ta’lik olarak şöyle demiştir: “Buhârî, Muhammed İbn İbrahim tarikini iki sebepten dolayı tercîh etti: Birincisi, onun rivâyetinde kıssa vardır. Bu kıssa Ebû Seleme’nin şu kavlidir: “Zeyd İbn Halid misvakını kulağında kalemi koyduğu yere koyardı. Namaza kalktığında misvaklanırdı.” İkincisi ise Yahyâ İbn Kesîr rivâyeti ile mütâbaat olunmuştur.”⁵⁷¹

Bu karîne ile alakalı olan bir başka durum da lafızla rivâyetin mâna ile rivâyete tercîh edileceğidir.⁵⁷² Buna bağlı olarak hadislerden birinin nas ve kavlen nisbeti diğerinin ise içtihat ve istidlal açısından nisbet edilmesi durumunda da kavlen ve nassan nisbet edenin rivâyet tercîh edilecektir.⁵⁷³ Yani râvilerden biri hadisi Peygamber’in (s.a.s.) kavli olarak Peygamber’e (s.a.s.) nisbet ederken, diğeri ise, o sözden çıkardığı hükmü

⁵⁶⁸ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 25; Tirmizî, “Tahâret”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 28 s. 260

⁵⁶⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 13 s. 244, c. 15 s. 97, 339

⁵⁷⁰ Tirmizî, *İlel*, s. 30.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, c. 4 s. 159.

⁵⁷² Berzencî, c. 2 s. 188.

⁵⁷³ Hâzîmî, s. 16.

Peygamber'e (s.a.s.) nisbet eder. Birinde, duyduğu şekilde rivâyet etme söz konusu iken, diğesinde duyduğundan çıkardığı hükmü yani içtihadı sonrasında anladığı hükmü nakletme söz konusudur. Sözü Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edenin rivâyeti, sözden çıkarılan hükmü Peygamber'e (s.a.s.) nisbet edenin rivâyetine tercîh edilir. Çünkü hadisden çıkardığı hükmü nisbet eden hadisden yanlış bir hüküm çıkarmış olabilir.

5. İhtisas (Râvinin Şeyhin Rivâyetinde Uzmanlığı)

Genel kural olarak cerh ve ta'dîl alimlince daha hâfız olduğu bilinen râvinin rivâyeti tercîh edilmekle beraber, rivâyet özelinde aksi durum gözükebilir. İşte bundan dolayı hâfızlar musannefâtında her şeyhin talebelerini, özellikle de o şeyhten çokça rivâyetle bulunanları hıfzlarına göre zikredip derecelerine ayırmışlardır.

Râviler şeyhlerinin rivâyetinde ihtilaf ettiklerinde bu râvilerin şeyhlerinden rivâyet derecelerine bakılır. İki râviden biri genel anlamda diğlerinden daha hâfız olabilir. Tercîh söz konusu olduğunda daha hâfız olan râvinin rivâyeti tercîh edilir. Ancak bazen hıfz açısından daha aşağıda olan râvi kendisinden rivâyetle ihtilaf ettikleri şeyhte genel anlamda daha hâfız olana tercîh edilebilir.⁵⁷⁴ Çünkü bu râvi her ne kadar genel anlamda diğlerinden hıfz açısından daha aşağıda olsa da bu şeyhin rivâyetleri özelinde diğlerinden daha hâfızdır.

Râvilerin genel anlamda hıfz ve itkanları farklı olduğu gibi hıfzları ve itkanları şeyhlerine göre de farklı olabilmektedir. Râvinin genel olarak hıfzda üstün olması her rivâyeti hıfzda üstün olmasını gerektirmez.⁵⁷⁵ Çünkü râvilerin mertebeleri onların rivâyetlerine bakılarak belirlenir. Falanca şeyhten rivâyetlerine bakılarak başka bir şeyhten rivâyetlerine hükmetmek doğru bir sonuç vermeyecektir. Bir râvi bir şeyhten rivâyetle hatası nadir iken, başka bir şeyhten rivâyetle hatası çok olabilir. Bir râvi bir şeyhin rivâyetlerini en iyi bilen iken, başka bir şeyhin rivâyetlerini iyi bilemeyebilir.

Mesela Ebû Muaviye (ö. 195/810-11), A'meş'in (ö. 148/765) dışındaki şeyhlerinden rivâyetinde muzdarib hadisler rivâyet eden bir râvidir.⁵⁷⁶ Yine Dahhâk İbn Muhalled

⁵⁷⁴ Senûsî, s. 206.

⁵⁷⁵ Lâhim, *Mukârenetü 'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 512.

⁵⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel Ve Ma'rîfetü'r-Ricâl*, c. 1 s. 378.

Ebû Âsım en-Nebil (ö. 212/827-28) sika ve sebt bir râvi olmasına rağmen Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) rivâyetlerinde hata etmekle bilinen bir râvidir.⁵⁷⁷

Bunun birçok sebebi vardır. Râvinin şeyhine mülâzemetinin uzun olması bunlardandır. Bazı râviler kendisinden rivâyette bulundukları şeyhlerden ancak - kastedilen talebe - yaşlandığı zaman hadis almaktadır. Hâfıza ise gençken yaşlılıkta olduğundan daha iyidir.

Bu yüzden râviler bir şeyhten ihtilaf ettiklerinde râvilerin o şeyhle ilişkilerindeki mertebelerine bakmak gerekir.⁵⁷⁸ Bunun için muhaddisler her şeyhin talebelerini hıfz ve itkanlarına göre tasnif etmişlerdir.⁵⁷⁹

İhtisas konusu, râvilerin cerh ve ta'dîli ile alakalıdır. Çünkü râvilerin genel anlamda cerh ve ta'dîlleri yapıldığı gibi şeyhleri özelinde de cerh ve ta'dîlleri yapılmıştır.⁵⁸⁰ Zira bu sebepten dolayı tabakat kitaplarında râviler hakkında bilgi verilirken onların rivâyetlerini en iyi bilen râvilerden bahsedilmiştir. “Falanca onun rivâyetlerini en iyi bilendir.”, “Falanca ondan rivâyette en sağlamdır.” gibi ibareler kullanmışlardır. Yine bu sebepten dolayı muhaddisler şeyhlerin en iyi râvilerini öğrenmeye gayret etmişlerdir. “Falanca şeyhten rivâyette falan mı yoksa falan mı daha hâfızdır?”, “Falanca şeyhten rivâyette en çok memnun olduğun râvi kimdir?” gibi sorular sormuşlardır.⁵⁸¹

Burada dikkat edilmesi gereken durumlardan biri, râviler hakkında hüküm verirken sadece muhtasar cerh-ta'dîl eserlerine bakmanın yeterli olmadığıdır. Zira muhtasar eserlerde kimi zaman râvinin şeyhi özelindeki cerh-ta'dîl bilgileri verilmemekte ve sadece genel cerh-ta'dîl durumları hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum, râvi ve rivâyet hakkında yanlış hüküm vermeye sebep olmaktadır. Bundan dolayı râviler hakkında hüküm verilirken ve râviler arasında tercihde bulunulurken râvilerin şeyhleri özelindeki cerh ve ta'dîl durumlarını zikreden kitaplara bakılmalıdır.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Lâhim, İbrahim İbn Abdillâh, *el-Cerh Ve't-Ta'dîl*, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad 2003. s. 105.

⁵⁷⁸ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 512.

⁵⁷⁹ Bu konuda örnek bir çalışma olarak bkz., Türkî, Muhammed İbn Türkî et-Türkî, *Ma'rîfetü Ashabi Şu'be İbn Haccâc*, Daru'l-Âsımeti, Riyad h. 1430.

⁵⁸⁰ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c.1 s. 517.

⁵⁸¹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî* adlı eserinde bazı râvileri en sağlam, en hafız râvileri açısından incelemiştir. Misaller, bu konuda kullanılan ibareler ve detaylı bilgi için bkz. İbn Receb, *age.*, c. 2 s. 665-732.

⁵⁸² Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 517.

Hammâd İbn Zeyd (ö. 179/795) ← Ali İbn Zeyd (ö. 131/748) ← Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ← Dahhâk İbn Süfyân (ö. 11/632 [?]) ← Rasûlullah (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen hadiste Dahhâk İbn Süfyân şöyle nakletmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) bana, ey Dahhâk yiyeceğin nedir, diye sordu. Ben, et ve süt, dedim. Sonra ne olacak, diye sordu. Ben de, bildiğin şey olacak, dedim. O da, işte Allah Adem oğlundan çıkan şeyi dünya için misal olarak vermiştir, dedi.”⁵⁸³

Yahyâ İbn Main’e (ö. 233/848) bu rivâyet ve Hammâd İbn Seleme (ö. 167/784) ← Ali İbn Zeyd (ö. 131/748) ← Ebû Osman (ö. 100/718-19) tarikiyle rivâyet edilen “Peygamber (s.a.s.) Dahhâk’a şöyle buyurdu: ...” rivâyeti sorulduğunda o şöyle dedi: “Hammâd İbn Seleme, Ali İbn Zeyd’in rivâyetini Hammâd İbn Zeyd’den daha iyi bilir.”⁵⁸⁴

Başka bir misalde Ebân İbn Yezid el-Attar (ö. 163/779-80 [?]) ← Katâde (ö. 117/735) ← Ebû Saîd ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Ebû Hüreyre şöyle dedi: “Dostum -Rasûlullah (s.a.s.)- bana üç şeyi tavsiye etti. Onları ne seferde ne de ikamet ederken terk etmem. Duhâ vaktinde iki rekat namaz, her aydan üç gün oruç ve vitri kılmadan uyumamak.”⁵⁸⁵ Saîd İbn Ebî Arûbe (ö. 156/773) ve Ma’mer (ö. 153/770) ise bu hadisi Katâde ← Hasan İbn Ebî’l-Hasan el-Basri ö. 110/728) ← Ebû Hüreyre tariki⁵⁸⁶ ile rivâyet etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, Ebû Hâtim’e ve Ebû Zür’a’ya bu ihtilaftan sorunca ikisi de Saîd İbn Ebî Arube’nin Katâde’den nakledenlerin en hâfızı olduğu cevabını vermiştir.⁵⁸⁷

Şu’be (ö. 160/776) ← Katâde ← Salim İbn Ebî’l-Ca’d (ö. 100-101/718) ← Cabir (ö. 78/697) ← Rasûlullah (s.a.s.) tariki ile Rasûlullah’ın (s.a.s.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “İsmimle isimlendirin, fakat künyemle künyelemeyin.” Bu hadis, Saîd İbn Ebî Arube ← Katâde ← Süleyman el-Yeşkurî ← Cabir ← Rasûlullah (s.a.s.) tariki ile

⁵⁸³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, c. 25 s. 24.

⁵⁸⁴ **Yahyâ b. Maîn**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848), *Süâlatü İbn Cüneyd Li Yahyâ İbn Maîn*, tahk. Ahmet Muhammed Nûr Seyf, Mektebetü’l-Dâr, 1. Baskı, Medîne 1988, s. 479.

⁵⁸⁵ Ebû Dâvud, “Vitr”, 7.

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 13 s. 103, c. 16 s. 226; Taberânî, *Mu’cemü’l-Evsad*, c. 7 s. 101.

⁵⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 3 s. 55-56.

de rivâyet edilmiştir. Ebû Hâtim'e bu ihtilaftan sorulduğunda Katâde'nin hadislerini en iyi bilen Saîd İbn Ebî Arube olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.⁵⁸⁸

Nasıl ki râvinin cerh ve ta'dîlde ihtilaf edildi ise talebelerin durumlarının yakın olması sebebiyle şeyhin rivâyetlerinde en sağlam olan râvi konusunda da ihtilaf edilmiştir. Mesela Nafi'nin (ö. 117/735) ashâbından Mâlik İbn Enes (ö. 179/795) mi yoksa Ubeydullah İbn Ömer (ö. 147/764) mi yoksa Eyyub es-Sahtiyani (ö. 131/749) mi Nâfi'nin (ö. 117/735) rivâyetlerini en iyi bilen olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir.⁵⁸⁹

6. Râvinin Kuvvet Ve Zayıflık Yönlerinin Bilinmesi

Münekitler râvilerin kuvvet ve zayıflık yönlerini bilmeye önem vermiş, buna delâlet eden küçük büyük her bilgiyi almaya çalışmışlardır. Münekkîd, râvinin hadislerini araştırıp bu araştırması râvinin zayıflık ya da kuvvet yönlerine delâlet ettiğinde buna göre hükmünü vermiştir.⁵⁹⁰

Mesela râvi kitabından naklettiğinde isabet edip, hıfzında naklettiğinde hata etmesi, beldeinden rivâyette isabet edip başka beldeden rivâyette hata etmesi veya gençken rivâyetlerinde isabet edip yaşlandığında hata etmesi bu duruma örnektir.

Râvilerin kuvvet ve zayıflık yönlerine dair bilgileri her zaman terâcim kitaplarında bulamayabiliriz. Bu bilgiler için, suâlat, ilel ve tarih kitaplarına bakılmalıdır. İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Sika râvilerden bir kısmının hakkında bigilerin çoğu cerh kitaplarında bulunmaz. Sika râvinin hadisi bazı zamanlarda ya da bazı mekanlarda ya da bazı şeyhlerde zayıf olabilir.”⁵⁹¹

Bu durum bir şeyh özelinde de farklılık gösterebilir. Şeyhin bazı rivâyetleri sahih iken bazısında zayıf olabilir. Mesela Abdürrezzak es-San'ânî (ö. 211/826-27) hâfız sika bir râvidir. Süfyân'dan hem Mekke'de hem de Yemen de semâ' etmiştir. Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) onun Süfyân'dan (ö. 161/778) Mekke'de semâ' ettikleri

⁵⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 5 s. 679.

⁵⁸⁹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, s. 458-459.

⁵⁹⁰ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 535.

⁵⁹¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 664.

rivâyetlerde muzdarib olduğunu, Yemen'deki rivâyetlerinin ise sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁹²

7. Sulûku'l-Câdde

Klasik eserlerde sulûku'l-câdde'den bahsedilmiştir. Fakat tarif edilmemiştir.⁵⁹³ Ancak Halid İbn Mansur, “Râvinin sıfatta kendisi gibi bir râviye ya da daha üstün olan bir râviye muhalif olarak hadisi meşhur, kolay bir senedle rivâyet etmesidir.”, şeklinde tarif etmiştir. Tarifte belirtilen meşhurdan kasıt hadis rivâyetlerinde çokça zikredilen senedlerdir. Mâlik (ö. 179/795) ← Nâfi' (ö. 117/735) ← İbn Ömer (ö. 73/692); Amr İbn Şuayb (ö. 118/736) ← babası ← dedesi (Abdullah b. Amr b. Âs) (ö. 65/684-85); Süheyl İbn Ebî Salih (ö.138/755) ← babası (Ebû Sâlih es-Semmân) (ö. 101/719-20) ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678); Muhammed İbn Münkedir (ö. 131/748) ← Cabir İbn Abdullah (ö. 78/697) ve Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikleri hadis rivâyetlerinde zikredilen meşhur tariklerdendir. Tarifde, senedin kolay olmasından kasıt ise hıfzının kolay olmasıdır. Çünkü tekrar tekrar kullanılan ma'rûf isnâd zincirleri râvilerin kitaplarında ve ilim meclislerinde sıkça geçtiği için râviler o sened zincirlerini zikretmeyi itiyâd haline getirmişlerdir. Böylece genel olarak râvilere hatta hıfzı kötü olanlara dahi bu sened zincirlerini ezberlemek kolay olmuştur. İtiyad haline geldiğinden bu senedlerle hata etmek kolay olur. İbn Uyeyne (ö. 198/814), Ebû Hâtim (ö. 277/890), İbn Adî (ö. 365/976) gibi birçok hâfız isnâdın kolay ve meşhur olmasının râvilerde vehme etkisine karşı uyarmıştır.⁵⁹⁴

Çünkü hadislerin çoğu meşhur senedlerle rivâyet edilmiştir. Mesela Mâlik ← Nafi' ← İbn Ömer senedi gibi. Mâlik, İbn Ömer'in rivâyetlerini bu tarikin dışında başka bir tarikle rivâyet ederse ve herhangi bir râvi İbn Ömer'in hadisini Mâlik tarikiyle rivâyet ederse, onun zihnine Mâlik'in bu hadisi Nâfi' tarikiyle rivâyet ettiği gelir. Çünkü Mâlik'in İbn Ömer'in rivâyetlerini Nâfi' vasıtasıyla rivâyet ettiği meşhurdur.⁵⁹⁵

Muallimî (1895-1966) bu konuda şöyle demiştir: “Hatanın en çok olma yolu alışılmışı hamletmekledir. İsnattaki hatalar da böyledir. Onlar da en çok sulûk-u'l-câdde yoluyla

⁵⁹² İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 770.

⁵⁹³ Düreys, s. 897.

⁵⁹⁴ Düreys, s. 898-899.

⁵⁹⁵ **Rakîb**, Saîd İbni Salih, *el-İ'lal Bi Sulûku'l-Câdde Fi Kitabı Kamil Li İbni Adî el-Cürcani*, y.y., b.y. ts., s.3

meydana gelir. Hişâm İbn Urve'nin (ö. 146/763) rivâyetlerinin çoğu, babası (ö. 94/713) ← Aişe (ö. 58/678) tariki iledir. Hişâm, Vehb İbn Keysan ← Ubeyd İbn Umeyr tariki ile hadis rivâyet eder. Hişâm'dan biri bu ikinci sened ile bir hadis duyar. Bu kişinin üzerinden bir zaman geçer. Rivâyeti karıştırır. Sonra bu hadisi Hişâm'dan birinci sened ile duyduğunu vehmeder. Çünkü birinci sened alışılmış olandır. İşte böylece Hişâm'dan rivâyette iki râvi ihtilaf edip biri Hişâm ← Vehb ← Ubeyd tarikiyle diğeri ise Hişâm ← babası ← Aişe tarikiyle bir hadisi rivâyet ettiğinde sen hadis imamlarının çoğu zaman birinci senedi ikinciye takdim ettiklerini ve ikinci senedi hatalı bulduklarını görürsün. Bu bir misaldir. İlel kitaplarına müracaat eden bunun sayılamayacak kadar çok örneğini görür⁵⁹⁶

Râvilerin çoğunun rivâyet ettiği belirli senedle meşhur olmuş hadisler vardır. Hadisin bazı râvileri diğerklerine muhalif olarak hadisi bu meşhur senedlerle rivâyet ederse bu meşhur senedlere muhalefet edenlerin rivâyeti tercîh edilir.⁵⁹⁷

İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Kötü hıfzıyla beraber hâfızlardan biri meşhur bir senedle hadisi rivâyet eder ve hâfızlar da ona muhalefet ederse o râvinin hata ettiğinde ve vehme düştüğünde neredeyse şüphe edilmez. Çünkü dil meşhur tariklere hemen gider. Ve hâfız olmayanlar o tarike hemen sulûk ederler.”⁵⁹⁸ Sulûku'l-câdde karînesini sadece hıfzı zayıf olan râvilerin rivâyetlerinde değil sika râvilerin rivâyetlerinde de kullanılmıştır.

Sehâvî (ö. 902/1497) de şöyle demiştir: Alışılan yolun gayrısına sulûk etmek, Nesâî'nin (ö. 303/915) de işaret ettiği gibi hıfzın ziyadesine delâlet eder.⁵⁹⁹ İsmailî (ö. 371/982) şöyle demiştir: “Kim hadisi itiyad edilen lafzın gayrısıyla getirirse o hıfza daha evladır.”⁶⁰⁰

Hammâd İbn Seleme (ö. 167/784) ← Sâbit (ö. 127/744) ← Habib İbn Ebî Sebâ ← Haris tarikiyle şu rivâyet edilmiştir: “Bir adam Rasûlullah'a, (s.a.s.) ya Rasûlullah (s.a.s.) ben falancayı seviyorum, dedi. Nebî (s.a.s.) de ona bildirdin mi, dedi. O da,

⁵⁹⁶ **Muallimî**, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî (1895-1966), *et-Tenkîl limâ verede bimâ fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil*, I-II, tahk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Mektebü'l-İslâmî, 2. Baskı, Riyâd 1986, c. 2 s. 826

⁵⁹⁷ Senûsî, s. 305.

⁵⁹⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 841.

⁵⁹⁹ Sehâvî, c. 1 s. 215.

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 5 s. 123.

hayır, diye cevap verdi.”⁶⁰¹ Mübârek İbni Fudale (ö. 165/781) ve Hüseyin İbn Vafid (ö. 157/773) ise bu hadisi, Sâbit ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet etmiştir.⁶⁰² Hâfızlar Hammâd’ın rivâyetinin sıhhatine, ona muhalefet edenlerin hatasına hükmetmiştir.⁶⁰³ Ebû Hâtim (ö. 277/890) şöyle demiştir: Mübârek, tarike devam etti. Yani Sâbit’in Enes’ten rivâyet etmesi meşhur ma’rûftur. Zihin ve dil hemen o tarike kayar.⁶⁰⁴ Zihnin ve dilin o tarike kayması da senedde hata ve vehimlerin olmasına sebep olur.

Muhaddisler bu karîneyi gerek açıkça, gerek işareten olsun çokça kullanmışlardır.⁶⁰⁵ Mesela İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil Fî Duafâi’r-Ricâl* adlı eserinde on üç hadisi sulûku’l-câdde ile illettirmiştir.⁶⁰⁶

Sulûku’l-câdde için birçok farklı ibareler kullanılmıştır: (لزم الطريق) Ebû Hâtim (ö. 277/890) bu ibareyi kullanmıştır. Devam etti, üzerinde sebat etti mânasındadır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) (اتبع المجرة) ibaresini kullanmıştır. İmam Şâfiî’den sonra gelenlerde bu lafzı kullanmakta Şâfiî’ye tâbi olmuşlardır. (كان أسهل عليه) İbn Adî bu ibareyi çokça kullanmıştır. Hatip (ö. 463/1071) (العادة المستمرة) ibaresini kullanmıştır.⁶⁰⁷

Sulûku’l-câdde bir karîne olduğu kadar hata sebebidir de. Nasıl ki teferrüd haddi zatında bir problem olmayıp illetin bulunma ihtimali olan yer olarak düşünüldüyse, sulûku’l-câdde de illetin bulunma ihtimali olan yerdir. Eğer muhalif taraflardan biri sulûku’l-câdde ise muhaddisler bundan şüphelenmişlerdir.

Aynı zamanda sulûku’l-câdde olmayan bir senedle rivâyeti râvinin zaptına karîne olarak görmüşlerdir.⁶⁰⁸

⁶⁰¹ Dârekutnî, *İlel*, c. 12 s. 24.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 19 s. 494; **Ebû Ya’lâ**, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, I-XIII, tahk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn Li’t-Türâs, Dimeşk 1984, c. 6 s. 162

⁶⁰³ Dârekutnî, *İlel*, c. 12 s. 24.

⁶⁰⁴ İbi Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 841-842.

⁶⁰⁵ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 2 s. 8.

⁶⁰⁶ Rakîb, s. 2; İbn Adî’nin sulûku’l-câdde ile illettirdiği rivâyetler için bkz. **İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil Fî Duafâi’r-Ricâl*, I-IX, tahk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1997. c. 1 s. 331 c. 2 s. 144, 397, 526; c. 4 s. 481; c. 5 s. 110, 123, 240, 425; c. 7 s. 464, 544; c. 8 s. 81, 124.

⁶⁰⁷ Düreys, s. 900-902.

⁶⁰⁸ Düreys, s. 905.

Bu karîneyi kullanma dereceleri ma'ruf senedin şöhretine ve diğer senedin zorluğuna göre değişebilir. Diğer tarikin zorluğu şiddetli olabilir. O tarikte meşhur olmayan râviler olabilir. Ya da birbirinin rivâyetleriyle meşhur olmayan râviler olabilir. Ya da sened meşhur olsa bile şöhreti diğer senedin şöhretinden daha az olabilir. Mesela bir râvi Katâde (ö. 117/735) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle hadis rivâyet etse bu câdde-i mesluke diye isimlendirilir. Aynı hadisi başka bir râvi Katâde ← Hasen-i Basri (ö. 110/728) tarikiyle mürsel rivâyet etse, bu rivâyeti hakkında câdde-i meslukeyi terk etti denir. Böylece rivâyeti râcih olur. Bu tarik ma'ruf olsa bile ilk tarik bundan daha kolaydır. Ayrıca onda sahâbî vardır. Sahâbe Rasûlullah'tan (s.a.s.) rivâyetiyle meşhurdur. Bundan dolayı bazı ulemâ hadisin mücerred ref'ini sulûku'l-câddeye tâbi olarak rivâyet saymıştır. Vakfını ise bunu terk olarak saymıştır. Böylece vakfın ref'e tercihini bu açıdan genel kaide kılmışlardır.⁶⁰⁹

Sulûk-u câdde karînesi sadece senedle ilgili ihtilaflarda kullanılmamış, metin ile ilgili ihtilaflarda da kullanılmıştır. Zira hadis metinlerinde bazı kalıp cümleler vardır ve bunlar meşhurdur. Zihin benzer rivâyetlerde, bu metinlere kayabilir. Mesela, kim şunu yaparsa onun geçmiş ve gelecek günahları affedilir, ifadesi hadis metinlerinde çokça kullanılan bir kalıptır. Râvilerden biri sulûku câdde üzere “gelecek” kelimesini ziyade edebilir. Halbuki hadiste yoktur.⁶¹⁰ Ama metinler benzeyince zihin meşhur metne kayabilmektedir.

Bunun misali Buhârî'nin (ö. 256/870) Abdullah İbn Yezid (ö. 213/828) ← Saîd İbn Ebî Eyyub (ö. 161/777) ← Ebû'l-Esved Muhammed İbn Abdurrahman ← (ö. 131/748) İkrime ← (ö. 105/723) Abdulah İbn Amr Bin Âs (ö. 65/684-85) tarikiyle rivâyet ettiği şu hadistir: “Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kim malını müdafa için ölürse şehittir.”⁶¹¹ İsmailî (ö. 371/982) bu rivâyet hakkında şunları söylemiştir: “Bu hadisi Buhârî tahric etmiştir. Sanki Buhârî bu hadisi hıfzından yazmıştır veya şeyhi hıfzından rivâyet etmiştir böylece meşhur lafızla rivâyet etmiştir. Çünkü bir grup râvi bunu aynı şeyhten “Kim malını müdafa ederken mazlum bir şekilde öldürülürse ona cennet vardır.”⁶¹²

⁶⁰⁹ Lâhim, *Mukârenetü'l-Merviyyât*, c. 2 s. 7-8.

⁶¹⁰ Düreys, s. 909.

⁶¹¹ Buhârî, “Mezâlim ve'l-Gasb”, 34

⁶¹² Nesâî, “Tahrîmü'd-Dem”, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11 s. 656.

lafzıyla rivâyet etmiştir. Kim ki hadisi alışılan meşhur lafzı dışında rivâyet ederse o hıfza daha uygundur.”⁶¹³

Halid İbn Mansur sulûku’l-câdde karînesi ile tercîh için bazı kayıtlardan bahsetmiştir.⁶¹⁴

1. Sulûku’l-câddeye muhalif olan râvinin sulûku’l-câdde ile rivâyet eden râviden hıfz açısından daha güçlü ya da eşit olması gerekir. Eğer ondan daha zayıf ise bu durumda sulûku’l-câddeye muhalif olan râvinin vehmetme ihtimalinden dolayı itibar edilmez.

2. Eğer metinler aynı ise sulûku câdde karînesi işletilir. Ama eğer metinler farklı ise bu durumda iki vecih de tashih edilir.

İbn Ebî Hâtim (ö. 277/890), Ebû Kudâme ← Ebû İmrân (ö. 113/732) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) Hafsa’yı (ö. 45/665 [?]) boşadı sonra ona geri döndü...” hadisi ile bu hadisin Hammâd İbn Seleme (ö. 167/784) ← Ebû İmran ← Kays İbn Zeyd ← Nebî (s.a.s.) tariki rivâyeti hakkında sormuş Ebû Hâtim de sahih olanın Hammâd rivâyeti olduğunu, Ebû Kudâme’nin alışılmış yola sulûk ettiğini söylemiştir.⁶¹⁵

8. Kitaptan Rivâyet

Râvilerin asıllarını⁶¹⁶ bilmek rivâyetlerin illetlerini ortaya çıkarmakta önemli bir etkindir. Bu, özellikle mutekaddim alimlerin en güçlü tercîh kriterlerindendir.⁶¹⁷

Kitaptan rivâyet karînesi hem hadisin medârı râvinin rivâyetleri arasındaki tercihte hem de medârdan rivâyet eden râvilerin rivâyetleri arasındaki tercihte kullanılır. İleride örneğini zikredeceğimiz üzere şeyh bir defasında kitaptan rivâyet eder, başka defasında ise hıfzından rivâyet eder. Bu rivâyetlerinde ihtilaf edilirse kitabından rivâyeti tercîh edilir. Ya da şeyh hadisi rivâyet eder, şeyhten hadis rivâyet edenler arasında ihtilaf çıktığında râvilerden birinin kitap sahibi olması, diğerinin ise hıfzından rivâyet etmesi

⁶¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, c. 5 s. 123.

⁶¹⁴ Düreys, s. 936.

⁶¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 4 s. 101.

⁶¹⁶ Asıl kelimesi hadis ilminde terim olarak birçok mana için kullanılmıştır. Burada kasdedilen ise râvinin rivâyetlerini ihtiva eden kitabı veya râvinin kitabının ana nüshası anlamına gelir. Kelimenin diğer terim anlamları için bkz. **Aydın**, Abdullah, “Asıl”, DİA, İstanbul 1991, c. 3 s. 473.

⁶¹⁷ **Muhammed İbn İbrahim**, *Kavâidü’l-Tercîh Fî İhtilâfi’l-Esânid*, Dâru’l-Furkân, 1. Baskı, Kâhire 2012, s. 221.

durumunda kitaptan rivâyet edenin rivâyeti hıfzından rivâyet edenin rivâyetine tercîh edilir.⁶¹⁸

İbn Mübârek (ö. 181/797) şöyle demiştir: “İnsanlar Şu’be’nin (ö. 160/776) hadislerinde ihtilaf ettiklerinde Ğunder’in (ö. 193/809) kitabı aralarında hükmeder.”⁶¹⁹

Yezid İbn Harun (ö. 206/821) şöyle demiştir: “Basra’ya ulaştım. İnsanlar bir hadiste ihtilaf ettiklerinde Abdülvaris’in (ö. 180/796-97) kitabıyla hükmederlerdi.”⁶²⁰

Ebû Talib, Ahmed İbn Hanbel’e (ö. 241/855), Ebû İshak’tan (ö. 127/745) rivâyette Yunus (ö. 152/769) mu yoksa İsrâil (ö. 160/777?) mi daha iyidir, diye sorunca, Ahmed İbn Hanbel, kitap sahibi olduğu için İsrail daha iyidir, diye cevap vermiştir.⁶²¹

Kitabın hıfza tercîhi veya kitap ile hıfzı te’kit etmek râvinin kitabına ve asıllarına verdiği öneme dayanır. Nasıl ki râviler hıfz konusunda birbirlerinden farklı derecede iseler aynı şekilde kitaptan rivâyet ve hadisleri kitaplara zabt etmek konusunda da farklı derecededirler. Kim ki kitabı konusunda itkan sahibi ise yani kitabını yazarken dikkatle yazmış daha sonrada tahrif ve tashiflerden korumuş ise onun kitaptan rivâyeti hadisinin kabulüne ve tercîhine sebeptir.⁶²²

Burada râvilerin gerek kitaplarına hadis alırken gerek kitaplarını istinsah ederken gerekse de kitabından rivâyette, yazma konusunda hata edebileceklerine dikkat etmek gerekir. Ayrıca kitap sahibi râvi kitabını başkalarının değişiklik yapmasından korumuş olması gerekecektir.

Bu saydığımız durumlardan dolayı münekkidler kitabı sahih olan ile kitabında bir takım tasarruflarda bulunanı, tasarrufta bulunanlardan da bilerek tahrif yapanlar ile vehmedenlerin arasını ayırt etmişlerdir.⁶²³

Bu karîne ile tercîhin örneği Yahyâ İbn Bükeyr (ö. 208/823) ← Leys İbn Sa’d (ö. 175/791) ← Abdullah İbn Ubeydullah İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735) ← Ubeydullah İbn Ebî Nehik ← Saîd İbn Ebî Saîd (ö. 23/643) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: “Nebî

⁶¹⁸ Hâzimî, s. 16.

⁶¹⁹ Zürkî, s. 68.

⁶²⁰ Müslim, *Temyiz*, s. 178.

⁶²¹ Mizzî, c. 2 s. 519.

⁶²² Osman, s. 224.

⁶²³ Osman, s. 225.

(s.a.s.), Kur'ânla teğannî etmeyen bizden değildir, buyurdu.” Ebû'l-Melik Hişâm (ö. 227/841) bunu Leys'ten rivâyet etti ve bu rivâyette Saîd İbn Ebî Saîd yerine Sa'd İbn Ebî Vakkas'ı (ö. 55/675) zikretti. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) bu ihtilafı Ebû Zûr'a'ya (ö. 264/878) zikredince o şöyle cevap vermiştir: “Leys'in (ö. 175/791) kitabında Saîd İbn Ebî Saîd (ö. 23/643) olarak geçmektedir. Fakat Irak'ta Sa'd şeklinde telkin edildi.”⁶²⁴

Bir başka örnek de Hz. Ömer'den (ö. 23/644) nakledilen şu hadistir: “Biz yol üzerinde otururken Nebî (s.a.s.) yanımıza geldi ve şöyle dedi: ‘Yollarda oturmaktan sakınınız. Eğer oturmanız gerekirse yolun hakkını veriniz...’”. Bu hadisi Abdullah İbn Mübârek (ö. 181/797), Cerîr İbn Hâzim (ö. 170/786) ← İshak İbn Süveyd (ö. 131/148) ← İbn Huceyr el-Adevî ← Ömer ← Nebî'den (s.a.s.) mevsûl olarak rivâyet etmiştir. Başka râviler ise İshak İbn Süveyd ← Yahyâ İbn Ya'mer (ö. 90/708'den önce) ← Nebî (s.a.s.) tariki ile mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Dârekutnî mürsel rivâyetin daha doğru olduğunu söylemiştir.⁶²⁵ Ali İbn Medînî (ö. 234/848-49) de Cerîr İbn Hâzim'in kitabında/aslında mürsel olarak geçtiği için mürsel rivâyeti tercîh etmiştir.⁶²⁶

Bu karîne ile tercîhin bir başka örneği de Ma'mer'in (ö. 153/770) rivâyet ettiği şu hadistir: “Ğaylan İbn Seleme (ö. 23/644), cahiliyyede evlendiği on kadın ile evliyken Müslüman oldu. O kadınlar da onunla beraber Müslüman oldular. Rasûlullah (s.a.s.) o kadınlardan dört tanesini seçmeyi emretti.”⁶²⁷

Ma'mer'den bu hadisi Basra'da alan râviler Ma'mer ← Zührî (ö. 124/742) ← Salim (ö. 106/725) ← İbn Ömer (ö. 73/692) ← Ğaylan ← Nebî (s.a.s.) tariki ile mevsûl rivâyet ederken, bu hadisi Ma'mer'den Yemen'de alan râviler Ma'mer ← Zührî ← Ğaylan ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle munkatı' rivâyet etmişlerdir. Salih Bin Ahmed Bin Hanbel (ö. 266/880), Ma'mer'in bu hadisi Basra'da hatalı rivâyet ettiğini, Yemen'e döndüğünde ise munkatı' bir şekilde doğru rivâyet ettiğini söylemiştir. Ahmet İbn Hanbel (ö. 241/855), Ma'mer'in bu hadisi Basra'da kitabı yanında olmaması sebebiyle hata ile rivâyet ettiğini, Yemen'de ise kitabı yanında olduğu için doğru bir şekilde rivâyet ettiğini

⁶²⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 1 s. 124.

⁶²⁵ Dârekutnî, *İlel*, c. 2 s. 250.

⁶²⁶ **İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Müsnedü Fâruk*, I-II, tahk. Abdülmü'tî Kal'acî, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1999, c.1 s. 360

⁶²⁷ Tirmizî, “Nikah”, 33.

söylemiştir.⁶²⁸ Aynı sebepten dolayı Buhârî (ö. 256/870) de mürsel tariki tercîh etmiştir.⁶²⁹

Buradan anlaşılıyor ki Ma'mer yanında kendisinden rivâyet ettiği kitabı yokken hatalı bir şekilde mevsûl rivâyet etmiştir. Ancak rivâyet kitabı yanıdayken doğru bir şekilde munkatı' rivâyet etmiştir.

9. Râvinin Rivâyeti Kendi Beldesinde Yapması

Muhaddisler gerek hadis semâ'ı için gerekse de başka sebeplerle çok yolculuk yapmışlardır. Bundan dolayı beldelerinin dışında çokça hadis rivâyet etmek durumunda kalmışlardır. Râvilerin kendi beldelerinde yaptıkları rivâyet başka beldelerde yaptıkları rivâyetlere tercîh edilmiştir. Çünkü râviler kendi beldelerinde kitapları ve asılları yanlarındadır. Hıfzdan rivâyet eden biri bile olsa, eğer hadiste şüpheyne düşerse asıllarına mürâcaat edebilir. Ayrıca bazı râviler kitaptan rivâyet ederler. Onlar bazı yolculuklarında kitapları yanında olmadığı için rivâyetinde hata yapabilirler. Kendi beldesinde rivâyeti kitaplarından rivâyet etme ihtimalinden dolayı tercîh edilir.⁶³⁰

Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) şöyle demiştir: “Abdurrezzak'ın (ö. 211/826-27) Ma'mer'den (ö. 153/770) rivâyetini Basralıların Ma'mer'den rivâyetinden daha iyi buluyorum. Çünkü Yemen'de kitaplarından rivâyete devam etmişti ve onlara bakıyordu. Basra'da ise hata ile rivâyet ediyordu.”⁶³¹

10. Râvinin Rivâyeti Kendi Beldesinin Şeyhinden Alması

Rivâyet yeri ile ilgili olarak bir diğer durum da râvinin rivâyeti kendi beldesinde alıp almamasıdır. Râvilerden birinin hadisi beldesinin şeyhinden semâ etmiş olması, diğerinin ise beldesinden olmayan yabancı bir şeyhten semâ etmiş olması durumunda kendi beldesinin şeyhinden rivâyet etmiş olanın rivâyeti tercîh edilir. Hâzîmî buna gerekçe olarak, her beldenin kendine has ıstılahı olmasını zikretmiştir.⁶³²

⁶²⁸ Beşir Ali Ömer, c. 1 s. 571-573.

⁶²⁹ Tirmizî, *İlel*, c. 1 s. 164.

⁶³⁰ Senûsî, s. 228.

⁶³¹ İbn Receb, *Şerhu İleli*, c.2 s.766

⁶³² Hâzîmî, s. 12.

Râvinin beldeesindeki şeyhten rivâyeti ile râvinin beldeesinde rivâyeti arasında fark şudur: Râvinin beldeesindeki şeyhten rivâyetiyle şeyhin râvileri arasında tercih yapılırken, râvinin beldeesindeki rivâyeti ile şeyhin kendi rivâyetleri arasında tercih yapılır.⁶³³

Bunun örneği İkrime İbn Ammâr ← Şeddâd Ebî Ammâr ← Ebû Ümâme (ö. 86/705) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: “Bir adam Peygamber’e (s.a.s.) geldi ve bana haddi tatbik et, dedi. Peygamber (s.a.s.), gelmeden abdest aldın mı, dedi. O, evet, dedi. Peygamber (s.a.s.), bizimle beraber namaz kıldın mı, diye sordu. Evet, diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.), Allah seni affetti, dedi.” Bu hadisi Evzâî (ö. 157/774) ← Şeddâd Ebî Ammâr ← Vâsile (ö. 85/704 [?]) ← Nebî (s.a.s.) tariki ile de rivâyet edilmiştir. İbn Ebî Hâtim (ö. 277/890) bu iki tarikden hangisinin daha sahih olduğunu babasına sorunca o şöyle demiştir: “Evzâî bu rivâyeti İkrime’den daha iyi bilir. Çünkü Şeddâd Dimeşkli’dir. Evzâî de onun beldeesindendir.”⁶³⁴

11. Râvinin Ailesinden Rivâyeti

Râvinin rivâyette zabtına delâlet eden karînelerden biri de ailesinden bir kişiden rivâyet etmesidir. Akrabası, kölesi ya da efendisi bunlardandır. Bunun sebebi kişinin ailesinden olana daha fazla mülâzemetinin olması, evde ve ev dışında rivâyetlerini alabilme imkanı ve başkalarının elde edemeyeceği hadisleri sema’ etme imkanına sahip olmasıdır.⁶³⁵

Bundan dolayı rivâyetler arası tercih yapacak olan râviler aile isnâdlarını ve râviler arasındaki akrabalık gibi ilişkileri araştırmalıdır.⁶³⁶

Bunun misali Ebû İshak Amr İbn Abdillâh es-Sebî’nin (ö. 127/745) Ebû Abdurrahman Abdullâh İbn Habib es-Sülemî’den (ö. 74/693) rivâyet ettiği “Osman (ö. 35/656) kuşatıldığında evinin önüne yaklaştı ve şöyle dedi: “...” Zeyd İbn Ebî Üneyse (ö. 125/743 [?]), Şu’be (ö. 160/776) ve Abdülkebîr İbn Dînâr bu hadisi Ebû İshak’tan bu şekilde rivâyet etmişlerdir. Yunus İbn Ebû İshak (ö. 152/769) ve İsrail İbn Yunus (ö. 160/777 [?]) onlara muhalefet etmiş ve Ebû İshak ← Ebû Seleme İbn Abdurrahman (ö. 94/712-13) tarikiyle rivâyet etmişlerdir. Dârekutnî (ö. 385/995), Şu’be ve ona tâbi

⁶³³ Senûsî, s. 227.

⁶³⁴ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. 2 s. 435-438.

⁶³⁵ Senûsî, s. 213.

⁶³⁶ Aile isnâdları ile ilgili geniş bilgi için bkz. **Kuzudişli**, Bekir, “Hadis Rivâyetinde Aile Isnâdları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

olanların rivâyetinin daha sahih olduğunu söylemiştir.⁶³⁷ İbn Hacer (ö. 852/1449) ise Şu'be ve ona tâbi olanların hadisinin râcih olduğunu söylemekle beraber kişinin ailesinin kişinin rivâyetlerini başkalarından daha iyi bileceğini söyleyerek tercihte teâruzun meydana geldiğini söylemiş ve iki senedin de sahih olabileceği hükmünü vermiştir.⁶³⁸ Yunus İbn Ebû İshak (ö. 152/769) ve İsrail İbn Yunus (ö. 160/777 [?]), Ebû İshak Amr İbn Abdillâh es-Sebü'nin (ö. 127/745) ailesinden olması sebebiyle, her ne kadar Zeyd İbn Ebî Üneyse (ö. 125/743 [?]), Şu'be (ö. 160/776) ve Abdülkebîr İbn Dînâr karşısında mercûh duruma düşselerde rivâyetlerinin sıhhati kuvvetlenmiş ve onların rivâyeti de sahih kabul edilmiştir.

Bir diğer örnek de “Velisiz nikah yoktur.”⁶³⁹ hadisinin Ebû İshak es-Sebü'den mürsel mi mevsul mü olduğu konusundaki ihtilafdaki tercihtir. Şu'be ve Sevrî (ö. 161/778) ondan mürsel olarak rivâyet etmişken Yunus İbn Ebî İshak ve onun iki oğlu İsrail ve İsa mevsul olarak rivâyet etmişlerdir. Buhârî, (ö. 256/870) hadisin mevsul vechini tercih etmiştir. Sehâvî (ö. 902/1497), Buhârî'nin bu tercihinin sebebinin vaslın, sikanın ziyadesi olması, olmadığını bilakis başka karînelere dayanarak bu tercihi yaptığını söylemiş, mevsûl rivâyet edenlerin Ebû İshak'ın ailesinden olmasını da bu karînelerden saymış ve kişinin rivâyetlerini ailesinin başkalarından daha iyi bileceğini söylemiştir.⁶⁴⁰

12. Tahammül ve Eda Vakti

Şeyhten semâ'ı önce olanlar semâ'ı geç olanlara tercih edilmiştir. Bunun sebebi şeyhten rivâyeti önce alanların, şeyhin hıfz açısından kuvvetli dönemde olduğunda semâ etmiş olabileceğidir. Zira bazı râviler yaşları ilerlediğinde hâfızaları zayıflamış ve gençken doğru rivâyet ettikleri hadislerde hata yapmışlardır. Ayrıca İbn Uyeyne'de (ö. 198/814) olduğu üzere râvi yaş ilerledikçe rivâyette tekrardan bıkmış ve ihtisar ve tasarrufa gitmiş olabilir.⁶⁴¹ Zehebî (ö. 748/1348) bu konuyla ilgili şöyle demiştir: “Hâfız kişi yaşı büyüdüğünde hâfızası değişebilir. Zihninin keskinliği gidebilir. Kişinin yaşlılık hali, gençlik hali gibi değildir. Hatadan masum hiç kimse yoktur.”⁶⁴²

⁶³⁷ Dârekutnî, *İlel*, c. 3 s. 52.

⁶³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 5 s. 507.

⁶³⁹ Ebû Dâvud, “Nikah”, 21; Tirmizî, “Nikah”, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 32 s. 280, 482

⁶⁴⁰ Sehâvî, c. 1 s. 215-217.

⁶⁴¹ Senûsî, s. 245.

⁶⁴² Zehebî, *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, c. 6 s. 210.

Bu karîneyle ilgili olarak yaşı büyük râvinin rivâyeti de yaşı küçük olan râvinin rivâyetine tercîh edilmiştir.⁶⁴³ Çünkü râvinin yaşının büyük olmasının şeyhten semâsının önce olabileceğine dair işaret edeceği söylenmiştir.⁶⁴⁴

Bu iki karîneye bakıldığında bunların illetlerinin birbirleri ile çeliştiği görülebilir. Birinci karîne de yaş ilerledikçe hâfıza zayıfladığından bahsedilirken ikincide yaş ilerlediğinde rivâyete mümâresetten dolayı rivâyet konusunda hıfzın artacağı söylenmiştir. Halbuki birinci karînedeki illet ikincide de vardır.

Semâ'ın önce olmasının bir karîne olmasının illeti olan, genç iken rivâyette hıfzın daha iyi olması, yaş ilerledikçe hata edilmesi durumu, iki semâ arasındaki zaman farkına göre karîne olup olmayacağı gibi semâların şeyhin hangi dönemde yapıldığına dair de değişebilir. Mesela semâlar arasında bir-iki yıl gibi kişinin hâfızasını etkilemeyecek bir zamanın olması durumunda bu karîne işletilmemelidir. Fakat bu bir iki yılda râvide akıl ya da rivâyetini etkileyecek bir hastalık olması durumunda farklılık arz eder. Diğer taraftan semâ'ı önce olan, şeyhin yeni yetişme zamanında semâ etmişken geç olan ise şeyhin olgunluk çağında rivâyet almış olabilir. Bu durumda da semâ'ı geç olan tercîh edilebilir.

Râvilerden birinin hadisi semâ ettiğinde bâliğ olması diğerinin ise semâ ettiğinde çocuk olması durumunda da bulûğdan sonra semâ etmiş olanın rivâyeti tercîh edilir. Çünkü bâliğ olan râvi, lafızların mânasını daha iyi anlar lafızları daha iyi ezberler, ihtilattan uzaktır ve ilme daha hırslıdır ve daha önem verir.⁶⁴⁵ Bundan dolayı bazı muhaddisler, Zührî'nin (ö. 124/742) ashâbından Mâlik'i (ö. 179/795), İbn Uyeyne'ye (ö. 198/814) tercîh etmişlerdir. Zira Mâlik, Zührî'den bulûğa erdikten sonra semâ etmişken; İbn Uyeyne bulûğa ermeden semâ etmiştir.⁶⁴⁶

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) şöyle demiştir: “Babama Şerik (ö. 177/794) ve Züheyr (ö. 173/789) ← Ebû İshak (ö. 127/745) ← Dahhâk İbn Müzâhim (ö. 105/723) ← İbn Abbas (ö. 68/687-88) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) lebbeyk allahümme lebbeyk diyerek telbiye getirirdi” hadisi hakkında sordum. Babam şöyle dedi: ‘Bu hadisi Süfyân, Ebû'l-Ahvas (ö. 179/795), İsrâil (ö. 160/777 [?]) ve başkaları

⁶⁴³ Berzencî, c. 2 s. 152.

⁶⁴⁴ Senûsî, s. 245.

⁶⁴⁵ Hâzîmî, s. 10.

⁶⁴⁶ Hâzîmî, s. 10.

da rivâyet etti, ama ref' etmediler.' Babama hangisi daha sahihtir diye sordum. Şöyle dedi: Süfyân ve İsrâîl (ö. 160/777 [?]) daha sağlamdır. Züheyr (ö. 173/789) de sağlamdır, fakat Ebû İshâk'tan (ö. 127/745) semâ'ı geç oldu.⁶⁴⁷

Ebû Hâtım (ö. 277/890), Süfyân ve İsrail'in rivâyetini tercîh edip, onların rivâyetlerinde mutkin olduğunu zikredince Züheyr'in de aynı şekilde rivâyetinde mutkin olduğunu zikretti. Fakat buradaki hata hadisin medârından kaynaklandı. O da Ebû İshak'tır. Züheyr ondan geç zamanda semâ etti. Ebû İshak ise son zamanlarında hıfzı kötüleşmişti. Züheyr İbn Muaviye sika ve sebtir. Hıfzda Süfyân ile denktir. Ebû İshak'tan başkalarının rivâyetine muhalif çok hadis rivâyet etmiştir. Münekkidler bu ihtilafın Ebû İshak'tan kaynaklandığını söylemiştir. Çünkü Züheyr ondan geç semâ etmiştir.⁶⁴⁸

13. Râvinin Uzmanlığı

Buradaki râvinin uzmanlığından kastımız belli bir ilim dalı veya konu ile ilgili mervîyyâtta uzmanlıktır. Örneğin, itikatla ilgili rivâyetler konusunda uzman olan râvi gibi. Alimler ilimleri elde etmede birbirinden farklıdır. Onlardan bazıları birkaç ilimle meşgul olurken bazıları ise bir ilim dalında uzmanlaşmış ve onunla ilgili rivâyetleri toplamaya, sahihini zayıfından ayırmaya gayret göstermiştir. Râvinin ilim dalında uzman olması, o konu ile ilgili rivâyetlerde ihtilaf edildiğinde tercîhine sebeptir.⁶⁴⁹

Bunun örneği Cabir İbn Abdillâh'dan (ö. 78/697) rivâyet edilen şu hadistir: "Nebî (s.a.s.) ile bir gazvede beraberdik...". Bu hadisi rivâyet edenlerden bir cemaat bu gazveyi isimlendirmemişlerdir. Bir grub ise Tebük Gazvesi olduğunu söylemiştir. İbn İshak (ö. 151/768) ise bu gazvenin Zâtü'r-Rika' olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁰ İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn İshak'ın rivâyetini tercîh etmiş, siyer ve megâzi ehlinin siyer ve megâzi ile ilgili rivâyetleri başkalarından daha iyi bildiğini söylemiştir.⁶⁵¹

Râvinin bir şeyhin rivâyetlerindeki uzmanlığı konusu "İhtisas" başlığı altında incelendi.

⁶⁴⁷ İbn Ebî Hâtım, *İlel*, c. 3 s. 255-256.

⁶⁴⁸ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 532.

⁶⁴⁹ Senûsî, s. 235.

⁶⁵⁰ Rivâyetler için bkz. Senûsi s. 235-239.

⁶⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 5 s. 320.

14. Râvinin Fakih Olması

Râvilerden birinin fakih olması rivâyetinin tercîhi için bir karînedir.⁶⁵² Fakihten maksat lafızların delâletlerini bilen, müçtehit olan, şer'î hükümleri lafızlarından çıkarabilen olmasıdır.⁶⁵³ Özellikle mâna ile ilgili ihtilaflarda râvinin fakih olması rivâyetinin tercîhi için bir karînedir.⁶⁵⁴ Çünkü o, mânayı bozacak unsurları başkalarından daha iyi bilir.

Râvinin fakih olması sebebiyle rivâyetinin tercîhi rivâyetin konusu ile yakından ilişkilidir. Mesela râvi alış-veriş konusunda daha fakih ise onun rivâyeti diğerine tercîh edilecektir. İmam Mâlik'in (ö. 179/795) talebesi İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806) genel olarak İbn Vehb'den (ö. 197/813) daha fakih olmasına rağmen hac konusunda İbn Vehb'in rivâyeti onun rivâyetine tercîh edilmiştir. Çünkü hac konusunda İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım'dan daha fakihtir.⁶⁵⁵

Fakih râvinin rivâyetinin tercihinin, sadece mâna ile ilgili ihtilaflara özel olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, sadece mâna ile ilgili ihtilaflarda tercîh sebebidir derken, bazıları ise genel bir tercîh sebebi olduğunu söylemiştir. Berzencî de doğrusunun genel mânada tercîh sebebi olacağı olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁶ Çünkü râvinin fakih olması ve fıkıh bilgisine sahip olması, onun zabtına yardım eden unsurlardır. Mânayı iyi bilmek, onu daha iyi ezberlemeye sebep olur.⁶⁵⁷

Hanefiler de rivâyetlerde bir ihtilaf meydana geldiğinde daha fakih olan râvinin rivâyetini tercîh etmişlerdir. Çünkü Hanefiler zabtı ikiye ayırmışlardır: Birincisi, rivâyetin siğâsını ve lügat manasını zabdetmek ezberlemek, ikincisi ise rivâyetin fikhî ve şer'î manasını zabdetmek anlamaktır. Onlar ikinci çeşit zabtın daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı fakih ile fakih olmayan râvinin rivâyetleri arasında teâruz meydana geldiğinde, daha fakih olanın rivâyetini tercîh etmişlerdir. Bu Hanefilerin tercîh konusunda mezhepleridir.⁶⁵⁸ Hadisin fikhını anlamak metnini ezberlemekten

⁶⁵² Hâzîmî, s. 15.

⁶⁵³ Berzencî, c. 2 s. 153.

⁶⁵⁴ **Tsılıgkır**, Chamntı, Hadis Rivâyetinde Fakih Râvinin Rolü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 80.

⁶⁵⁵ Tsılıgkır, s. 81-82.

⁶⁵⁶ Berzencî, c. 2 s. 153.

⁶⁵⁷ Senûsî, s. 273.

⁶⁵⁸ **Abdülazîz Buhârî**, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ys. ts. c. 2 s. 397 Eser **Pezdevî'nin**, (Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdülkerîm el-Pezdevî) (ö. 482/1089), *Uşûlü'l-Pezdevî* adlı eseriyle beraber basılmıştır; **Serahsî**, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme

daha önemli olunca, hıfzda üstün ile fıkıhda üstün olan iki sika râvi bir rivâyette çeliştiğinde fıkıhda üstün olan râvinin rivâyeti tercîh edilir. Hanefilerce fıkıhda üstünlük, sadece fakihle fakih olmayan arasında değil daha fakih ile fakih arasında da bir tercîh sebebi olarak kabul edilmiştir. Onların fıkıhda üstün olanları tercîh etmelerinin sebebi mana ile rivâyettir. Şöyle ki mana ile rivâyette eğer râvi rivâyetdeki hükmü anlamazsa bu, hadisi yanlış rivâyet etmesine sebep olur.⁶⁵⁹

Veki' İbn Cerrah (ö. 197/812) talebelerine A'meş (ö. 148/765) ← Ebû Vâil (ö. 82/701) ← Abdullah (ö. 151/768) ve Süfyân ← Ebû Mansûr ← Alkame (ö. 62/682) ← Abdullah (ö. 32/652-53) senedlerinden hangisini tercîh edeceklerini sordu. Onlar A'meş senedini söyleyince onlara şöyle dedi: Sübhânallah! A'meş ve Ebû Vâil şeyhtir. Süfyân, Mansûr ve Alkame fakihtir. Fakihlerin arasında tedavül eden hadis şeyhlerin arasında tedavül eden hadisten daha hayırlıdır."⁶⁶⁰

Hâzimî (ö. 584/1188) fakih râvinin rivâyetinin tercîhini hıfzda eşit olmaları ile kayıtlamıştır.⁶⁶¹ Buradan anlaşılan râvilerden biri hıfzda üstün diğeri fakih ise hıfzda üstün olanın rivâyetinin tercîh edileceğidir.

15. Râvinin Rivâyetinde İstikrar ve İzdırabı

Râvilerden birinin rivâyetinde istikrarın olması diğerrinin rivâyetinde ise ızdırabın olması durumunda rivâyetinde istikrar olan râvi diğerrine tercîh edilir.⁶⁶² Râvinin gerek metin olsun gerek sened olsun rivâyetlerinde istikrarlı olması râvinin rivâyetinde sağlamlığına delâlet eder.⁶⁶³ Râvinin, hadisi her rivâyet ettiğinde aynı şekilde rivâyet etmesi ya da ondan hadisi alan râvilerin hepsinin bu hadisi aynı şekilde alması, farklı zaman veya mekanlarda aynı şekilde rivâyet edip, rivâyetinde sabit olması anlamındaki istikrar, râvinin rivâyetinde zamanla hıfzının kötüleşmediğine delâlet eder. Böyle bir râvi bu rivâyette ızdırab eden yani her rivâyet ettiğinde farklı farklı rivâyet eden râviye tercîh edilir. Ancak ızdırab, râvinin kendisinden değil de ondan rivâyet eden râvilerden kaynaklanıyorsa bu durumda bu râvinin hıfzının kötülüğüne delâlet etmeyecektir.

Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts, c. 1 s. 348.

⁶⁵⁹ **Abdülazîz Buhârî**, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'-İslâmî, ys. ts. c. 2 s. 397.

⁶⁶⁰ Hâzimî, s. 15.

⁶⁶¹ Hâzimî, s. 15.

⁶⁶² Hâzimî, s. 14.

⁶⁶³ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 2 s. 81.

Tabi burada hadisi gerek sened gerekse de metin açısından sabit rivâyet eden râvinin hadisi ilk tahammülünde doğru almış olması gerekir. İlk tahammülünde yanlış alıp hep bu yanlışlık üzere rivâyet etmiş de olabilir.

Râvinin rivâyetinde, şöyle veya böyle demesi gibi tereddüdüne delâlet eden lafızlar kullanması bu kısımdandır. Yine râviden rivâyetle ihtilaf edilmesi; ashâbından bazısının ondan rivâyeti bir şekilde, başka ashâbının başka bir şekilde rivâyet etmesi veya râvinin bir seferinde hadisin isnâdında bir yerde ihtilaf edip, diğer seferde başka bir yerinde ihtilaf etmesi de bu durumdandır.⁶⁶⁴ Ancak ızdırabın râvinin rivâyetteki hatasına delâlet etmesi için hatanın râvinin ashâbından kaynaklanmaması lazımdır.

Râvinin ızdırabına hükmedebilmek için râviden ızdırapla gelen tarikin sabit olması gerekir. ızdırap olduğu düşünülen tarik sabit değilse, râvinin ızdırabına hükmedilemeyeceğinden dolayı râvinin rivâyeti mercûh olmayacaktır. Bunun misali Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği “Yeryüzünün tamamı mescittir”⁶⁶⁵ hadisidir. Münekkidler Süfyân'ın mürsel rivâyetini tercîh etmişlerdir. O, bu hadisi vasledenlerin - onların vasl ve irsalde tereddüdü ile beraber- hepsinden daha hâfızdır. Bu hadis Süfyân es-Sevrî'den mevsûl olarak da rivâyet edilmiştir.⁶⁶⁶ Sevrî'nin rivâyetinin ihtilaf edip mevsûl rivâyetin de tercîh edileceği söylenmez. Çünkü Sevrî'den mevsûl rivâyet sabit değildir.

Bu örnekte bu karîneyi işletmeye engel tipik bir durum söz konusudur. Ebû Saîd'in hadisini Süfyân ve başkaları rivâyet etmiştir. Burada zikrettiğimiz karîneye göre Süfyân'dan hem mevsûl hem de mürsel rivâyetle bulunulduğu için Süfyân'ın rivâyetle istikrarsızlığından dolayı rivâyeti mecruhtur dememiz gerekirdi. Ancak Süfyân'ın mevsûl rivâyeti ondan sabit olmamıştır.

16. Şeyhin, Râvilerine Rivâyetle Kuvvet Ve Zayıflığı

Nasıl ki râviler şeyhlerinden rivâyetle farklı farklı ise, bir râvi falanca şeyhinden rivâyetle hâfız iken başka bir şeyhinden rivâyetle hâfız değilse, râvilerin şeyhlerine göre mertebeleri değişiyorsa, bunun gibi şeyhlerin de dereceleri, rivâyeti eda etme açısından talebelerine göre değişebilmektedir.

⁶⁶⁴ Lâhim, *Mukarenetü'l-Merviyât*, c. 2 s. 81; Hâzîmî, s. 14.

⁶⁶⁵ Tirmizî, “Salât”, 124; İbn Mâce, “Mesâcid ve'l-Cemâat”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 18 s. 312.

⁶⁶⁶ Dârekutnî, *İlel*, c. 11 s. 320-321.

Bu durumda bu şeyhten kuvvetli halinde rivâyet alan ile zayıflık halinde rivâyet alanın durumları farklıdır. Münekkîd, bir râvinin ashâbı arasında onların şeyhlerinden ihtilaf ettikleri bir hadiste, aralarında tercih yapmaya çalıştığında râvilerin bu şeyhteki derecelerine bakar. Bu durumda ihtilafın sebebi şeyhin râvileridir. Ancak bahsettiğimiz gibi şeyhin, ashâbına rivâyetteki derecelerinden dolayı böyle bir durum ortaya çıkmışsa bu durumda ihtilafın sebebi talebeler değil, şeyh olacaktır.⁶⁶⁷ Burada şeyhin talebelerine hadisi eda etmesindeki kuvvet ve za'fının önemi açığa çıkmaktadır. Falanca şeyhin falanca talebesine rivâyet ettiği hadislere güvenilirken aynı şeyhin başka talebesine rivâyet ettiği hadislere güvenilmeyebilir. Şeyh falanca talebesine hadisleri edasında dikkatli davranmış falancaya edasında ise dikkatsiz davranmış olabilir. Yahut falanca talebesine hâfızası çok güçlüyken eda ederken başka talebesine hâfızasında bazı kusurlar meydana gelmişken eda etmiş olabilir. Bu gibi sebeplerden dolayı şeyhin talebelerine hadis edasında kuvvet ve zayıflık farkları oluşmuştur.

İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) şöyle demiştir: “Babama Şerîk (ö. 177/794) ve Zühreir (ö. 173/789) ← Ebû İshak (ö. 127/745) ← Dahhâk İbn Müzâhim (ö. 105/723) ← İbn Abbas (ö. 68/687-88) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen “Nebî (s.a.s.) lebbeyk allahümme lebbeyk, diyerek telbiye getirirdi.” hadisi hakkında sordum. Babam şöyle dedi: ‘Bu hadisi Süfyân, Ebû’l-Ahvas, İsrail ve başkaları da rivâyet etti, ama ref’ etmediler.’ Babama hangisi daha sahihtir, diye sordum. Şöyle dedi: ‘Süfyân ve İsrail daha sağlamdır. Zühreir de sağlamdır, fakat Ebû İshak’tan semâ’ı geç oldu.’”⁶⁶⁸ Ebû Hâtîm, Süfyân ve İsrail’in rivâyetini tercih edip, onların rivayetlerinde mutkin olduğunu zikredince Zühreir’in de aynı şekilde rivâyetinde mutkin olduğunu zikretmiştir. Fakat buradaki hata hadisin medârından kaynaklanmıştır. O da Ebû İshak’tır. Zühreir ondan geç zamanda semâ etmiştir. Ebû İshak ise son zamalarında hıfzı kötüleşmiştir. Zühreir İbn Muaviye sika ve sebtir. Hıfzda Süfyân’a denktir. Ebû İshak’tan başkalarının rivâyetine muhalif çok hadis rivâyet etmiştir. Münekkîdler, bu ihtilafın Ebû İshak’tan kaynaklandığını söylemiştir. Çünkü Zühreir ondan geç semâ etmiştir.⁶⁶⁹ Dolayısıyla burada kusur Zühreir’de (ö. 173/789) değil şeyhi Ebû İshak’tadır (ö. 127/745).

⁶⁶⁷ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 531.

⁶⁶⁸ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 3 s. 255-256.

⁶⁶⁹ Lâhim, *Mukârenetü’l-Mervîyyât*, c. 1 s. 532.

17. Rivâyet Sîgası İle Tercîh

Muhaddisler hadis alım yollarını aynı seviyede değerlendirmemiş, bunlar arasında derecelendirmeye gitmişlerdir. Hadis alım yollarından bazısını sıhhatli bulmuşlar, bazısını reddetmişler, bazısında ihtilaf etmişlerdir. Muhaddisler hadisleri rivâyet ederken hadisleri nasıl aldıklarına işaret eden rivâyet sîgaları kullanmışlardır. Bu sîgalardan bazısı ittisale delâlet ederken, bazısı ise inkıta şüphesi taşımaktadır.

Hadis alım yollarına tâbi olarak rivâyet sîgalarında da derecelendirmeye gitmişler ve râvilerin rivâyette ihtilaflarında bu sîgalardaki üstünlüğe göre tercîhte bulunmuşlardır. Bunun sebebi en üstün hadis tahammülünde rivâyetin hatadan daha uzak olacağı ve şeyhten en doğru biçimde hadisin alınacağıdır. Özellikle de tashif ve kalb ile ilgili hatalardan sâlim olmasını sağlar.

Bu bağlamda imlâ ile rivâyet eden râvinin rivâyeti diğerlerine tercîh edilmiştir. İmla şeyhin ve talebenin dikkatini gerektirmesinden dolayı en üstünüdür. Çünkü şeyh tahdis ile talebe de yazmak ile meşguldür. Bundan dolayı ikisi de gafletten daha uzaktır. Lafızları birbirinden ayırt etmeye ve tahkike daha yakındır. Ayrıca genellikle imla ile hadis alımından sonra karşılaştırma yapılmaktadır.⁶⁷⁰

Hâzimi'nin zikrettiğine göre tahdis ile semâ eden arz ile semâ edene tercîh edilir. Bundan dolayı bazı muhaddsiler Ubeydullah İbn Ömer'i (ö. 147/764) Zührî'den (ö. 124/742) rivâyette, İbn Ebî Zi'b'e (ö. 159/776) tercîh etmişlerdir. Çünkü Ubeydullah'ın Zührî'den semâsı tahdis ile, İbn Ebî Zi'b'in ise arz ile.⁶⁷¹

Rivâyet sîgalarına göre tercîhte muhaddisler arasında hangi sîganın daha üstün olduğu konusundaki ihtilaf pratikte bu tercîhleri etkileyecektir.

Sîgalara göre tercîh yapılırken hangi sîganın hangi hadis alımına delâlet ettiği doğru bir şekilde bilinmelidir. Bu karîneyi kullanırken ihtilafın tarafı olan râvilerin kullandıkları sîgaların hangi hadis alımına delâlet ettiği iyi bilinmelidir. Hangi şeyhin hangi sîgayı hangi metod için kullandığını tesbit etmek gerekecektir. Zira bir sîga farklı râvilerce farklı metoda delâlet etmek için kullanılmıştır.

⁶⁷⁰ Sehâvî, c. 2 s. 157.

⁶⁷¹ Hâzîmî, s. 10-11.

B. İKİ VECHİN TASHİHİ

Sika râvi hakkında aslolan, bir delil olmaksızın onun vehmettiğine hükmetmemektir.⁶⁷² Bu birinin kabulü diğerinin reddini gerektirmediği durumlar içindir. Zira çelişki olan durumda iki vecihten birini tercih zorunlu olduğundan dolayı mercûh vecihde hata ettiği hükmü verilmiş olacaktır. Ancak çelişki olmadığı durumda bu asla binâen önce iki vechin tashihinin imkânı üzerinde durulmalıdır.

Mazerî (ö. 536/1141), delil olmaksızın râvilerle hata nisbet edilmesinin onlara karşı sû-i zan ve hadislerin çoğunun ifsadına yol açan bir durum olduğunu söyler.⁶⁷³ Kurtubî (ö. 656/1258) de imkân olduğu sürece âdil ve hâfız râvinin hatalı bulunmamasının daha uygun olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁴

1. Râvinin Bilerek Muhtelif Rivâyette Bulunmakla Bilinmesi

İhtilafın sebebi her zaman râvilerin hatası değildir. Bazen bu ihtilaflar bilinçli tasarrufların ürünü olmuştur. Râviler bilinçli olarak özellikle merfûyu mevkûf, mevsûl de mürsel rivâyet etmiş, isnâdda râviyi hafzetmiştir. Bu durum isnâdın kasredilmesi olarak da adlandırılmıştır.⁶⁷⁵ Isnatta bir ya da daha fazla râviyi bilerek zikretmemişlerdir. Bu şekilde tanınan râvilerin rivâyetlerinde bu şekilde bir ihtilaf geldiğinde bunun hadisin medârı olan bu râviden kaynaklandığı düşünülür ve râvilerden gelen iki vecih de kabul edilir.

Bu sadece isnâdda bir râvinin hafzî olarak gerçekleşmemiştir. Bazı râviler hata olmaksızın bilerek ref'i vakf, vaslî irsal etmişlerdir.⁶⁷⁶ Bu sadece hadisin ref' mi vakf mı olduğu konusunda ki tereddüdünden kaynaklanmamıştır. Bazı râviler, hadis lafzında şüpheyi düşüğünde de ref' etmekten kaçınmışlardır.⁶⁷⁷

⁶⁷² Azimî, s. 379.

⁶⁷³ **Mâzerî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî (ö. 536/1141), *Mü'lim Bi-Fevâidi Müslim*, I-III, tahk. Muhammed Şâzelî, Dâru't-Tûnusiyye, 2. Baskı, Cezâir 1988, (3. Cilt 1991), c. 2 s. 220.

⁶⁷⁴ **Kurtubî**, Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 656/1258), *El-Müfhim Limâ Üşkile Min Kitâbi Müslim*, I-VII, tahk. Muhyiddin Mistû, Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1996, c. 5 s. 16.

⁶⁷⁵ **Abdurrahman İbn Ahmed**, "Karâinü Tashihi'l-Vecheyn Ani'r-Râvi, *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kur'â Li Ullûmu's-Şeriati Ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyyeti*, Sayı 55, h.1433, s. 177.

⁶⁷⁶ **Sayyâh**, Ali İbn Abdullah es-Sayyâh, *Sikâtü'l-Lezîne Teammedû Vakfe'l-Merfû' Ve İrsâle'l-Mevsûl*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı Tammâm h.1430, s. 18.

⁶⁷⁷ Osman, s. 241.

Bu karîneyi sikaların metinde ziyadesi konusunda da tatbik etmemiz mümkündür. Râvi ihtisar yapmakla bilinen biri ise ya da onu ihtisar yapmaya sevk edecek bir sebep varsa onun ihtisar yaptığına hükmedilebilir. Böylece ziyadeli rivâyet kabul edilir. Zira râviler senedde kasr yaptığı gibi, gerek hadisin özel bir yerde delil olarak kullanılması gerekse de rivâyetin çok uzun olması gibi sebeplerden dolayı ihtisarda bulunmuştur.⁶⁷⁸

Râviler birçok sebepten dolayı bilerek kasr yapmışlardır. Bu sebeplerin başlıcaları râvinin tereddüdü, rivâyette tahfîf yapmak ve ihtisar yolunu seçmek, vera ve Rasûlullah'a (s.a.s.) yalan isnâd etmekten, hadiste hata yapmaktan korkmak, hadisin sahâbe tarafından hem merfû hem de mevkûf olarak nakli ile iki vecihten gelmesi ve şeyhin bazen o vecih bazen diğer vecihle rivâyeti gibi sebeplerdir.⁶⁷⁹ Ayrıca bazı râvileri gizlemek için de kasr yapılmıştır. Râvilerin aktif olup olmaması da bu durumu etkilemiştir. Zira râviler, üzerlerinde yorgunluk bıkkınlık olmayıp aktif olduklarında rivâyetleri tastamam yapmışlar, ilmin inceliklerinden bahsetmişlerdir. Ancak bu aktiflik ve canlılıklarını kaybettiklerinde ise rivâyette kasretmişlerdir. Râvilerin bu durumu onların te'lifâtında da görülür. Kitaplarının ilk kısımlarında meseleleri inceden inceye ele alırken kitaplarının son kısımlarında bu kadar inceliklere yer vermezler.⁶⁸⁰ Sehâvî (ö. 902/1497) de bu sebeplere işaret etmiştir.⁶⁸¹

Rivâyetlerde bu tür tasarruflarda bulunan râvileri bilmek, hem onlara bu şekilde yaptıkları rivâyetlerde hata ve vehm isnâd etmemizi önler, hem de rivâyetlerde bu önemli bir karîne olarak kullanılır. Öncelikle hangi râvilerin bilerek kasr yaptıklarını bilmemiz gerekecektir. Zira bu râvilerin bu metodu kullandıkları bilindiğinde rivâyetleri de buna hamledilebilecektir. Süfyân İbn Uyeyne (ö. 198/814), Şu'be İbn Haccac (ö. 160/776), Mâlik İbn Enes (ö. 179/795), İbn Sirin (ö. 110/729), Hişâm İbn Urve (ö. 146/763) bunların en meşhurlarındandır.⁶⁸²

⁶⁷⁸ Suiçmez, "Sikanın Ziyadesi", s. 62.

⁶⁷⁹ Sayyâh, s. 21-28; bu sebeplerden dolayı bilerek yapılan ihtilaflarla ilgili geniş bilgi ve örnekler için bkz: a.g.e., s.21-28;

⁶⁸⁰ Şâyi', Abdulaziz İbn Abdullah İbn Muhammed eş-Şâyi', *Kasru'l-İsnad Ve Eseruhü Fi'l-Hadisi'l-Muhtelefi Fîhi*, Dâru'l-Mâlikîyyeti, Beyrût 2016, s. 52.

⁶⁸¹ Sehâvî, c. 1 s. 158.

⁶⁸² Rivâyette bilerek kasr yapan râviler için bkz. Şâyi', Abdulaziz İbn Abdullah İbn Muhammed eş-Şâyi', *Kasru'l-İsnad Ve Eseruhü Fi'l-Hadisi'l-Muhtelefi Fîhi*, Dâru'l-Mâlikîyyeti, Beyrût 2016. Bu eserde rivâyetlerde bilerek bu tür tasarruflarda bulunmakla bilinen yirmi dört tane râviden bahsedilmiştir.

İbn Mehdî (ö. 198/813-14), Şu'be'ye (ö. 160/776) vakfettiği merfû bir rivâyet hakkında sorunca, Şu'be, hadisin merfû' olduğunu, kendisinin bilerek ref' ettiğini söylemiştir.⁶⁸³

Mücâhid (ö. 103/721) "Hadiste noksan rivâyet et, fakat ziyadede bulunma." demiştir.⁶⁸⁴ İbn Maîn (ö. 233/848) de "Eğer hadiste hata etmekten korkarsan noksan rivâyet et, ziyade etme." demiştir.⁶⁸⁵

Bunun örneği Kays İbn Ebî Hâzim (ö. 97/715 [?]) ← Ebû Bekir (ö. 13/634) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Nebî (s.a.s.) şöyle demiştir: "İnsanlar münkeri görüp değiştirmediginde Allah'ın onlara azab etmesi yakındır."⁶⁸⁶ Dârekutnî'ye (ö. 385/995) bu hadis sorulduğunda şöyle demiştir: Bunu İsmail İbn Ebî Halid, Kays'dan rivâyet etti. Ondan da sikalardan oluşan bir cemaat rivâyet etti. Onlardan bazıları merfû bazıları mevkûf rivâyet etti. Bu hadisin bütün râvileri sikadır. Sanki Kays bir defasında bu rivâyette emindi ve onu merfû rivâyet etti. Diğer seferinde şüphe etti mevkûf rivâyet etti.⁶⁸⁷ Bu hadisin medârı olan Kays hadisi emin iken merfû' olarak rivâyet etmiştir. Fakat merfû' mu yoksa mevkûf mu olduğunda ise şüphe ettiğinde ise şüpheden dolayı ihtiyat yoluna gitmiş ve bilerek hadisi mevkûf rivâyet etmiştir. Buradaki ihtilafın sebebi râvilerin hatası değil, bilakis hadisin medârı olan râvinin rivâyette tasarrufda bulunmasıdır.

Bir başka örnek de Yezîd İbn Zeri' (ö. 182/798), Hâlid el-Vâsıtî, Züheyr el-Muâviye (ö. 173/789), Yahyâ İbn Eyyûb (ö. 168/784) ve Ebû Bekir İbn Ayyâş (ö. 193/809) ← Humeyd (ö. 143/760) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: "Cihat edip, hastalıktan güvercin gibi olmuş bir adam Nebî'ye (s.a.s.) geldi. Peygamber (s.a.s.) ona, sen Allah'a (şifa için) dua etmiyor musun dedi. Adam 'Ediyorum, Allah'ım eğer ahirette günahımdan dolayı bana azab edeceksen o azabı dünyada iken ver, diyorum.' dedi. Peygamber (s.a.s.), 'Sübhanallah! Buna güç yetiremezsin. Allah'ım dünyada ve ahirette iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru, diyerek dua etsene.' dedi. Adam böyle dua etti ve şifa buldu."⁶⁸⁸ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) bu hadis hakkında Ebû

⁶⁸³ Hatîb, *Kifâye*, s. 417; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kurân", 20.

⁶⁸⁴ **Râmhürmüzî** Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971), *el-Muḥaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, tahk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrût h.1404, s. 543.

⁶⁸⁵ Hatîb, *Kifâye*, s. 189.

⁶⁸⁶ Ebû Dâvud, "Melâhim" 17; Tirmizî, "Fiten", 8; İbn Mâce, "Fiten", 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1 s. 178; **Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîh-i İbn Hibbân*, I-XVIII, tahk. Şuayb Arnavûd, Müessesetü'r-Risâleti, Beyrût 1993, c. 1 s. 539.

⁶⁸⁷ Dârekutnî, *İlel*, c. 1 s. 250.

⁶⁸⁸ Müslim, "İlim", 23; Tirmizî, "Daavât", 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 19 s. 105.

Hâtîm (ö. 277/890) ve Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) sorunca onlar doğrusunun Halid İbnü'l-Hâris (ö. 186/802) ve Ensâri'nin (ö. 215/830) rivâyet ettiği gibi Humeyd (ö. 143/760) ← Sâbit (ö. 127/744) ← Enes (ö. 93/711-12) tarikiyle olduğunu söylemişlerdir. İbn Ebî Hâtîm, Yezid İbn Zeri' (ö. 182/798), Halid el-Vâsîtî, Züheyr el-Muâviye (ö. 173/789), Yahyâ İbn Eyyûb (ö. 168/784) ve Ebû Bekir İbn Ayyâş'ın (ö. 193/809) hata mı ettiklerini sorunca şöyle demişlerdir: “Hayır hata etmediler, fakat kasrettiler. Humeyd çoğu zaman hadisleri irsal ederdi.”⁶⁸⁹

Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a hadisın mürsel rivâyetinin şeyhten rivâyet eden râviler tarafından kaynaklanmadığını, bilakis burada ki ihtilafın hadisın medârı olan Humeyd tarafından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Humeyd bilerek mevsûlîleri irsal yapmakla bilinen bir râvî olduğu için bu rivâyetteki farklılıkta onun bilerek irsal yapmasına hamledilmiştir.

2. Râvinin Rivâyetinin Çokluğu

Zührî (ö. 124/742), Katâde (ö. 117/735) gibi hâfız muhaddislerin rivâyetlerinin genişliği yani hadislerin birçok vechini bilmesi, birçok şeyhten hadisleri tahammül etmesi iki vechin de sıhhatine delâlet eden özel bir karînedir.⁶⁹⁰ Sikalık ve itkanla beraber rivâyetlerin genişliği, ihtilafın kendisinden kaynaklandığını ve hakikatta iki veya daha fazla vech üzere rivâyet ettiğini gösterir.⁶⁹¹

Zira muhaddislerden bazıları rivâyetlerin birçok vechini toplamaya gayret etmiştir. Bu yüzden yolculuklar dahi yapmışlardır. Onlar da hadisi bu vecihler üzere nakletmişlerdir.

Mesela Zührî ile Nâfi' (ö. 117/735) hadisi İbn Ömer'den (ö. 73/692) almış olsun Mâlik (ö. 179/795) hem Zührî'den hem de Nâfi'den almış olabilir. Ashâbına rivâyet ettiğinde hadisi bazen Zührî'den bazen ise Nâfi'den rivâyet edebilir. Araştırmacı Mâlik'in ashâbının rivâyetlerine bakar ve bu ihtilafı görür. Aklına ashâbının ya da Mâlik'in bu vecihlerden birinde hata ettiği gelebilir. Ancak durum böyle değildir ve kimse hata etmemiştir.

⁶⁸⁹ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 5 s. 397-398.

⁶⁹⁰ Zürkî, s. 59.

⁶⁹¹ Lâhim, *Mukârenetü'l-Mervîyyât*, c. 1 s. 468.

Bu karîneyi ancak hadis vecihlerine dair çok bilgisi olan, hadisi çok râvilerden almakla bilinen râviler için kullanabiliriz.⁶⁹² Ancak böyle durumlarda, râvinin bu farklı vecihlerdeki râvilerle rivâyetine mâni' olan bir durum olmamalıdır.

İbn Receb (ö. 795/1393), ashâbından bir gruba muhalefet ederek şeyhten bir isnâdla teferrüd eden hâfız sika râvinin teferrüdünü zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Kendisinden rivâyette bulunulan şeyh çok rivâyeti olan, hadis bilgisi geniş biri ise bu rivâyetin kabulünü güçlendirir. Bu durumda hadisin birçok tarikten rivâyet edildiğine hamledilir. Zührî (ö. 124/742), Şu'be (ö. 160/776), Sevrî (ö. 161/778) ve A'meş (ö. 148/765) gibi.”⁶⁹³

Yine İbn Receb, başka bir yerde kişi ihtilaf ettiğinde eğer ittiham edilen biri ise rivâyetinin yalana, eğer hıfzı kötü ise rivâyetinin ızdıraba nisbet edileceğini; eğer hıfzı güçlü, rivâyeti çok biri ise bu durumun rivâyetinin kabul edilebileceğini göstereceğini söylemiş ve Zührî ve Şu'be'yi örnek vermiştir.⁶⁹⁴

Bu karînenin aksine, bir vecihle rivâyetle bilinen râvilerde de tam tersi bir durum söz konusu olabilir. Abdurrahman İbn Mehdî (ö. 198/813-14), “Herhangi bir hâfızın Ebû Husayn'ın (ö. 127/744) rivâyetinde ihtilaf ettiğini göremezsın demiştir.”⁶⁹⁵ Yine o Küfe'de dört muhaddis vardır ki hadislerinde ihtilaf edilmez. Kim ki onların hadisinde ihtilaf ederse hata etmiştir, demiştir. Bunların Seleme İbn Küheyl (ö. 121/738), Osman İbn Asım (Ebû Husayn) (ö. 127/744), Amr İbn Mürre (ö. 116/734 [?]) ve Mansur İbn Mu'temir (ö. 132/750) olduğunu zikretmiştir.⁶⁹⁶ Çünkü bu râviler hadisi sadece bir vecihle rivâyet etmiştir. Çok hadis sahibi olan, rivâyeti geniş kişiler değillerdir. Bunlar tek vecih üzere rivâyet ettiğine göre, eğer râviler bunların rivâyetinde ihtilaf ederlerse bu ihtilafın sebebinin bu râviler olduğu açığa çıkar. Tabi ki bu muhtelefun aleyh olan râvinin bu farklı vechi hata ile rivâyet ettiğine dair karîne olmadığındadır. Bütün bunlardan bu râvilerin iki vechinin de tashih edilemeyeceğini anlarız.

⁶⁹² **Ahmed İbn Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Suâlatü Ebî Dâvud*, tahk. Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü'l-Ulûm Ve'l-Hikem, 1. Baskı, Medîne h.1414, s. 219-220.

⁶⁹³ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 2 s. 838.

⁶⁹⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, c. 1 s. 424.

⁶⁹⁵ **İbn Asâkir**, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, I-LXXXV, Dâru'l-Fikr, ys. 1995, c. 38 s. 405; Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 6 s. 136.

⁶⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh Ve Ta'dil*, c. 6 s. 160.

Bunun misali Saîd İbn Ebî Arube (ö. 156/773) ← Katâde (ö. 117/735) ← Hılâs Bin Amr (ö.100/718 ?) ← Ebû Rafî' (ö. 40/660 [?]) ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet edilen şu hadistir: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekatına yetişir, ardından güneş doğarsa diğer rekatı da kılsın.” İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938), bu hadisin durumunu Ebû Hâtîm’e (ö. 277/890) sormuş Ebû Hâtîm bu hadise dair şu senedleri zikretmiştir: Muâz İbn Hişâm (ö. 200/815) ← Hişâm (ö. 153/770) ← Katâde (ö. 117/735) ← Azrâ İbn Temîm ← Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ← Nebî (s.a.s.); Hemmâm İbn Yahyâ (ö. 163/779) ← Katâde ← Nadr İbn Enes (ö. 4/625) ← Beşîr İbn Nüheyk ← Ebû Hüreyre ← Nebî (s.a.s.). Ebû Hâtîm, Saîd İbn Ebî Arûbe, Hişâm ve Hemmâm’ın hâfız olmakla beraber Katâde’nin hadisi çok olan biri olduğu için Katâde’den gelen bu üç tarikin de sahih olduğuna hükmetmiştir.⁶⁹⁷

3. Râvinin İki Veya Daha Fazla Vechi Bir Rivâyette Cem Etmesi

Râvi hadisi bir defa bir vech, başka bir defa başka bir vech ile rivâyet eder daha sonra da bu iki vechi birlikte tek bir rivâyette cem eder. Râvinin bu iki vechi tek bir vecihte cem etmesi iki vechin de sıhhatine delâlet eder. Ama râvi zayıf ise bu râvinin ızdırabına delâlet eder.⁶⁹⁸ Başka bir açıdan bu durumu şöyle de ifade edebiliriz: İki râvi, şeyhten rivâyette ihtilaf eder sonra bunlardan biri iki vechi tek bir rivâyette cem eder ya da iki râvi şeyhten iki farklı vecihte rivâyette bulunur, üçüncü râvi ise bu iki râvinin vecihlerini tek bir rivâyette birleştirir. Bu durumların herbiri bu karînenin altına girer ve böylece iki vechin tashihine hükmedilir.

Tirmizî (ö. 279/892), “Rasûlullah (s.a.s.) bize namazdaki ve ihtiyaç zamanındaki teşehhüdü öğretti. Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi: Namazdaki teşehhüd ‘Bütün selamlar, tâzimler, övgüler Allah’a mahsustur. Ey Peygamber! Sana selâm olsun, Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun. Selâm bize ve Allah’ın sâlih kullarına olsun. Kesin olarak bilir ve beyan ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve şehâdet ederim ki Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve elçisidir’ demektir. İhtiyaç zamanındaki teşehhüd ise ‘Hamd Allah’a aittir. Ondan yardım ister ve ondan mağfiret isteriz. Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah’a sığınırız. Allah kime hidayet

⁶⁹⁷ İbn Ebî Hâtîm, *İlel*, c. 2 s. 82-83.

⁶⁹⁸ Abdurrahman İbn Ahmed, s. 177.

dilediyse onu saptıracak yoktur. Allah kimi saptırdıysa ona hidayet verecek yoktur. Kesin olarak bilir ve beyan ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve şehâdet ederim ki Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir.' demektir."⁶⁹⁹ hadisinde Ebû İshak'tan yapılan bir ihtilafı zikretmiş sonrada şöyle demiştir: "İki vecihte sahihtir, çünkü İsrail bu iki vechi birleştirdi ve Ebû İshak (ö. 127/745) ← Ebû'l-Ahvas ve Ebû Ubeyde ← Abdullah İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) ← Nebî (s.a.s.) tarikiyle rivâyet etti." Bu hadiste Şu'be (ö. 160/776), Ebû İshak ← Ebû Ubeyde tarikiyle rivâyet etmiş, A'meş (ö. 148/765) ise Ebû İshak ← Ebû'l-Ahvas tarikiyle rivâyet etmiştir. Üçüncü râvi olan İsrail (ö. 160/777 [?]) ise iki vechi tek bir rivâyette cem etmiştir. Bu durumda Şu'be ve A'meş'in her ikisinin de doğru rivâyet ettiğine ve ihtilafın kaynağının Ebû İshak olduğuna hükmederiz.⁷⁰⁰

4. İhtilafın Tek Bir Mânaya Hamledilmesi

Lafız ihtilaflarında tek bir mânaya hamledilmesi iki rivâyetin sıhhatine karînedir.⁷⁰¹

İbn Hacer (ö. 852/1449) de tek bir hadisin rivâyetlerinde lafızları farklılaşırsa eğer bunların birbirine hamli mümkünse ihtilafın giderileceğini söylemiştir.⁷⁰² Tashife uğradığı düşünülen kelimelerde eğer tek bir mânaya hamledilebiliyorsa râvinin mâna ile rivâyetine hükmedilir.

Bu durum sadece metindeki ihtilaflar için geçerli değildir. Râvi isimlerinde de görülebilir. Râvilerden bazısı, dedesine bazısı, beldesine bazısı, kabilesine nisbetle zikredilebilir. Ya da farklı isimlerle râvi zikredilmiştir. Ancak bunların her birinin râvinin isimleri olduğunun tesbiti ile problem giderilir.⁷⁰³

5. İki Rivâyetin de Sıhhatine Karînelerin Olması

Kimi zaman râvinin rivâyetinde hıfzına delâlet eden karîneler, her iki taraf ya da her iki rivâyet için olabilir. Her iki taraf için de karînelerin olması, iki tarafın da sıhhatini kuvvetlendirir. Bu durumda iki rivâyetin de sıhhatine hükmetmek mümkün olur.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ Tirmizî, "Nikah", 17; Nesâî, "Tatbîk", 99.

⁷⁰⁰ Tirmizî, "Nikâh", 17.

⁷⁰¹ Senûsi, s. 733.

⁷⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 9 s. 246.

⁷⁰³ Bu durumun örneği "Râvinin Babasına Ya da Ceddine Nisbeti Ya da Bazen Künyesi Bazen Lakabıyla Anılması" başlığı altında daha önce zikredildi bkz. a.g.y.

⁷⁰⁴ Senûsi, s. 259.

Çünkü bu durumda kârineler her iki tarafın da isâbet ettiği yönündedir ve taraflardan birinin sıhhatine hükmetmek diğerinin reddini gerektirmemektedir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁵ Bu durumun örneği “Râvinin Ailesinden Rivâyeti ” başlığı altında zikredildi bkz. a.g.y.

SONUÇ

Tezimizin iki ana bölümünü teşkil eden teferrüd ve muhalefet konusu ile ilgili ulaşılan sonuçlar şunlardır:

Öncelikle teferrüd konusunda şunları söyleyebiliriz. Teferrüd edilen rivâyet haddi zatında bir illet sebebi değil, illetin bulunma ihtimali olan yerdir. Bundan dolayı teferrüd edilen rivâyet mutlak olarak problem oluşturmadığı gibi, mutlak olarak problemden hâli de değildir. Teferrüd edilen her rivâyet kendi şartları içerisinde ele alınmalı, teferrüdü reddetmeye ya da illetli kabul etmeye sebep olacak ya da bunlardan kurtaracak her durum göz önünde bulundurulup, ona göre teferrüdün problem olup-olmadığı hakkında hüküm verilmelidir. Çünkü her teferrüdün derecesi aynı değildir.

Teferrüd problemi iki açıdan ele alınmalıdır. Birincisi, râvinin rivâyette teferrüd edip etmediğinin tesbiti; ikincisi, teferrüd edilen rivâyette, reddetmeye ya da illetli kabul etmeye sebep olacak durumların olup olmadığı hususudur. Rivâyetin teferrüdüne hükmetmek öznelidir. Bazısına göre teferrüd eden başkasına göre teferrüd olmayabilir. Bu öznelilik râvinin özelliklerine bağlı olduğu gibi teferrüdü neyin ortadan kaldırıp neyin kaldırmadığına da bağlıdır.

Teferrüd edilen rivâyetin reddine ya da illetli olduğuna hükmetmek de öznel bir durumdur. Münekkidin rivâyeti saran karineleri, teferrüd edilen rivâyetin reddine ya da illetli kabul edilmesine veya bunlardan kurtulmasına sebep olan bir husus olarak görüp görmemesine bağlıdır.

İhtilafların çözümü konusuna gelince her şeyden önce medâr, medârdan rivâyet eden râviler ve mervî ile ilgili her türlü bilgi araştırılmalıdır.

Tarikler arası ihtilaflarda cem, tercîh ve tevakkufla çözüme ulaşılabilir. Birinin kabulünün diğerinin reddini gerektirmesi mânasında teâruz durumunda ise tercîh ya da tevakkufta bulunulabilir.

İhtilafların çözümünde mütekaddim ulemâ mutlak hükümlerden ve küllî kâidelerden kaçınmışlardır. Ancak sonraki dönemlerde mutlak hükümler verilmiştir. Bu gerek ıstılahlardaki anlam değişmesinden gerekse de mütekaddim ulemanın tasarruflarının olması gerektiği gibi incelenmemesi, hadis ilimleri ile alakalı konuların diğer ilim

dallarındaki kitaplardan ya da muhaddisler dışından elde edilmesi ile meydana gelmiştir.

İhtilaflarla ilgili problemlerin çözümünde öncelikle ihtilaf çeşidinin kendine ait özellikleri bilinmeli daha sonra bu ihtilaf çeşidinin alakalı olduğu konular bilinmeli, daha sonra ihtilaf ile ilgili muhtemel durumlar tesbit edilmeli ve her iki tarafı çevreleyen karîneler tesbit edilmelidir. Daha sonra oluşan zann-ı gâlibin sevk ettiği ihtimale göre çözüm yoluna gidilmelidir. Mücerred ihtimallere göre hüküm verilmemeli, tercih ya da cem yapılmamalıdır.

Hiçbir karîneye göre mutlak olarak hüküm verilmemelidir. Bir karîneye göre bir yerde tercîh yapılırken başka bir yerde aynı karîneye göre tercîh yapılmayabilir. Her karîne bulunduğu ortam içerisinde kuvvet veya zayıflık kazanır.

Son olarak vurgulanması gereken husus şudur. Hadisin farklı isnâdlarının karşılaştırılmasında muhaddislerce birtakım kurallar belirlenmiş olsa da bu kurallar her durumda geçerli olarak algılanmamalıdır. İsnad karşılaştırmasında uzmanlık ve maharet kazanabilmek için başta illet literatürü olmak üzere bu işlemin yapıldığı bütün hadis kaynaklarındaki muhaddislerce yapılan uygulamalar derinlemesine incelenmeli, bu konuda deneyim ve birikim kazanılmalıdır. İleri düzeyde hadis ilimleri eğitiminde geçmişteki bu uygulamaların derinlemesine incelenmesinin son derece önemli olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdurrahman İbn Ahmed, “Karâinü Tashihi’l-Vecheyn Ani’r-Râvi, *Mecelletü Câmiati Ümmi’l-Kur’â* Li Ullûmu’ş-Şeriatı Ve’d-Dirâseti’l-İslâmiyyeti, Sayı 55, ys. h.1433, s. 165-260

Abdülazîz Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfü’l-esrâr fî şerhi Usûli’l-Pezdevî*, I-IV, Dâru’l-Kitâbi’-İslâmî, b.y. ts.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *Musannef fil-Hadîs*, I-XI tahk. Habîbur-Rahman el-A’zamî, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrût 1983.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Suâlâtü Ebî Dâvud*, tahk. Ziyâd Muhammed Mansûr, Mektebetü’l-Ulûm Ve’l-Hikem, 1. Baskı, Medîne h. 1414.

el-İlel Ve Ma’rifetü’r-Ricâl, I-III, tahk. Vasiyyullah İbn Muhammed Abbas, Dâru’l-Hânî, 2. Baskı, Riyâd 2001.

el-Müsned, I-XLV, tahk. Şuayb el-Arnaût vd., Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2001.

Ahmet Şakir Mahmut, “Teferrüdü’r-Ruvât Bi’l-Hadîs Ve Mevkîfü’n-Nükkâd Minh - Dirasetün Nakdiyyetün-”, *Mecelletü Külliyyeti’l-İmâmi’l-A’zam*, s.115-230, b.y. ts.

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1359), *Nazmü’l-Ferâid Limâ Tezammenehû Hadîsü Zi’l-yedeyn Mine’l-Fevâid*, tahk. Kâmil Şatîb er-Râvî, Matbaatü’l-Ümmet, Bağdat 1988.

Câmiu’t-Tahsîl Fî Ahkâmi’l-Merâsîl, tahk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü’l-Kütüb, 2. Baskı, Beyrût 1986.

Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö.1014/1605), *Şerhu Nühbeti’l-Fiker Fî Mustalahâti Ehli’l-Eser*, tahk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm, Beyrût ts.

- Altıntaş**, Fatma Betül, *Haneî Ve Şafîî Fıkıh Kitaplarındaki Za'î Şiddetli Rivayetler (El-Hidâye Ve Eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *el-Furûku'l-Lugaviyye*, tahk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-İlm Ve's-Sekâfe, Kâhire ts.
- Atan**, Abdullah Hikmet, *Mâna İle Hadis Rivâyeti*, Marmara Üniverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Aydın**, Mustafa, *Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Fasl Li'l-Vasl El-Müdreç Fî'n-Nakl Adlı Eseri Bağlamında Müdreç Hadisler Ve Değeri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi).
- Aydın**, Nevzat, *Hadisin Tespit Ve Tenkidinde "Sünnete Arz"ın Fonksiyonu*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Aydınlı**, Abdullah, "Asıl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991.
- Âzimî**, Muhammed Aziz, "Teâruzu'l-Vakf Ve'r-Ref", yy., b.y. ts. s.371-403
- Bâcû**, Ebû Süfyân Mustafa, *el-İllet Ve Ecnâsühâ İnde'l-Muhaddisîn*, Dâru'l-Ziyâ, 1. Baskı, Tantâ 2005.
- Başaran**, Selman, "Haccâc İbn Ertât", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14 s. 425-426, İstanbul 1996.
- Bayındır**, Mûlayim, *Tashîf Ve Hadis İlmine Etkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bâzmûl**, Ahmet İbn Ömer İbn Sâlim, *el-Muktareb Fî Beyâni'l-Muzdarib*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001.
- Berzencî**, Abdüllatîf Abdullah Azîz el-Berzencî, *Et-Te'âruz Ve't-Tercîh Beyne'l-Edilleti's-Şer'iyye*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1993.
- Beşir Ali Ömer**, *Menhecü İmam Ahmed Fî İ'lali'l-Ehâdis*, I-II, Vakfusselam, 1. Baskı, y.y., b.y.ts.

- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, tahk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bikâî**, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî (ö. 885/1480), *Nüketü'l-Vefiyye Bimâ Fî Şerhi'l-Elfiyye*, I-II, tahk. Mâhir Yâsin Fahl, Mektebetü'r-Rüşd, b.y. 2007.
- Bîker, Nurullah Şevket Halîl**, *Ziyâdetü's-Sika ve Mevkîfü'l-Muhaddisin ve'l-Fukahâ minhâ*, Câmiatü Ümmi'l-Kur'â, Mekke 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *el-Camîu'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar Min Umûri Rasûlillâhi Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, I-VI, tahk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dârü Tavgu'n-Necât, b.y. 1422.
- Cevherî**, İsmâîl b. Hammâd (400/1009'dan önce), *Tâcü'l-Luga ve Şihâhu'l-Arabiyye*, I-VI, tahk. Ahmed Abdülğafûr Attar, Dârü'l-İlim Li'l-Melâyîn, Beyrût 1987.
- Coşkun**, Cüneyt, *Hadis Rivâyetinde Tedlîs Ve Çeşitleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çap**, Sabri, *Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *el-İlelü'l-Vâride Fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, I-XI, tahk. Mahfûzurrahman Zeynüddin es-Selefi, Dârun Tayyibetün, Riyâd 1985, XII-XV, Dârü İbni'l-Cevzi, Tammâm, b.y. h.1427
- Sünen*, I-V, tahk. Komisyon, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2004.
- Dayhan**, Ahmet Tahir, *Hadislerde Tashîf Ve Tahrîf*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dihlevî**, Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), *Mukaddime Fî Usuli'l-Hadîs*, tahk. Süleyman en-Nedvî, Dârü'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1986.

Düveys, Halid İbni Mansur, “Sulûku’l-Câdde ve Eseruhü Fi İ’lalü’l-Ehadis”, *Mecelletü Câmiati Melik Suûd*, cilt 17, 2003, s. 895-844.

Ebû Abdirrahmân Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021), *Suâlâtü’s-Sülemî li’d-Dârekutnî*, Komisyon, ys. h. 1427

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-IV, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût ts.

Risâletü Ebî Dâvud Îlâ Ehli Mekke Ve Gayrihim Fî Vasfî Sünenihi, tahk. Muhammed Sabbâğ, Dâru’l- Arabiyye, Beyrût ts.

Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, I-XIII, tahk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn Li’t-Türâs, Dimeşk 1984.

Ergin, Zeynep, *Hatîb el-Bağdâdî’nin el-Fasl Li’l-Vasl El-Müdreç Fî’n-Nakl Adlı Eserindeki Müdreç Hadislerin Kütüb-ü Tis’a Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2015, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

Ertürk, Mustafa, “Maklûb”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, s. 447. İstanbul 2003.

Fahl, Mahir Yasin, *el-Câmi’ Fi’l-İlel Ve’l-Fevâid*, I-V, Dâru İbni’l-Cevzî, 1. Baskı, Kâhire h. 1431.

Güler, Ayşe, *İllet Sebebi Olarak Teferrüd el-İlelü’l-Kebîr Özelinde*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018 (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek Ale’s-Sahîhayn*, I-IV, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyyeti, Beyrût 1990.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek Ale’s-Sahîhayn*, I-IV, tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1990.

Ma'rifetü Ulûmu'l-Hadis, thk. Seyyid Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1977.

Halîlî, Halîl Bin Abdullah Bin Ahmed Bin İbrahim Bin el-Halîl el-Kazvînî, *el-İrşâd Fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, I-III, tahk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyâd h. 1409.

Hamîşî, Abdülhâdi, "Teferrüdü's-Sikati Ve Eseruhü Fî Sıhhati'l-Hadis", Mecelletü Dâru'l-Hadîsi'l-Hasenî, ts., s.175-215,

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, I-II, tahk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd ts.

Târîhu Bağdat, I-XXIV, tahk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût h. 1417.

El-Fasl Li'l-Vasli'l-Müdreç Fi'n-Nakl tahk. Muhammed İbn Matar ez-Zehrâni, Dâru'l-Hicret, b.y. 1997. ,

el-Kifâye Fî İlmi'r-Rivâye, tahk. Ebû Abdullah Sûrkî, İbrâhim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medîne ts.

Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimî el-Hemedânî (ö. 584/1188), *el-İ'tibâr Fi'n-Nâsih Ve'l-Mensûh Mine'l-Âşâr*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyyeti, 2. Baskı, Haydarâbâd h. 1360.

Hemmâm, Abdülcevâd, *Teferrüd Fî Rivâyeti'l-Hadis Ve Menhecü'l-Muhaddisîn Fî Kabûlihî Ve Reddihî*, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2008.

Humeydî, Esma Binti Muhammed, *Ziyadetü's-Sika Beyne'l-Kabul ve'r-Red*, Câmiati Melik Suûd, h.1419

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdurrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404), *et-Taşyîd Ve'l-İzâh Limâ Uşlika Ve Uğlika Min Muḳaddimeti İbni's-Şalâh*, tahk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefîyye, 1. Baskı, Medîne 1969.

Itr, Nûreddin, *Menhecü'n-Nakd fî 'Ulûmi'l-Hadis*, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Suriye 1988.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvatta' Mine'l-Me'ânî Ve'l-Esânîd*, I-XXIV, tahk. Mustafa İbn Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Vizâratü Umumi'l-Evkâf Ve Şuûnu'l-İslâmî, Fas h. 1387.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl*, I-IX, tahk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, I-LXXXV, Dâru'l-Fikr, b.y. 1995.

İbn Dakîku'l-îd, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî (ö. 702/1302) (ö.702/1302), *el-İktirâh Fî Beyâni'l-İstılâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh Ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût 1952.

İlelü'l-Hadis, I-VII, tahk. Komisyon, Matâbiu'l-Humeydî, b.y. 2006.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mu'cemü Me'âyisi'l-Luga*, I-VI, tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, b.y. 1979.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Matbaati Dâireti'l-Meârifî'n-Nizâmiyyeti, 1. Baskı, Hindistan h. 1326.

Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût h.1379.

et-Telhîsu'l-Habir Fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'l-Kebîr, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, b.y. 1989.

Nüzhetü'n-Nazar Fî Tavdîhi Nühbetü'l-Fiker Fi Mustalahı Ehli'l-Eser, tahk. Nureddin İtr, Matbaatü's-Sabâh, 3. Baskı, Dimeşk 2000.

en-Nüket Alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh, I-II, tahk. Rebî' İbn Hâdî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Baskı, Medîne 1984.

İbn Halef, Müt'ab, *Efrâdü's-Sikât Beyne'l-Kabûl Ve'r-Red*, Câmiatü Ümmi'l-Kur'â, Mekke h. 1427. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîh-i İbn Hibbân*, I-XVIII, tahk. Şuayb Arnavûd, Müessesetü'r-Risâleti, Beyrût 1993.

Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'l-Duafâ ve'l-Metrûkîn, I-III, tahk. Muhammed İbrahim Zeyd, Dâru'l-Va'y, Haleb h. 1396.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (ö. 311/924), *Sahîhü İbn Huzeyme*, I-IV, tahk. Muhammed Mstafa el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût ts.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-Cevziyye (ö.751/1350), *İğâsetü'l-Lehfân Min Masâyîdi's-Şeytân*, I-II, tahk. Muhammed Hâmid el-Fakkî, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd ts.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Müsnedü Fâruk*, I-II, tahk. Abdülmü'tî Kal'acî, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 1991.

İhtisâru Ulûmi'l-Hadis, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, Beyrût ts.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *Şerhü 'İleli't-Tirmizî*, I-II, tahk. Hemmâm Abdurrahim Saîd, Mektebetü'l-Menâr, 1. Baskı, Ürdün 1987.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö.273/887), *es-Sünen*, I-II, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kâhire ts.

İbnü Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Bin Muhammed Bin İdrîs el-Münzir et-Temîmî er-Râzî (ö.327/), *el-İlel*, I-VII, tahk. Komisyon, Matâbiu'l-Humeydî, 1. Baskı, b.y. 2006.

- İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), *Kitâbü'l-Ḳabes fî şerhi Muvaṭṭa'î Mâlik b. Enes*, I-III, tahk. Muhammed Abdullah Velid Kerim, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, b.y. 1992.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Duafâ Ve'l-Metrûkîn*, I-VI, Abdullah EL-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût h. 1406
- İbnü'l-Hanbelî**, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), *Kafvü'l-Eser Fî Safveti Ulûmu'l-Eser*, tahk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyyeti, Haleb h. 1408.
- İbnü'l-Kayserânî**, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), *Etrâfû'l-Garâib ve'l-Efrâd*, I-V, tahk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Muhammed Nassâr ve Seyyis Yûsuf, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddin Osman eş-Şehrezûrî (ö.643/1245), *Ma'rifetü Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadîs (el-Ma'rûf bi Mukaddimetü İbnu's-Salâh)*, tahk. Süleyman el-Hüseynî en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 2. Baskı, Beyrut 1986.
- Kâsımî**, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed (1866-1914), *Kavâ'idu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- Kurtubi**, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubi (ö. 656/1258), *El-Müfhim Limâ Üşkile Min Kitâbi Müslim*, I-VII, tahk. Muhyiddin Mistû, Dâru İbn Kesîr ve Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1996.
- Kuzudişli**, Bekir, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- Lâhim**, İbrahim İbn Abdillâh, *Mukârenetü'l-Merviyât*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, 1. Baskı, Beyrût 2013.
- el-Cerh Ve't-Ta'dîl*, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad 2003.

- Madîrî**, Mesture Racâ, “Ziyadetü’s-Sika ve Eserü’l-Karâin Fi Kabulihê Ve Reddihê Inde’l-Muhaddisîn”, *Mecelletü’ d-Dirâsâti’l-İctimâiyye*, Sayı 31, Temmuz-Aralık 2010, s. 271-319
- Mahmud**, Muhammed Mahmud, *es-Simâru’l-Yâniû Fî Ahkaâmi’ş-Şâhidi Ve’l-mütâbaati*, Câmîati Cunûbi Afrika, ys. 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Mahmut**, Ahmet Şakir, “Teferrüdü’r-Ruvât Bi’l-Hadîs Ve Mevkıfû’n-Nükkâd Minh - Dirasetün Nakdiyyetün-”, *Mecelletü Külliyyeti’l-İmâmi’l-A’zam*, s.115-230
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh (ö.179/795) *el-Muvatta*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Müessesetü Zâyid b. Sultân, Beyrût 1985.
- Mâzerî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî (ö. 536/1141), *Mü’lim Bi-Fevâidi Müslim*, I-III, tahk. Muhammed Şâzelî, Dâru’t-Tûnusiyye, 2. Baskı, Cezâir 1988, (3. Cilt 1991).
- Melîbârî**, Hamza İbn Abdillâh, *Ziyâdetü’s-Sikati, Fî Kütübi Mustalahı’l-Hadîs*, Mültekâ Ehli’l-Hadîs, 1. Baskı, b.y. h. 1420.
- Nazarâtün Cedîdetün Fî Ulûmi’l-Hadis*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2003.
- Mizzi**, Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Rical*, I-XXXV, tahk. Beşşar Avvad Maruf, Müessesetü’r-Risâleti, 1. Baskı, Beyrut 1980.
- Muallimî**, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî (1895-1966), *et-Tenkîl limâ verede bimâ fî Te’nîbi’l-Kevserî mine’l-ebâtil*, I-II, tahk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebü’l-İslâmî, 2. Baskı, Riyâd 1986.
- Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *el-Yevâkît ve’d-Dürer Şerhu Şerhi Nuḥbeti’l-fiker*, I-II, tahk. Mürtezâ Ahmed, Mektebetü’r-Rüşd, 1. Baskı, Riyâd 1999.
- Müslim**, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), (ö.261/875), *et-Temyîz*, tahk. Muhammed Mustafa el-A’zamî, Mektebetü’l-Kevser, 3. Baskı, Riyâd h. 1410.

el-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adli ani'l-Adli İlâ Rasûlillahi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, I-V, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *es-Sünen (el-Müctebâ)*, I-IX, tahk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, İkinci Baskı, Halep 1986.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Et-Taqrîb Ve't-Teysîr Li(Fî)-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, tahk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût 1985.

Osman, Muhammed İbn İbrahim, *Kavâidü't-Tercîh Fî İhtilâfî'l-Esânid*, Dâru'l-Furkân, 1. Baskı, Kâhire 2012.

Polat, Salahattin, "Ferd", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 21, İstanbul 1995.

"İ'tibar", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 23, İstanbul 2001.

Rakîb, Saîd İbni Salih, *el-İ'lal Bi Sulûku'l-Câdde Fî Kitabı Kamil Li İbni Adî el-Cürcani*, y.y., b.y. ts.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971), *el-Muḥaddiṣü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, tahk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fıkr, 3. Baskı, Beyrût h.1404.

Reşit, Mahmud, "el-Mülâzemetü ve Eseruhâ Ale'r-Râvî Ve'l-Mervî", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyyetü Fi'd-Dirâseti'l-İslâmiyyeti*, Cilt 5, Sayı 12, 2009, s.129-145

Sanâ'nî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, *Tavdîhu'l-Efkar Li-Meânî Tankîhu'l-Enzâr* I-II, tahk. Ebû Abdurrahman Salâh Bin Muhammed Bin Uveyda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1997.

Sayyâh, Ali İbn Abdullah, *Sikâtü'l-Lezîne Teammedü Vakfe'l-Merfû' Ve İrsâle'l-Mevsûl*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı, Tammâm h. 1430.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn (ö.902/1497), *Fethü'l-Muğis bi Şerhi Elfîyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, I-IV, tahk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-Sünne, 1. Baskı, Kahire 2003.

- Sem'ânî**, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166), *Edebü'l-İmlâ' Ve'l-İstimlâ*, Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, Beyrût 1981.
- Serahsî**, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût ts.
- Suiçmez**, Yusuf, *Sikanın Ziyâdesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Suyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, I-II tahk. Ebû Kuteybe Muhammed Feryâbi, Dârun Tayyibetün, b.y. ts.
- Şâfiî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), *Risâle*, tahk. Ahmet Şâkir, Mektebet'l-Halebî, Mısır 1940.
- el-Üm*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1990,
- Şâyi'**, Abdulaziz İbn Abdullah İbn Muhammed eş-Şâyi', *Kasru'l-İsnad Ve Eseruhü Fi'l-Hadisi'l-Muhtelefi Fîhi*, Dâru'l-Mâlikiyyeti, Beyrût 2016.
- Taberânî**, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, tahk. Târik b. İvâdullah, Abdülmühsin b. İbrâhim, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire ts.
- Tanrıverdi**, Mustafa, *Müdelles Hadîs Ve Tedlîs Yapan Râviler*, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır 2013 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiü's-Sahîh (es-Sünen)*, I-VI, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1998.
- el-İlelü'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Nehdati'l-Arabi, 1. Baskı, Beyrût h. 1409.
- Tsılıgkır**, Chamntı, *Hadis Rivâyetinde Fakih Râvinin Rolü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Türkî**, Muhammed İbn Türkî, *Ma'rifetü Ashâbi Şu'be İbn Haccâc*, Daru'l-Âsımeti, Riyad h.1430

Umrânî, Nâdir İbn es-Senûsî, *Karâinü't-Tercîh Fî'l-Mahfuz Ve's-Şaz Ve Fî Ziyâdetü's-Sika İnde'l-Hâfiz İbn Hacer Fî Kitâbihi Fethi'l-Bârî*, Mektebetü'r-Rüşd , 1. Baskı, Riyâd 2010.

Yahyâ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî (ö. 233/848), *Süâlâtü İbn Cüneyd Li Yahyâ İbn Maîn*, tahk. Ahmet Muhammed Nûr Seyf, Mektebetü'd-Dâr, 1. Baskı, Medîne 1988.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*, tahk. Komisyon, Dâru'l-Hidâye, b.y. ty.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *el-Mûkiza Fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, tahk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Haleb h. 1412.

Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, I-XVIII, Dâru'l-Hadis, Kâhire 2006.

Tezkiratü'l-Huffâz, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût 1998.

Mizânü'l-İ'tidâl Fî Nakdi'r-Ricâl, I-IV, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, 1. Baskı, Beyrût 1963.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392), I-VIII, *el-Bahru'l-Muhîd fî Usuli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi, b.y. 1994.

en-Nüket Alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh, I-III, tahk. Zeynü'l-Âbidîn B. Muhammed, Advâü's-Selef, 1. Baskı, Riyâd 1998.

Zürkî, Adil İbn Abdişşekûr, *Kavâidü'l-İlel Ve Karâinü't-Tercîh*, Dâru'l-Muhaddis, Riyâd h. 1425.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Ahmet ÖKDEM

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Doğum Yeri: 23 Nisan 1993, Kayseri

Medenî Durumu: Evli

Tel: + (90) 545 630 39 15

e-mail: ahmetilmedavet@gmail.com

Yazışma Adresi: Hürriyet Mahallesi, Uluçınar Sokak, No: 22/1, Merkez/Bilecik

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2019
Lisans	NEÜ İlahiyat Fakültesi	2015
Lise	Yeşilhisar Anadolu Lisesi	2010

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
Mart 2017-Halen	Bilecik Şeyh Edebâli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL

Arapça